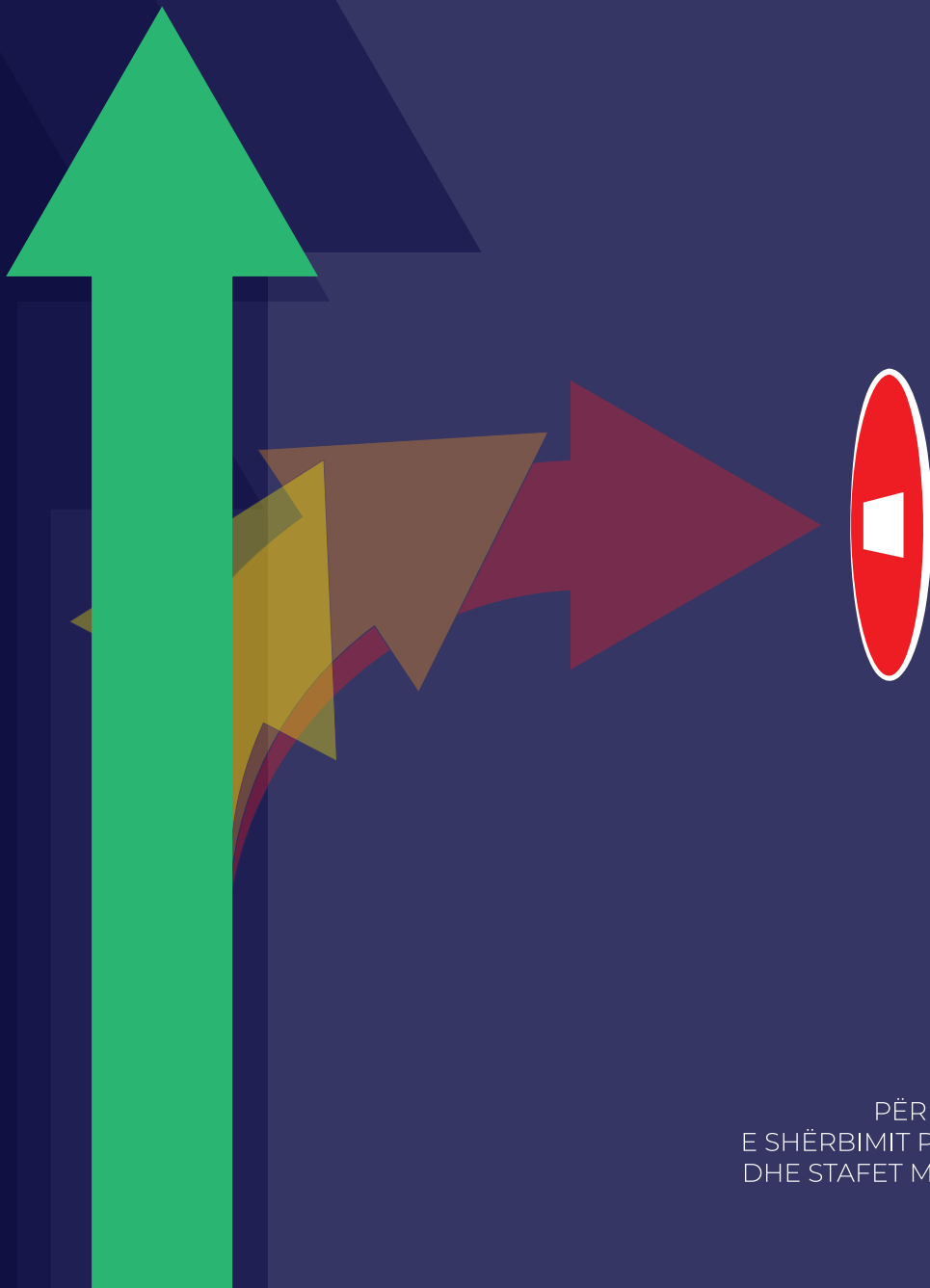

KURRIKUL PËR IDENTIFIKIMIN, TRAJTIMIN DHE PARANDALIMIN **E RADIKALIZIMIT DHE EKSTREMIZMIT TË DHUNSHËM**

NË INSTITUCIONET ARSIMORE
TË SISTEMIT PARAUNIVERSITAR

PËR PUNONJËSIT
E SHËRBIMIT PSIKO-SOCIAL
DHE STAFET MBËSHTETËSE

KURRIKUL PËR IDENTIFIKIMIN, TRAJTIMIN DHE PARANDALIMIN E RADIKALIZIMIT DHE EKSTREMIZMIT TË DHUNSHËM

NË INSTITUCIONET
ARSIMORE TË SISTEMIT
PARAUNIVERSITAR

PËR PUNONJËSIT
E SHËRBIMIT PSIKO-SOCIAL
DHE STAFET MBËSHTETËSE

Institute for Democracy and Mediation
Instituti për Demokraci dhe Ndërmjetësim

Autorët:

Dr. Erinda Bllaca, eksperte për çështje të radikalizmit dhe ekstremizmit të dhunshëm

Dr. Anita Pilika, mjeke psikiatër dhe psikoterapiste

PhD. c. Armela Xhaho, psikologe, hulumtuese shkencore

Tiranë, 2023

Shënim:

Kjo kurrikul është hartuar në kuadër të Programit “Ri-integrimi i qëndrueshëm në komunitet i shtetasve shqiptarë të kthyer nga Siria”. Ky program po zbatohet në Shqipëri nga Instituti për Demokraci dhe Ndërmjetësim, në bashkëpunim me Observatorin për të Drejtat e Fëmijëve dhe të Rinjve si dhe Qendrën e Gruas për Zhvillim dhe Kulturë, nën koordinimin kombëtar të Qendrës së Koordinimit Kundër Ekstremizmit të Dhunshëm dhe me financim të Fondit Global për Angazhimin dhe Qëndrueshmërinë e Komunitetit (GCERF).

Pikëpamjet dhe qëndrimet që shprehen në këtë dokument i përkasin vetëm autorëve dhe nuk shprehin domosdoshmërisht pikëpamjet dhe qëndrimet e donatorit.

TABELA E PËRMBAJTJES

I. HYRJJE	5
1.1 Qëllimi dhe objektivat e kurrikulës	5
1.2 Rezultatet e pritshme nga trajnimi	6
1.3 Grupi i synuar dhe pjesëmarrësit në trajnim	7
1.4 Mënyra e ofrimit të modulit dhe kohëzgjatja	7
1.5 Metodologjia e përzgjedhur për ofrimin e modulit	7
II. TË KUPTOJMË RADIKALIZIMIN DHE EKSTREMIZMIN E DHUNSHËM	9
2.1 Çfarë është radikalizimi dhe ekstremizmi i dhunshëm?	10
2.2 Konteksti i radikalizimit dhe ekstremizmit të dhunshëm në Shqipëri	14
III. KUJDESI PËR IDENTIFIKIMIN E SHENJAVE TË PARA TË EKSTREMIZMIT TË DHUNSHËM	16
3.1 Shenjat dhe fazat që çojnë në ekstremizëm të dhunshëm	17
3.2 Procesi i zhvillimit të ideologjive dhe pikëpamjeve ekstremiste	21
3.3 Kategoritë e grupeve të cënueshme nga ekstremizmi i dhunshëm	22
3.4 Faktorët dhe aktorët që favorizojnë cënueshmërinë dhe qëndresën ndaj ekstremizmit të dhunshëm	22
3.5 Personat përgjegjës për identifikimin e shenjave të para të ekstremizmit të dhunshëm	24
IV. TIPOLOGJITË E TRAJTIMIT DHE/OSE PARANDALIMIT E EKSTREMIZMIT TË DHUNSHËM NË SHKOLLA	27
4.1 Qasje parandaluese në shkolla: Roli i ekipit psiko-social	31
4.2 Qasje për menaxhimin e sjelljeve ekstreme dhe radikale nga nxënësit	33
V. MENAXHIMI I RASTEVE: PROCESI I VLERËSIMIT, REFERIMIT DHE TRAJTIMIT TË RASTEVE QË SHFAQIN SHENJA TË RADIKALIZIMIT DHE EKSTREMIZMIT TË DHUNSHËM NË SHKOLLA	36
5.1 Fazat kryesore në menaxhimin e rasteve dhe planet individuale të ndërhyrjes	37
5.2 Parime të përgjithshme etike që udhëheqin punën e stafit psiko-social në sistemin arsimor	53
SHTOJCAT	59
Shtojca 1. Model për referimin e rastit	60
Shtojca 2. Model i një plani individual trajtimi për dosjen personale	61
Shtojca 3. Teste psikometrike	62
Shtojca 4. Modeli i intervistës për vlerësimin psikologjik	67
Shtojca 5. Shembull: Plan individual i aktiviteteve / ndërhyrjeve	70
Shtojca 6. Teknika ndihmëse për trajtimin e problemeve psiko-emocionale	71
Shtojca 7. Deklaratë për ruajtjen e fshehtësisë dhe të dhënave personale	73
BIBLIOGRAFIA	75

SHKURTIME

ASHMDF	Agjencia Shtetërore për Mbrojtjen e të Drejtave të Fëmijëve
CPRLV	Qendra Kanadeze për Parandalimin e Radikalizmit
EDH	Ekstremizmi i dhunshëm
GCERF	Fondi Global për Angazhimin dhe Qëndrueshmërinë e Komunitetit
IDM	Instituti për Demokraci dhe Ndërmjetësim
KE	Këshilli i Evropës
KKEDH	Kuadri kundër ekstremizmit të dhunshëm
MAS	Ministria e Arsimit dhe Sportit
MB	Ministria e Brendshme
MSHMS	Ministria e Shëndetësisë dhe Mbrojtjes Sociale
NJMF	Njësia për Mbrojtjen e Fëmijës
OSBE	Organizata për Siguri dhe Bashkëpunim Evropian
OSHC	Organizata të shoqërisë civile
PIN	Plani individual i ndërhyrjes
PTSD	Çrregullimi i stresit posttraumatik
QKEDH	Qendra e Koordinimit kundër Ekstremizmit të Dhunshëm në Shqipëri
UNESCO	Organizata e Kombeve të Bashkuara për Arsim, Shkencë dhe Kulturë
UNODC	Zyra e Kombeve të Bashkuara kundër Krimit dhe Drogave
USAID	Agjencia e Shteteve të Bashkuara për Zhvillimin Ndërkombëtar
VKM	Vendim i Këshillit të Ministrave

I. HYRJE

1.1 QËLLIMI DHE OBJEKTIVAT E KURRIKULËS

Arsimi luan një rol shumë të rëndësishëm në parandalimin afatgjatë të ekstremizmit të dhunshëm, përmes orientimit të aftësive dhe kompetencave të nxënësve, fuqizimit të të rinjve dhe krijimit të një konteksti zhvillimi dhe punësimi të qëndrueshëm.

Parandalimi i ekstremizmit përmes arsimit lidhet kryesisht me nxitjen e qëndresës së nxënësve ndaj ekstremizmit të dhunshëm dhe garancitë që mjediset arsimore të mos shndërrohen në terren “nxitës” për radikalizimin. Në praktikë, programet edukative dhe kurrikulat kanë në thelb forcimin e kapaciteteve të sistemeve arsimore kombëtare përmes hartimit të politikave, kurrikulave arsimore, kompetencave të mësuesve dhe stafeve mbështetëse, metodologjive të mësimdhënies, si dhe mjediseve të mësimdhënies e komunikimit strategjik, në mënyrë që këta aktorë e faktorë të jenë në gjendje të krijojnë mjedise të sigurta si pjesë e përpjekjeve parandaluese në nivel kombëtar.

Në nivel global, rëndësia që merr arsimi në parandalimin e ekstremizmit të dhunshëm theksohet nëpërmjet Objektivit Nr. 4 për Zhvillim të Qëndrueshëm ose e ashtuquajtura “Axhenda e arsimit global - Arsimi 2030”¹. Në veçanti, Objektiv 4.7 për Edukimin për Zhvillim të Qëndrueshëm dhe Edukimin Global të Qytetarisë lidhet drejtpërsëdrejti me qasjet parandaluese ndaj ekstremizmit të dhunshëm, pasi fokusohet në ngritjen e kapaciteteve, aftësive dhe kompetencave të të nxënësve, me promovimin e kulturës së paqes dhe parandalimin e dhunës së çdo forme.

Shqipëria, përmes strategjisë së parë kundër radikalizimit dhe ekstremizmit të dhunshëm (2015), ndërmori qasje angazhimi të qëndrueshëm për kapacitetet arsimore në gjithë vendin. U prezantuan një sërë nismash dhe gradualisht praktikave e mira ndihmuan në orientimin e ndërhyrjeve dhe zgjerimin e spektrit të punës përmes programit “Shkolla si qendër komunitare”. Për më tej, konsolidimi i burimeve profesionale, presioni pozitiv në qasje parandaluese, komunitete të qëndrueshme dhe politika vendore gjithëpërfshirëse janë drejtime të tjera të ravigëzuara në strategji.

Kurrikula është hartuar duke pasur në vëmendje masat e parashikuara në “Strategjinë Ndërsektoriale për Parandalimin e Ekstremizmit të Dhunshëm dhe Luftën kundër Terrorizmit dhe Planin e Veprimit 2022-2025”, si më poshtë:

- ▶ Masa: 5.3.20: Zhvillimi i sesioneve informuese dhe trajnuese me drejtuesit e institucioneve arsimore, mësuesit, psikologun, oficerin e sigurisë në shkollë ose punonjës social të shkollës për ndërgjegjësim dhe aftësim për parandalimin e ekstremizmit të dhunshëm dhe identifikimin e shenjave të hershme të ekstremizmit dhe radikalizimit tek nxënësi;
- ▶ Masa 1.5.24: Krijimi i programeve të ndryshme të trajtimit për nxënësit e identifikuar në shkolla me shenja të para të ekstremizmit të dhunshëm dhe radikalizimit;
- ▶ Masa: 5.3.11: Zhvillimi i aktiviteteve informuese dhe edukuese në institucionet e arsimit parauniversitar.

Në vijim të një pune profesionale shumëvjeçare, Instituti për Demokraci dhe Ndërmjetësim (IDM) vjen përmes kësaj kurrikule me koncepte, qasje dhe praktika të mira që mund të ndihmojnë në shpjegimin e koncepteve bazë të luftës kundër terrorizmit, ekstremizmit të dhunshëm dhe radikalizimit; në ofrimin e të dhënave burimore dhe evidentimin e kuadrit të ndërhyrjes dhe qasjes gjithëpërfshirëse parandaluese për stafin psiko-social të shkollave.

Kurrikula është hartuar për të lehtësuar procesin e identifikimit, trajtimit dhe parandalimit të radikalizimit dhe ekstremizmit të dhunshëm nga punonjësit e shërbimit psiko-social dhe stafet mbështetëse në institucionet arsimore të sistemit të arsimit parauniversitar. Përmes kësaj kurrikule synohet qartësimi i punës së përbashkët, i nevojës për trajtimin e çdo shenje që në momentin e identifikimit apo shfaqjes, për të ndërprerë ciklin e dhunës apo mbështetjes së sjelljeve ekstremiste.

1.2 REZULTATET E PRITSHME NGA TRAJNIMI

NJOHURITË: Në përfundim të trajnimit pjesëmarrësit do të kenë mundësi:

- » Të identifikojnë shenjat e hershme të sjelljeve të rrezikshme drejt radikalizmit dhe ekstremizmit të dhunshëm me qëllim parandalimin e hershëm
- » Të fitojnë njohuri të thelluara mbi konceptet kryesore teorike, faktorët shtytës & tërheqës që orientojnë ekstremizmin e dhunshëm, kontekstin e përgjithshëm të ekstremizmit të dhunshëm në Shqipëri dhe qasjen e menaxhimit ndër-institucional
- » Të marrin njohuri të thelluara mbi përdorimin e instrumenteve psikometrik dhe procedurat e vlerësimit të nevojave të menjëhershme dhe dytësore të individëve të radikalizuar/të kthyer nga zonat e konfliktit

AFTËSITË: Në përfundim të trajnimit pjesëmarrësit do të kenë mundësi:

- » Të fitojnë aftësi në procesin referimit dhe trajtimit të rasteve që shfaqin shenja të radikalizimit dhe ekstremizmit të dhunshëm në shkolla
- » Të fitojnë shprehje praktike mbi modalitetet e qasjes në ekip multidisiplinar, për të ndërtuar planin individual të ndërhyrjeve psiko-sociale për nxënësit që shfaqin shenjat e hershme të radikalizimit dhe ekstremizmit si dhe nxënësit e kthyer nga zonat e konfliktit
- » Të marrin njohuri praktike mbi teknikat ndihmëse për këshillim psikologjik dhe trajtimin e problemeve psiko-emocionale të nxënësit me sjellje radikale
- » Të fitojnë aftësi praktike mbi aktivitetet psikoedukuese dhe aktivitetet e tjera individuale ose në grup me qëllim rehabilitimin psikosocial dhe parandalimin e relapsit të individëve që shfaqin shenja radikalizmi
- » Të aplikojnë njohuritë e mësuara për të analizuar dhe reflektuar mbi rastet e trajtuara duke monitoruar zbatimin e planit individual të ndërhyrjes dhe raportimin të strukturat përkatëse

PERCEPTIMET: Në përfundim të trajnimit pjesëmarrësit do të kenë mundësi:

- » Të rrisin ndërgjegjësimin për të reduktuar nivelin e stigmatizimit ndaj personave të kthyer nga zonat e konfliktit dhe të rrisin pranueshmërinë e tyre nga komuniteti
- » Të forcojnë qëndrimet dhe pikpamje pozitive në lidhje me qasjet efektive parandaluese të EDH, promovimin e modeleve të suksesshme dhe sjelljeve pro-sociale në shkollë, edukimin psiko-emocional dhe rritjen e qëndresës personale

1.3 GRUPI I SYNUAR DHE PJESËMARRËSIT NË TRAJNIM

Psikologët, punonjësit social, punonjësit e shërbimit psiko-social dhe stafet mbështetëse në institucionet arsimore të sistemit parauniversitar.

1.4 MËNYRA E OFRIMIT TË MODULIT DHE KOHËZGJATJA

Ky modul do të ofrohet nga Instituti për Demokraci dhe Ndërmjetësim në bashkëpunim me Observatorin për të Drejtat e Fëmijëve dhe të Rinjve nën koordinimin kombëtar të Qendrës së Koordinimit Kundër Ekstremizmit të Dhunshëm, me mbështetjen e Fondit Global të Angazhimit dhe Qëndrueshmërisë së Komunitetit (GCERF).

1.5 METODOLOGJIA E PËRZGJEDHUR PËR OFRIMIN E MODULIT

Trajnimi do të zhvillohet me prani fizike dhe online përmes platformës së komunikimit Zoom. Gjatë trajnimit do të përdoren disa metoda:

- a) Pjesëmarrësit do të ftohen të punojnë në mënyrë të pavarur për ushtrime të caktuara me qëllim vënien në zbatim të njohurive të përfituara. Përmes ushtrimeve, pjesëmarrësit do të kenë mundësi të reflektojnë në mënyrë kritike jo vetëm në lidhje me pjesën teorike, por edhe të analizojnë në mënyrë praktike probleme apo situata të caktuara të cilat lidhen me identifikimin, vlerësimin dhe referimin e rasteve. Kjo metodë synon të nxisë të menduarin kritik me qëllim reflektimin dhe përvetësimin e pjesës teorike.
- b) Prezantimi me PowerPoint do të përdoret si metodë për të strukturuar materialin teorik që do të ofrohet gjatë trajtimit të modulit në mënyrë sa më efektive. Prezantimet do të përgatiten me metodat interaktive me qëllim përfshirjen e pjesëmarrësve në prezantim dhe shmangien e shpërqendritimit dhe humbjes së interesit nga ana e tyre.
- c) Për të krijuar një dinamikë më të madhe të ndërveprimit në distancë, pjesëmarrësit do të ftohen vazhdimisht të jenë pjesë aktive e diskutimeve përmes pyetjeve dhe ndarjes së qëndrimeve apo përvojave vetjake në lidhje me identifikimin e shenjave të hershme të radikalizimit. Gjatë prezantimit të pjesës teorike, trajnuesit ofrojnë dhe shembuj praktik nga realiteti për të ilustruar në detaje koncepte të caktuara.

- d) Trajnuesi do të ofrojë disa raste studimore konkrete apo skenarë imagjinarë, të cilat janë realist, duke qenë se mund të ndeshen në praktikën e përditshme gjatë ushtrimit të përgjegjësive të tyre. Çdo rast studimor ofron një set pyetjesh për pjesëmarrësit, me qëllim që ata të ushtrohen në mënyrë praktike për zgjidhjen e problemeve sipas standardeve të kërkuara.
- e) Pjesëmarrësit do të kenë mundësi, që të punojnë dhe diskutojnë në grupe në lidhje me ushtrime praktike apo raste konkrete studimore, të cilat synojnë zgjidhjen e problemit përmes diskutimit.

II.

TË KUPTOJMË
RADIKALIZIMIN DHE
EKSTREMIZMIN E
DHUNSHËM

2.1 ÇFARË ËSHTË RADIKALIZIMI DHE EKSTREMIZMI I DHUNSHËM?

- **Radikalizimi** është procesi i zhvillimit të ideologjive dhe pikëpamjeve ekstremiste politike, ideologjike dhe fetare, përmes të cilave një person krijon/pranon mendime dhe praktika ekstreme deri në pikën kur legjitimon përdorimin e dhunës. Radikalizimi mund të jetë i dhunshëm ose jo.

Në këtë kurrikul, termi “radikalizim” do të shqyrtohet si i ndërlidhur politikisht me ekstremizmin dhe terrorizmin. Çështja parësore i drejtohet në mënyrë të qartë radikalizimit fetar për nga kuptimi dhe imazhi. Ndaj perceptohet se radikalizimi fetar mund të kuptohet si tipar kryesor i sjelljes fetare, duke përfshirë veprimet fetare që çojnë në ekstremizëm të dhunshëm ose në terrorizëm.

- **Radikalizmi fetar** sot merr një përkufizim me kontekst negativ, shënjestrues dhe shpesh stigmatizues. Ndaj dhe interpretimi i radikalizmit fetar do të vlerësohet në kontekstin e një sërë rrethanash që lidhen me sjelljet e justifikuar nën ideologjinë fetare të grupeve apo aktorëve të veçantë me prirje drejt ekstremizmit të dhunshëm dhe terrorizmit.
- **Ekstremizmi** është besimi tek (apo mbështetja për) idetë, që janë shumë të ndryshme nga çfarë konsiderohet e arsyeshme, e drejtë, dhe e ligjshme për shumicën e njerëzve.
- **Ekstremizmi i dhunshëm** është procesi i përvetësimit të pikëpamjeve radikale (politike, ideologjike ose fetare) dhe kthimit të tyre në veprime të dhunshme. Ekstremizmi i dhunshëm është faza përfundimtare e procesit të radikalizimit dhe i referohet besimeve dhe veprimeve të njerëzve që mbështesin ose përdorin dhunën e motivuar ideologjikisht për të arritur objektiva të caktuara politike, fetare ose ideologjike. Ekstremistë të dhunshëm nuk janë vetëm individët që janë të gatshëm të përdorin dhunë fizike, por edhe ata që mbështesin, rekrutojnë ose punojnë në mënyrë aktive në favor të një ideologjie ekstremiste të dhunshme.²
- **Ekstremizmi fetar** përkufizohet si një sistem besimi thellësisht fundamentalist që përligj dhunën strukturore të një grupi të caktuar kundër përkatësisë fetare, besimeve të tjera duke theksuar ndjenjat e superioritetit dhe duke përligjur dhunën.
- **Terrorizmi** është një strategji e veçantë që synon arritjen e një qëllimi të caktuar politik, orientuar përmes instrumenteve të krijimit dhe shfrytëzimit të qëllimshëm të frikës në popullatë. Terrorizmi është një veprim i qëllimshëm që dëmton rëndë një vend ose një organizatë ndërkombëtare, i kryer me qëllim frikësimin serioz të një popullsie, duke detyruar në mënyrë të padrejtë një qeveri ose një organizatë ndërkombëtare që të kryejë ose të pengojë kryerjen e çdo akti, dhe që destabilizon seriozisht ose shkatërron themelet politike, kushtetuese, ekonomike ose shoqërore të një shteti me anë të sulmeve ndaj jetës, integritetit fizik, përmes rrëmbimit, marrjes peng të personave, avionëve ose anijeve, ose prodhimit, posedimit ose transportit të armëve ose lëndëve plasëse. (Vendimi Kornizë i BE-së për Luftën kundër Terrorizmit: 2002)
- **Lufta kundër ekstremizmit të dhunshëm** përfshin nisma dhe strategji që përqendrohen te lufta kundër procesit të radikalizimit dhe te frenimi i rekrutimit të ekstremistëve të dhunshëm. Është një reagim gjithëpërfshirës që synon mobilizimin dhe fuqizimin e aktorëve të ndryshëm si, p.sh., institucionet e sigurisë, pushtetin

vendor, arsimtarët, punonjësit socialë, komunitetin fetar dhe shoqërinë civile, me qëllim promovimin e vlerave qytetare dhe respektimin e të drejtave të njeriut. KKEDH trajton edhe “kushtet që favorizojnë” përhapjen e EDH-së dhe terrorizmit duke marrë parasysh dhe duke ndihmuar në zbutjen e pakënaqësisë, që mund të shfrytëzohet nga ekstremistët dhe mbështetësit e tyre.

- ➔ **Programet e rehabilitimit dhe riintegritimit (R&R)** janë programe që kanë në fokus të punës së tyre individë të radikalizuar për akte të dhunshme (dhe jo vetëm), përfshirë këtu edhe ata individë që kanë kryer vepra që lidhen me terrorizmin dhe, në shumë raste, edhe familjet e tyre si dhe ata që nuk vuajnë dënime në burg, por që mund të shfaqin mbështetje për ekstremizmin e dhunshëm, përfshirë edhe individët e kthyer nga Siria dhe Iraku. Programet R&R veprojnë në institucionet e riedukimit, në komunitete, ose si pjesë e shërbimit të provës. Në procesin e hartimit, zbatimit dhe monitorimit të programeve R&R duhet të merret parasysh bashkërendimi i ndërhyrjes shumë-aktoriale për të trajtuar nevojat e veçanta personale dhe familjare të të kthyerve. Programet R&R mund të ofrojnë, ndër të tjera, arsimim dhe trajnim profesional, mundësi punësimi, këshillim fetar, psikologjik apo familjar, trajnim profesional dhe punësim, veprimtari kulturore dhe zbavitëse. Një ndërhyrje e tillë ka për qëllim përmirësimin e gjendjes mendore, risocializimin dhe riintegritimin e personave në jetën ekonomike, sociale dhe kulturore të vendit. Programet efektive të rehabilitimit dhe riintegritimit janë të rëndësishme jo vetëm për parandalimin e veprimeve të dhunshme në të ardhmen, por edhe për menaxhimin e radikalizimit të mëtejshëm (veçanërisht mes të rinjve), si dhe për forcimin e qëndrësës së komunitetit ndaj EDH.³
- ➔ **Shkëputja nga ekstremizmi i dhunshëm** i referohet procesit të rikthimit nëpërmjet të cilit një individ nxitet të heqë dorë nga normat, vlerat, qëndrimet dhe aspiratat e përbashkëta me ekstremizmin e dhunshëm dhe terrorizmin. Shkëputja mund të jetë fizike, që nënkupton largimin fizik të individit nga grupi, dhe/ose psikologjike, që nënkupton shkëputjen e individit nga mendimi për përfshirje në aktivitetet e grupit ekstremist. Shkëputja nuk do të thotë domosdoshmërisht që një person ka ndryshuar ideologjikisht bindjet e tij. Në fakt, është sjellja e tij ajo që e largon këtë individ nga rrethanat që e lidhnin atë me grupin e tij të mëparshëm.
- ➔ **Deradikalizimi** është procesi që kryhet kryesisht përmes një sistemi programesh dhe masash që synojnë uljen e nivelit të radikalizimit të pikëpamjeve ideologjike dhe riintegritimin e individëve të radikalizuar në shoqëri. Ky proces mbështetet te supozimi se jo të gjithë personat që radikalizohen i qëndrojnë përherë besnikë kauzës së tyre. Programet e deradikalizimit, në praktikë, kanë si objektivi individët e radikalizuar në të gjitha fazat e ciklit të ekstremizmit, përfshirë këtu periudhën para se të bëhen pjesë e një grupi apo rrjeti ekstremist, si anëtarë aktivë apo të larguar/shkëputur. Ky proces mund të ketë si qëllim të frenojë përfshirjen e tyre në akte dhune (deradikalizimi i sjelljes), apo ndryshimin e qëndrimeve dhe pikëpamjeve të tyre ideologjike (deradikalizimi i mendimeve).
- ➔ **Qëndresa (përballja) komunitare** nënkupton faktorë, ide, institucione, çështje, prirje ose vlera që u mundësojnë individëve dhe komuniteteve të zhvillojnë qëndresa/barriera për parandalimin e dhunës.
- ➔ **Qasja e integruar** është një qasje planifikimi që ndërthur çështjet nga të gjithë sektorët, institucionet në nivele kombëtare dhe vendore si dhe grupet e ndryshme të popullsisë.

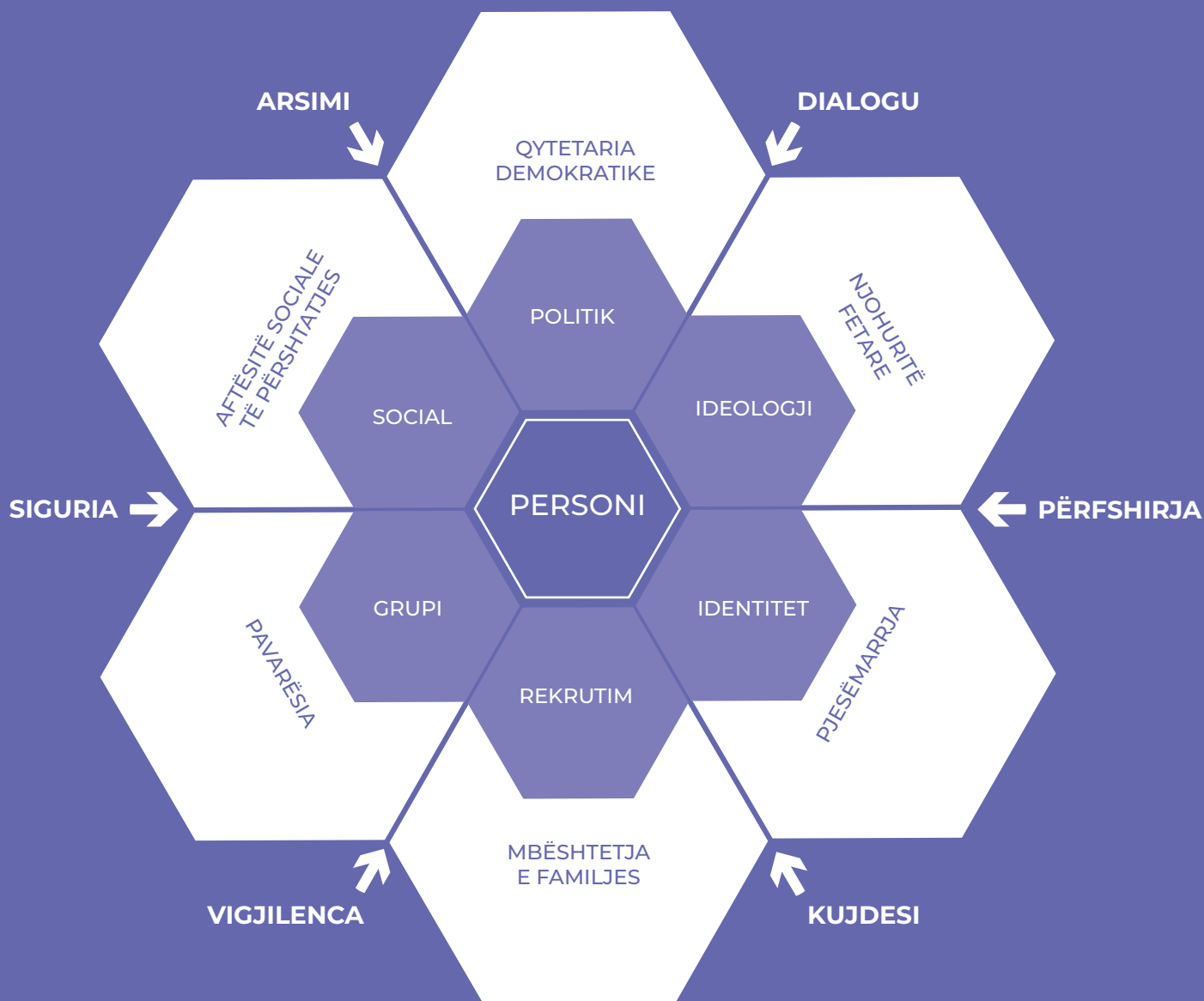

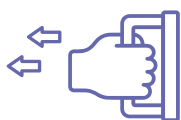
Figura 1. Faktorët e ndryshëm strukturorë dhe individualë që ndikojnë në radikalizëm

Nuk ka asnjë profil ose rrugë të vetme për radikalizimin e një personi. Aq më pak mund të flitet për hapësirën kohore në të cilën një person mund të shndërrohet në radikal. As niveli i arsimimit nuk e orienton apo profilizon një person si radikal. Gjithsesi, është vërtetuar se janë disa faktorë social-ekonomikë, psikologjikë dhe institucionalë që çojnë në ekstremizëm të dhunshëm. Këta faktorë janë përgjithësisht ndërthurje e qeverisjes së keqe (institucionet), kohezionit të dobët shoqëror (komunitetet) dhe besimeve dhe sjelljeve ekstremiste personale (ideologjia).⁴

Profesionistët i grupojnë këta faktorë në dy kategori kryesore:

“Faktorët shtytës”, që janë tiparet negative sociale, kulturore dhe politike të mjedisit shoqëror të një personi, që i “shtyjnë” individët e dobët drejt rrugës së ekstremizmit të dhunshëm. Faktorët shtytës njihen zakonisht si “shkaqe themelore” dhe përfshijnë tipare të tilla si varfëria, papunësia, analfabetizmi, diskriminimi dhe marginalizimi politiko-ekonomik. Po ashtu, “faktorët shtytës”, që janë identifikuar se kontribuojnë në procesin e radikalizimit, lidhen me privimin ekonomik, korrupsionin e perceptuar dhe mosfunksionimin politik dhe institucional.

“Faktorët tërheqës”, që ushqejnë tërheqjen ndaj ekstremizmit të dhunshëm, si, p.sh., ekzistenca e grupeve ekstremiste të dhunshme të mirë-organizuara, të cilat ndikojnë nëpërmjet diskutimeve/ prezantimeve publike bindëse dhe programeve efektive ku ofrohen shërbime, të ardhura dhe/ose punësim në shkëmbim të anëtarësimit. Grupet i joshin anëtarë të rinj duke u ofruar atyre mbrojtjen e duhur si dhe premtimin e aventurës dhe lirisë. Për më tepër, këto grupe duket se ofrojnë edhe ngushëllim shpirtëror, “një vend ku ndjehesh vetvetja me identitetin e ri” dhe një rrjet social mbështetës.

Së fundi, ka faktorë kontekstualë që ofrojnë një terren të favorshëm për shfaqjen e grupeve ekstremiste të dhunshme, siç janë shtetet e brishta, mungesa e shtetit ligjor, korrupsioni dhe kriminaliteti.

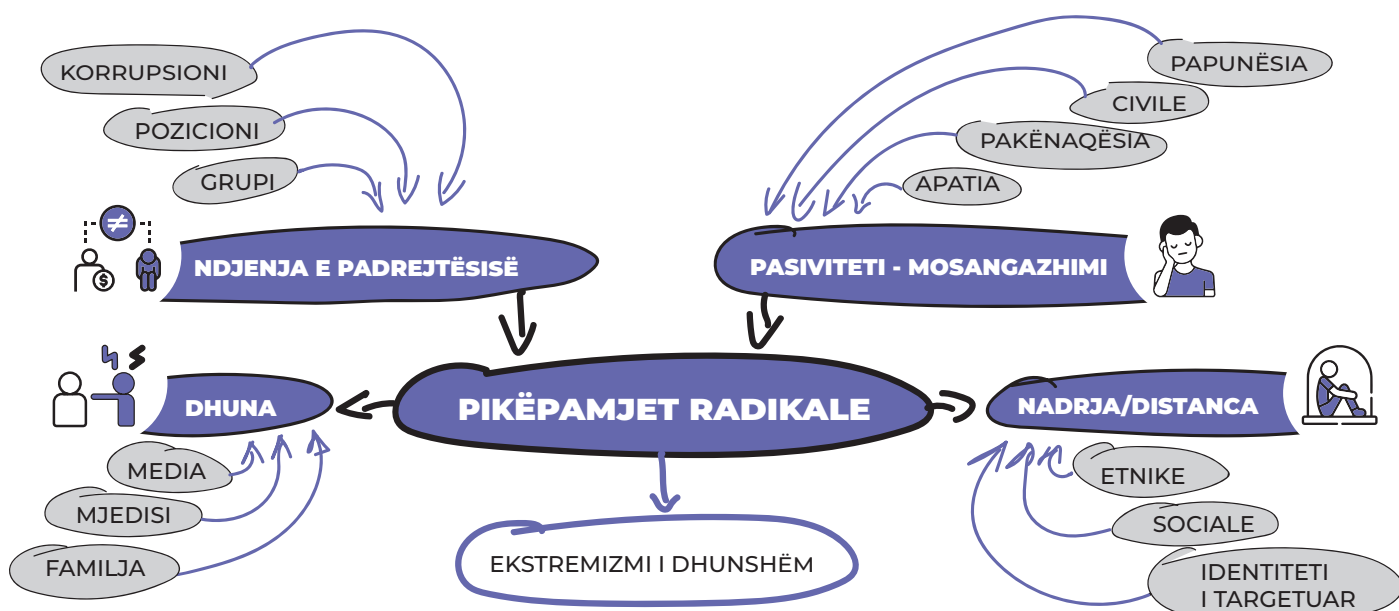

Figura 2. Ndikimi i faktorëve nxitës dhe shtytës që çojnë drejt ekstremizmit të dhunshëm

Pikpamjet Radikale – Ekstremizmi i Dhunshëm

- ▶▶ Ndjenja e padrejtësisë (Grupi; Pozicioni; Korrupsioni)
- ▶▶ Pasiviteti- Mosangazhimi (Apatia; Papunësia; Pakënaqësia)
- ▶▶ Dhuna (Familja; Mjedisi; Media)
- ▶▶ Ndarja/ Distanca (Etnike; Sociale; Identiteti)

2.2 KONTEKSTI I RADIKALIZIMIT DHE EKSTREMIZMIT TË DHUNSHËM NË SHQIPËRI

Shqipëria renditet në vendin e tretë në Ballkanin Perëndimor për numrin më të lartë të shtetasve të larguar drejt Sirisë dhe Irakut në raport me numrin e popullsisë. Sipas të dhënave zyrtare, përlllogaritet se 144 shtetas shqiptarë (38 fëmijë, 27 gra dhe 79 burra) iu bashkuan konfliktit në Irak dhe Siri gjatë viteve 2012-2015.⁵

Studimet mbi ekstremizmin e dhunshëm në Shqipëri tregojnë se largimi i shtetasve shqiptarë drejt Sirisë dhe Irakut ka ndodhur për shkak të kombinimit të një sërë faktorësh, të cilët ndahen në disa grupe si: faktorët social-ekonomikë, politikë, ideologjikë dhe kulturorë.⁶ Faktorët social-ekonomikë përfshijnë, ndër të tjera, perceptimet e përjashtimit social, marginalizimin, apo nevojat e paplotësuara ekonomike. Faktorët politikë ose strukturorë kanë të bëjnë me marrëdhënien midis individit dhe shtetit. Në to përfshihet perceptimet e një qeverisjeje të dobët, korrupsioni i përhapur në sistem dhe pandëshkueshmëria e elitave politike, institucionet joefektive, zonat e keq-qeverisura, si dhe mohimi i të drejtave dhe lirive politike. Faktorët kulturorë dhe specifikë për Shqipërinë fokusohen veçanërisht në aspektet fetare të ekstremizmit të dhunshëm në Shqipëri. Këta faktorë përfshijnë mungesën e formimit të duhur fetar nga besimtarët dhe klerikët; mosangazhimin dhe mungesën e vlerave qytetare; agjendën fetare proaktive; disinformimin fetar nga grupe ekstremiste, radikalizimin online.⁷

Pasi u përball me një largim të konsiderueshëm të shtetasve drejt zonave të konfliktit dhe më pas me kthimin e tyre vullnetar në Shqipëri deri në vitin 2014, qeveria shqiptare reagoi nëpërmjet ndryshimit të Kodit Penal, rritjes së kapaciteteve të forcave të rendit, ngritjes së Qendrës së Koordinimit kundër Ekstremizmit të Dhunshëm (QKEDH)⁸ dhe miratimit të një strategjie kombëtare dhe një plani veprimi për këtë çështje.⁹

Gjatë viteve 2012-2019, strukturat shtetërore nisën përballjen e tyre me riatdhesimet vullnetare të 30 burrave, 7 grave dhe 8 fëmijëve. Më pas, qeveria shqiptare u angazhua drejtpërsëdrejti me dy misione riatdhesimi. Në vitin 2019, qeveria shqiptare, përmes Qendrës së Koordinimit kundër Ekstremizmit të Dhunshëm, prezantoi qasjet e para gjithëpërfshirëse që formësuan proceset e rehabilitimit dhe riintegritimit për riatdhesimet vullnetare dhe kthimet e organizuara shtetërore. Pilotimi i qasjeve rehabilituese, përmes rolit të aktorëve të shoqërisë civile dhe pushtetit vendor, orientoi prezantimin e qasjeve ndër-institucionale dhe gjithëpërfshirëse, të cilat u ravigjzuan në përgatitjen e një plan kombëtar dhe ndër-institucional veprimi për riatdhesimin. Sipas këtij plani, procesi i pritjes është hartuar në faza të ndryshme që përfshijnë momentin e mbërritjes, kontrollin e parë të shpejtë, transferimin në qendrën e pritjes për ekzaminime të thelluara mjekësore, psikologjike dhe psikiatrike (faza 14-ditore e karantinës). Gjatë kësaj faze, autoritetet kanë mundësi të hartojnë planet individuale të trajtimit, bazuar në vlerësimin e rrezikut dhe nevojave, si dhe të caktojnë strukturat vendore dhe organizata të specializuara joqeveritare për të ndjekur procesin e riintegritimit.¹⁰

Përmbyllja me sukses e 3 misionëve të riatdhesimit për 37 persona (15 gra dhe 22 fëmijë)¹¹ u konsiderua pikënisja e ndërhyrjeve të shumta të planifikuara për këtë kategori të shtetasve shqiptarë. Gratë e kthyerat u strehuan në kryeqytet dhe jo në familjet e tyre të origjinës, për shkak të frikës së refuzimit, stigmatizimit dhe statusit të tyre të paqëndrueshëm psikologjik që mund të kërkonte shërbime të specializuara terciare. Të gjithë të kthyerit nga zonat e konfliktit kanë shfaqur shenja të dukshme të stresit post-traumatik, ankthit, depresionit, pasigurisë, etj.

Trajtimi i familjeve që kthehen nga zonat e konfliktit duhet të bëhet përmes një qasjeje gjithëpërfshirëse dhe të përfshijë sfidat social-ekonomike, politike dhe shoqërore me të cilat përballen të kthyerit. Në këtë kontekst dinamik të proceseve parandaluese dhe rehabilituese, ndërhyrjet kërkojnë më së shumti ndërthurje të kontekstit, burimeve njerëzore dhe faktorëve specifikë strukturorë dhe personalë, qofshin ata shtytës apo tërheqës.

Analiza e faktorëve nxitës, në vetvete, orientohet drejt ndërhyrjeve që bazohen tek qasja personale, e kombinuar me faktorë socialë, politikë, ideologjikë, të cilët nëse ballafaqohen me faktorë strukturorë, si, p.sh., arsimi, siguria, gjithëpërfshirja apo standardet e shtetit të së drejtës, përcaktojnë parakushtet për rolin specifik që luan secili faktor në parandalim. Në këtë këndvështrim, përpjekjet institucionale për integrim, e më tej për parandalim, duhet të kenë në qendër të vëmendjes faktorët nxitës që rrethojnë individin dhe familjen e tij. Suksesi i nismave R&R mbështetet te bashkëpunimi dhe bashkërendimi sa më efikas ndërinstitucional, përmes përfshirjes së shumë agjencive/institucioneve dhe aktorëve në nivel qendror dhe vendor.

III.

KUJDESI PËR
IDENTIFIKIMIN E SHENJAVE
TË PARA TË EKSTREMIZMIT
TË DHUNSHËM

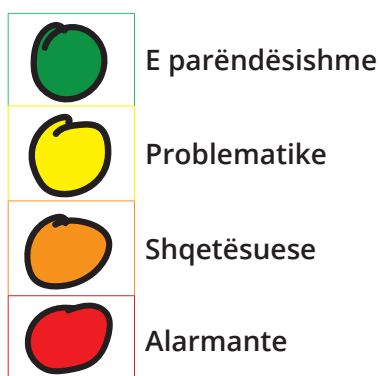
3.1 SHENJAT DHE FAZAT QË ÇOJNË NË EKSTREMIZËM TË DHUNSHËM

Duke iu referuar strategjisë kombëtare kundër radikalizimit dhe ekstremizmit të dhunshëm, "radikalizimi i dhunshëm i referohet një procesi ku një person pranon përdorimin e dhunës për të arritur qëllime politike, ideologjike ose fetare". Radikalizimi jo domosdoshmërisht çon në ekstremizëm të dhunshëm ose terrorizëm dhe shprehjet radikale nuk duhet të konsiderohen problematike.

Ndërhyrja e hershme ndaj individëve të radikalizuar, ose personave në procesin e radikalizimit, si dhe vigjilenca ndaj radikalizimit përbëjnë një sfidë unike për publikun e gjerë si dhe për punonjësit e vijës së parë si mësuesit, psikologët, familjet, punonjësit socialë dhe oficerët e policisë. Por për të qenë efektivë në qasjet e trajtimit dhe parandalimit, duhet investuar në njohuri dhe burime për identifikimin e shenjave, sjelljeve që orientojnë drejt prirjeve radikale dhe ekstremiste.

Një praktikë e mirë vjen përmes Qendrës Kanadeze për Parandalimin e Radikalizimit që Çon në Dhunë (CPRLV),¹² dhe "barometrit të sjelljes" – një instrument ndërgjegjësues dhe edukativ i cili është hartuar duke u referuar analizës kontekstuale të rasteve që kjo qendër ka trajtuar gjatë veprimtarisë së saj.

Figura 3. Barometri ndahet në katër (4) kategori sjelljesh bazuar në shkallën e seriozitetit të sjelljeve:

Avantazhi i këtij sistemi është se ai ofron një paraqitje vizuale të shpejtë dhe të thjeshtë të sjelljeve të vëzhguara, ndërkohë që ndihmon në rritjen e ndërgjegjësimit për ato sjellje që janë tregues domethënës të radikalizimit.

Disa sjellje mund të duken serioze kur në fakt nuk kanë shenja radikalizimi. Për shembull, shprehja e identitetit nëpërmjet disa shenjave vizuale konsiderohet një sjellje e parëndësishme. Nga ana tjetër, ka tregues të tjerë të qartë të radikalizimit faktik që mund të banalizohen ose të keqkuptohen. Për shembull, nëse një person fillon të bëjë komente fyese e denigruese ndaj njerëzve (që synojnë cenimin e aspekteve njerëzore) për grupet e tjera, kjo sjellje duhet të konsiderohet shqetësuese.

**“Barometri i sjelljeve”-
Instrument për identifikimin e shenjave të para të radikalizmit¹³**

Kategoria	Shembuj
 <p>Sjelljet e parëndësishme</p> <p><i>Në këtë kategori përfshihen një sërë sjelljesh të lidhura me forma të ndryshme të angazhimit politik, fetar ose komunitar, të cilat karakterizohen nga veprime paqësore dhe nga përdorimi i formave demokratike të shprehjes.</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Argumentojnë me forcë në mbrojtje të bindjeve të veta para anëtarëve të familjes dhe/ose miqve të ngushtë. ▶ Identifikohen me shenja të dukshme për të shprehur identitetin personal (veshjet tradicionale, mjekra, koka e rruar, simbolet fetare, tatuazhet specifike, etj.). ▶ Janë aktivë në mediat sociale. ▶ Mbajnë një qëndrim dhe angazhohen deri në fushata paqësore për një çështje që lidhet me një komunitet, grup apo individ. ▶ Fillojnë të shprehin një interes të madh për çështjet aktuale kombëtare dhe ndërkombëtare. ▶ Shprehin dëshirën për të ri-integruar ose për të rritur përfshirjen në një praktikë fetare ose në një identitet apo angazhim politik. ▶ Konvertohen ose mbrojnë besime të reja fetare, ideologjike ose politike. ▶ Këmbëngulin për të ndjekur kërkesat të caktuara dietike për shkak të bindjeve politike ose fetare. ▶ Shprehin dëshirë për udhëtime ose aventurë. ▶ Shfaqin një dëshirë të papritur për të korrigjuar padrejtësitë sociale.
 <p>Sjelljet shqetësuese</p> <p><i>Në këtë kategori përfshihen sjellje individuale që tregojnë dëshmi të një shëndeti mendor personal jo të mirë. Kjo kategori përfshin edhe sjelljet që përfaqësojnë një vetë-identifikim gjithnjë e më të qëndrueshëm me një kauzë apo ideologji që e udhëheq individin të ndryshojë ndjeshëm sjelljen e tij.</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Miratojnë sjellje dhe veprime që krijojnë një shkëputje nga praktikat familjare. ▶ Tërhiqen nga teoritë dhe debatet për konspiracionet. ▶ Fillojnë dhe izolojnë veten nga familja dhe/ose miqtë. ▶ Shprehin pikëpamje polarizuese të së vërtetës absolute, paranojës ose mosbesimit ekstrem. ▶ Ndryshojnë zakonet e tyre në mënyrë të papritur. ▶ Prezantojnë me këmbëngulje idetë fetare dhe ideologjike tek të tjerët. ▶ Refuzojnë rregullat dhe ligjet në institucionet dhe organizatat me të cilat janë në kontakt për shkak të bindjeve ideologjike, politike ose fetare (shkollë, vendi i punës, organizata sportive, institucione shtetërore, etj.). ▶ Refuzojnë të marrin pjesë në aktivitetet e grupit ose të vendosin kontakte me individë të caktuar për shkak të fesë, racës, ngjyrës së lëkurës, gjinisë apo orientimit seksual. ▶ Ndjehen të viktimizuar dhe të refuzuar. ▶ Shprehin një nevojë për të dominuar ose kontrolluar të tjerët. ▶ Refuzojnë rivlerësimin e ideve të tyre për t’i krahasuar me pikëpamjet e tjera dhe nuk njohin asnjë vlerë.

Kategoria	Shembuj
 <p>Sjelljet problematike</p> <p><i>Kjo kategori përfshin sjelljet që mund të lidhen me fillimin e angazhimit të një individi në një trajektore radikale. Ajo karakterizohet nga një mosbesim akut i botës së jashtme dhe nga mbizotërimi i pikëpamjeve që përligjin përdorimin e dhunës për të arritur qëllimet ose për të fituar një kauzë.</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Presin lidhjet me anëtarët e familjes dhe / ose miqtë e ngushtë me qëllim që të mbajnë shoqëri vetëm me një rreth të ri miqsh. ▶ Përligjin përdorimin e dhunës për të mbrojtur një kauzë apo ideologji. ▶ Fshehin mënyrën e re të jetesës, besnikëritë ose besimin nga anëtarët e familjes dhe / ose miq të ngushtë (qoftë online apo në jetën e përditshme). ▶ Bëhen të afërt me individë ose grupe që njihen si grupe ekstremiste të dhunshme. ▶ Bëhen papritmas të pakënaqur me aktivitetet profesionale ose shkollore. ▶ Shfaqin simbolet e përkatësisë ose mbështetjes ndaj grupeve ekstremiste të dhunshme. ▶ Shprehin pikëpamjet e urrejtjes ndaj individëve ose grupeve të tjera.

 <p>Sjelljet alarmuese</p> <p><i>Kjo kategori përfshin një sërë sjelljesh që tregojnë dëshmi të një besnikërie ekskluzive dhe sektare ndaj një ideologjie ose një kauze, e cila e bën që individi ta perceptojë dhunën si mjetin e vetëm legjitim dhe të vlefshëm të veprimit.</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Marrin pjesë në aktivitetet e grupeve ekstremiste të dhunshme me çdo mjet (materiale, financiare ose fizike). ▶ Rekrutojnë individë për një çështje të ekstremizmit të dhunshëm (ose inkurajojnë regjistrimin e tyre për atë kauzë). ▶ Janë në kontakt me një grup ose një rrjet individësh të njohur si radikalë të dhunshëm, qoftë online ose në jetën e përditshme. ▶ Përforcojnë besimin duke u konsultuar rregullisht me ekstremistë të dhunshëm në internet, përmes forumeve dhe faqeve të internetit. ▶ Kryejnë ose planifikojnë veprime të dhunshme ose akte urrejtjeje të frymëzuar nga motive ideologjike ose të ekstremizmit të dhunshëm. ▶ Marrin informacion, kërkojnë të njohin dhe të dinë përdorimin e armëve (armë zjarri, eksplozivë, etj.) jashtë kufijve ligjorë. ▶ Planifikojnë udhëtime në një zonë konflikti ose në një rajon ku grupet e dhunshme ekstremiste vlerësohet të jenë aktivë.
--	--

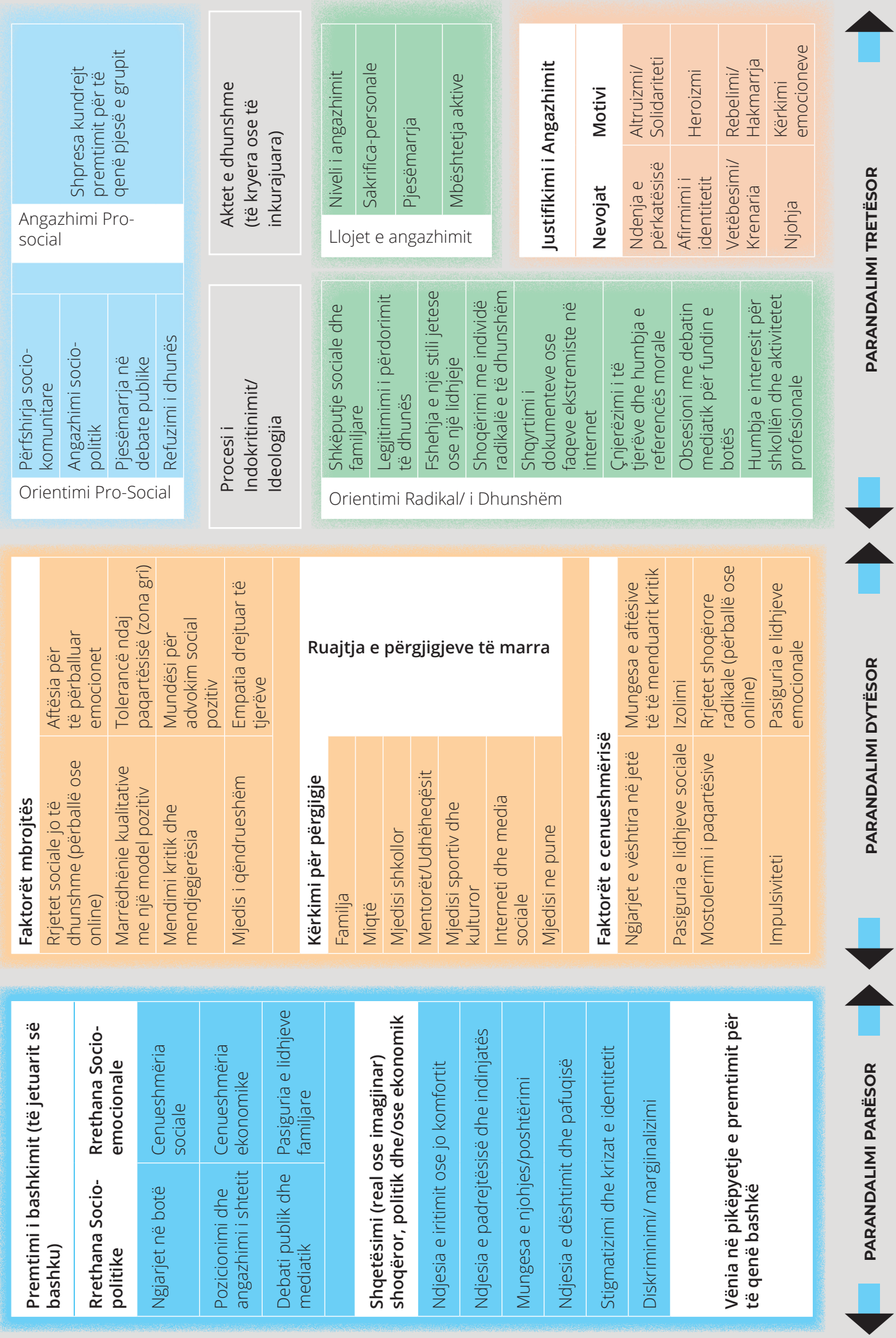

Figura 4. Procesi i radikalizimit që çon në terrorizëm

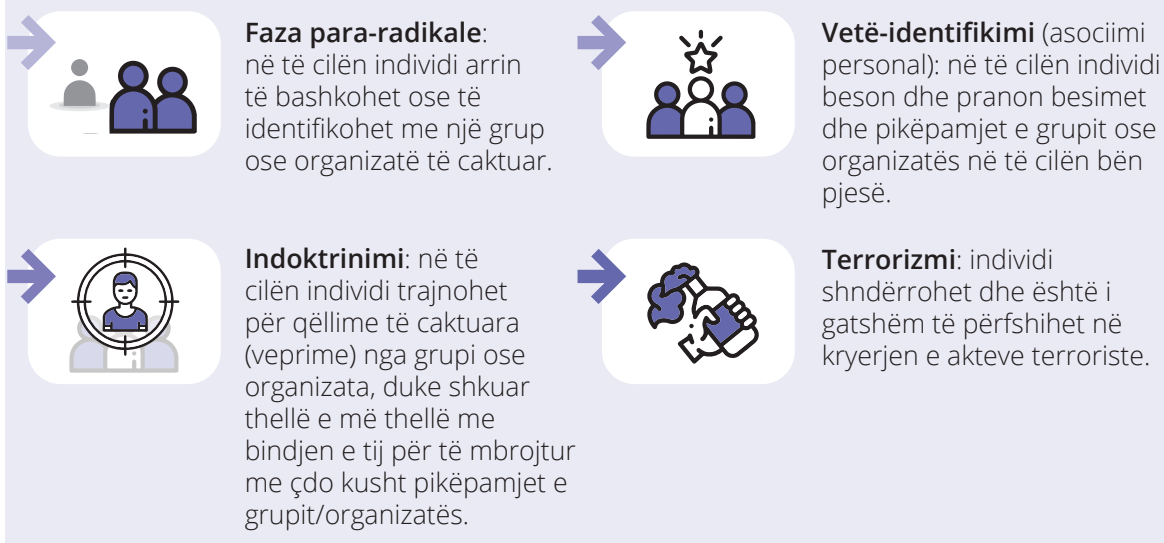
3.2 PROCESI I ZHVILLIMIT TË IDEOLOGJIVE DHE PIKËPAMJEVE EKSTREMISTE

Në këtë kurrikul, shpjegimi për radikalizimin lidhet me përshkrimin e tij si një proces ndryshimi ku një person pëson një transformim gjatë një periudhe kohore (transformim gradual ose i menjëhershëm për shkak të një kërcënimi/presioni në rritje, përmes kontaktit me njerëz ose përmes platformave të ndryshme online). Por, duke qenë se është një proces, kjo do të thotë se mund të ketë ‘pika hyrëse’ ose kohë të përshtatshme për ndërhyrje dhe mbështetje që mund t’i ofrohet këtij personi “në rrezik” për të zgjedhur një rrugë “ndryshe”, më pozitive. Sa më herët të ndodhë kjo ndërhyrje, aq më mirë është, pasi ky person përfiton mbështetjen që i nevojitet për ndërruar “drejtim” përpara se të jetë shumë vonë.

Po çfarë mund ta nxisë dikë që të radikalizohet? Ndonjëherë është një ngjarje ose incident që mund të shkaktojë “thyerjen e besimit” tek një person dhe ta bëjë të pranojë pikëpamje ekstreme. Këto ngjarje mund të jenë kriza në rrafshin personal (si humbja e vendit të punës apo mospërzgjedhja në një pozicion pune), ndjenja e shpërfilljes, etiketimit, nëpërkëmbjes, apo një ngjarje e rëndë, me ndikim të madh, siç mund të jetë një sulm i rëndë terrorist.

Siç u përshkrua edhe në kreun e parë, ekzistojnë shumë faktorë që ndikojnë. Sfida mbetet në njohjen dhe ndërgjegjësimin për përgjigje dhe reagim që në fillim të procesit.

Në literaturën botërore jepen disa faza në të cilat një person “shndërrohet” për të përfaquar ekstremizmin e dhunshëm dhe radikalizimin që çon në terrorizëm:

Në Figurën 4 (më sipër) jepet një përmbledhje e shumë faktorëve që ndikojnë në transformimin e individit drejt ekstremizmit të dhunshëm që çon në terrorizëm. Rekrutesit përdorin taktika të ndryshme, përfshirë këtu përhapjen në masë të lajmeve të rreme, që synojnë të frikësojnë njerëzit dhe t’i bëjë ata të ndjehen të pasigurt, përdorimin e propagandës e shoqëruar me imazhe, mesazhe, fjalime dhe video të dhunshme në mediat sociale, platformat private, platformat e lojërave dhe forumet.

Në rastin e Shqipërisë, rekrutesit kanë pasur “fuqinë” e bindjes për të ngritur grupime “vëllazërisht”, duke ofruar një “mbrojtje” ndaj padrejtësive, apo duke ofruar pagesa e shfrytëzuar gjendjen e rëndë ekonomike, familjare apo shoqërore.

3.3 KATEGORITË E GRUPEVE TË CENUESHME NGA EKSTREMIZMI I DHUNSHËM

Çdokush mund të jetë i cenueshëm nga radikalizimi, pavarësisht moshës, gjinisë, përkatësisë etnike, fesë, arsimit apo prejardhjes së tyre. Në përgjithësi, kombinimi i disa faktorëve shtytës dhe tërheqës si dhe ndikimi kontekstual i këtyre faktorëve tek çdokush bën që disa individë të jenë “të rrezikuar” nga radikalizimi.

Pavarësisht vendndodhjes, fesë, përkatësisë shoqërore ose nivelit arsimor, të rinjtë përbëjnë grupin shoqëror më të prekshëm nga ekstremizmi i dhunshëm, për shkak të sjelljes dhe mënyrës specifike të përballjes me realitetin, si dhe për mënyrën e perceptimit të të rinjve si “të këqij” të vetes, të “papjekur”, në kërkim të motivit për jetën, etj. Psikologët ia atribuojnë këtë ndjeshmëri disa faktorëve, si rritjes, përshtatjes, përkatësisë, kuptimit të jetës dhe shoqërisë. Gatishmëria për të marrë përsipër rreziqe më të mëdha i shtohet listës së faktorëve nxitës për prirjen e të rinjve për t’u bashkuar me grupe ose lëvizje që përkrahin dhunën.

Në vijim, si pjesë e analizës kontekstuale të faktorëve vendorë, duhet mbajtur në konsideratë kultura e dhunës në shoqëri dhe format e manifestimit, si, p.sh., dhuna në familje, krimet e urrejtjes, dhuna e lidhur me alkoolin, ngacmimet dhe bullizmi, prishja e qetësisë dhe rendit publik, dhuna politike që buron nga demonstratat e dhunshme, si dhe veprimtaria ushtarake jashtë shtetit. Dhuna mund të ketë ndikim të vazhdueshëm në një sërë aspektesh të jetës së të rinjve. Ajo mund të normalizohet si pjesë e jetës së përditshme dhe të pranohet si përgjigje e zakonshme dhe e natyrshme.

Të rinjtë mund ta shohin dhunën si mjet legjitim për trajtimin e konfliktit. Ata mund të jenë të gatshëm ta përdorin atë si një mjet për të çuar më tej një kauzë të caktuar, ose mund ta kenë të vështirë të shohin zgjidhje ose alternativa të tjera përveç dhunës. Ndjenja e pafuqisë, e përjetuar nga shumë të rinj, nuk duhet të shpërfilllet për sa i përket mënyrës se si i motivon ata të ndërmarrin veprime ekstreme. Kjo përforcon nevojën për të folur hapur dhe drejtpërsëdrejti me të rinjtë për dhunën si dhe për çështje si racizmi, gjuha e urrejtjes dhe sektarizmi, në mënyrë që të trajtohen mesazhet keqinformuese dhe të ofrohen alternativa.

Vlen, gjithashtu, të theksohet kompleksiteti i jetës së të rinjve jo vetëm nivelet e presionit për të pasur sukses ose për t’u përshtatur dinamikave të grupit, por edhe në aspektin e pritshmërive të komunitetit. Dinamika dhe marrëdhëniet e grupit, të pranishme në një komunitet ose një kontekst të caktuar, mund të jetë shumë të rëndësishme për të shpjeguar se si perceptohet ose manifestohen në komunitet një problem.¹⁴

3.4 FAKTORËT DHE AKTORËT QË FAVORIZOJNË CENUESHMËRINË DHE QËNDRESËN NDAJ EKSTREMIZMIT TË DHUNSHËM

3.4.1 FAKTORËT DHE AKTORËT QË FAVORIZOJNË CENUESHMËRINË

Vlerësimi i cenueshmërisë është një koncept i rëndësishëm që shoqëron analizën sociologjike dhe kërkimore si pjesë e kësaj kurrikule. Sipas Fjalorit të Organizatës Ndërkombëtare për Migracionin, grup vulnerabël është “ai grup apo sektor i shoqërisë që është në rrezik më të lartë për t’u prekur apo t’u bërë objekt i praktikave diskriminuese, dhunës, fatkeqësive natyrore ose mjedisore ose vështirësive ekonomike, krahasuar

me grupe të tjera brenda të njëjtit shtet; ai grup ose sektor i shoqërisë (siç janë p.sh., gratë, fëmijët, të moshuarit, personat me aftësi të kufizuara, minoritetet kombëtare ose emigrantët që janë në rrezik më të lartë në periudha konflikti ose krize).

Elementi kryesor i këtij përkufizimi është karakteri relativ i disavantazhit, që përjetohet nga disa kategori të popullsisë, që matet duke bërë krahasim me pozitën e përgjithshme të komunitetit ose të shoqërisë.

Faktorët kryesorë, sikundër përmenden në përkufizimin e mësipërm, priren drejt:

- ▶▶ *Faktorëve ideologjikë:* si, identiteti, arsimimi i paplotë (i përgjithshëm ose fetar) ose mungesa e arsimit; keqinformimi nëpërmjet propagandës fetare; radikalizimi në internet, etj.
- ▶▶ *Faktorëve social-ekonomikë:* si izolimi, veçimi, marginalizimi, privimi ekonomik, mungesa e mundësive; etj.
- ▶▶ *Faktorëve strukturorë:* Perceptimet e qeverisjes së dobët; mungesa e konsolidimit të punës dhe pranisë së shtetit në komunitet; institucionet apatike të sigurisë; institucionet joefikase; korrupsioni dhe pandëshkueshmëria; tensionet ndërfetare, etj.¹⁵

3.4.2 FAKTORËT DHE AKTORËT QË FAVORIZOJNË QËNDRESËN

Qëndresa (rezilienca) mund të përkufizohet si aftësia për t’u kthyer menjëherë në gjendjen e mëparshme pas problemeve apo për t’u përballur, përgjigjur dhe për të marrë veten nga një sërë ngjarjesh të dëmshme dhe të pafavorshme.

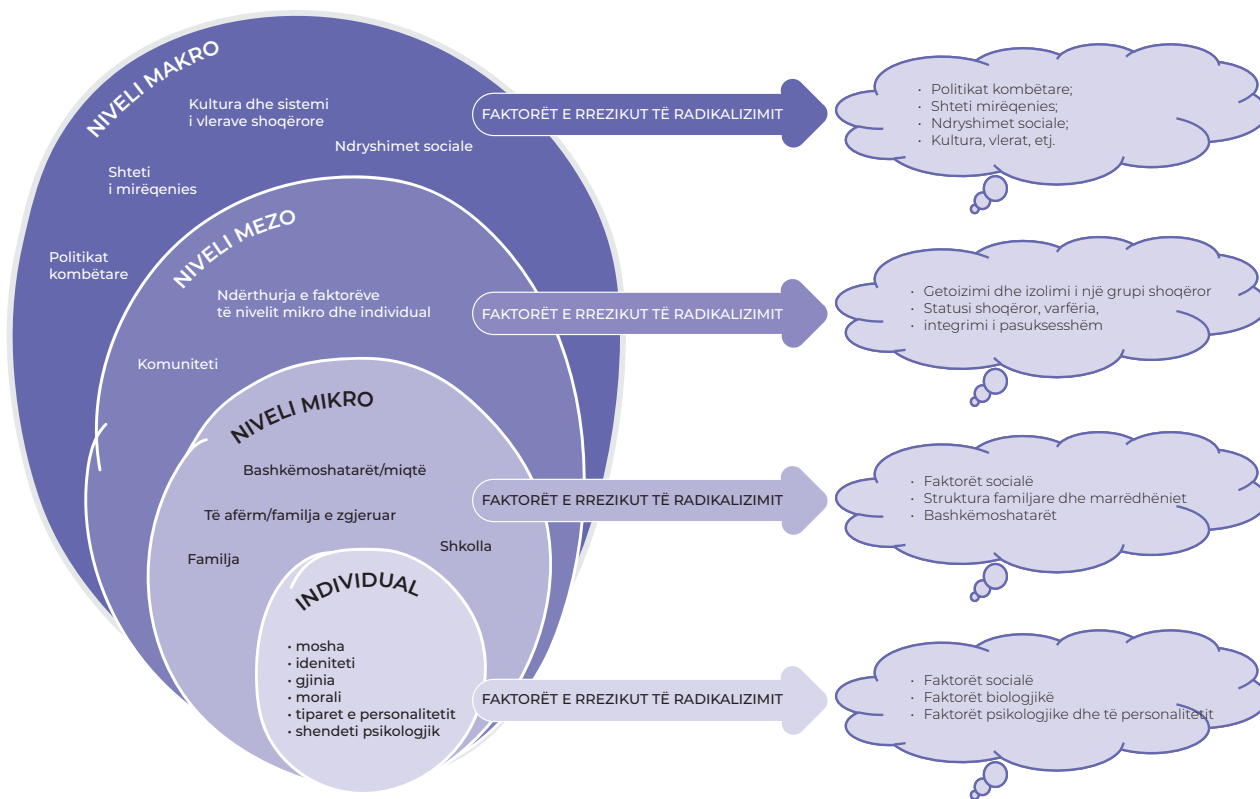

Figura 5. Procesi i radikalizimit sipas modelit ekologjik të teorisë së Bronfenbrenner

Faktorët kryesorë, sikundër përmenden në përkufizimin e mësipërm, priren drejt:

- ▶ *Faktorëve ideologjikë:* si vlerat e shëndosha qytetare; edukimi fetar për të ndërgjegjësuar, kulturat.
- ▶ *Faktorëve social-ekonomikë:* si kohezioni social, mundësitë e barabarta apo gjithëpërfshirja.
- ▶ *Faktorëve strukturorë:* bashkëpunimi ndërinstitucional, angazhimi në komunitet.

Të gjithë faktorët që favorizojnë cenueshmërinë dhe qëndresën ndaj ekstremizmit të dhunshëm përshkruhen në modelin ekologjik të procesit të radikalizimit si më poshtë (shih figurën 4).¹⁶

3.5 PERSONAT PËRGJEGJËS PËR IDENTIFIKIMIN E SHENJAVE TË PARA TË EKSTREMIZMIT TË DHUNSHËM

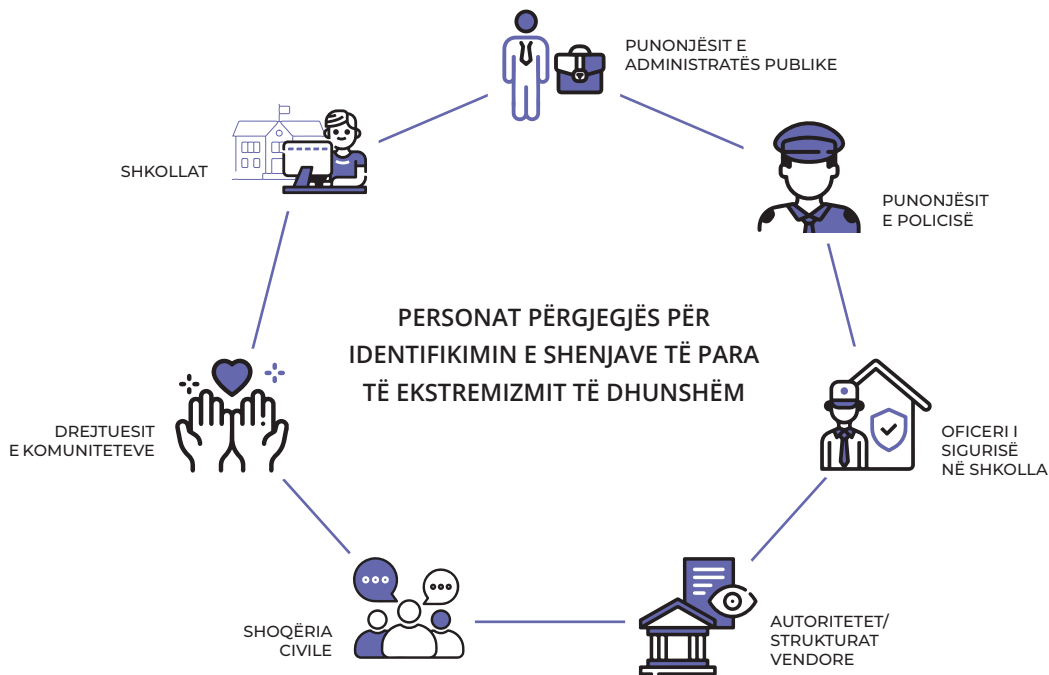

Figura 6. Personat përgjegjës për identifikimin e shenjave të para të ekstremizmit të dhunshëm

Çdo profesionist është përgjegjës për të raportuar çdo ndryshim, transformim të sjelljeve, qasjes individuale në komunitet, në institucion apo ndaj shtetit dhe shërbimeve përkatëse, nëse ky transformim ka lidhje me veprime që çojnë drejt ekstremizmit të dhunshëm.

Është më lehtë të parandalosh sesa të trajtosh.

Në kontekstin e qasjes gjithëpërfshirëse shoqërore, aktorët kryesorë janë shtetërorë dhe joshtetërorë, përfaqësues të pushtetit qendror dhe vendor, të shoqërisë civile, medias dhe përfaqësues të komuniteteve (fetare, kulturore, shoqërore, etj.).

Për angazhimin e plotë të ekipeve multi-disiplinare në identifikimin e shenjave shqetësuese të sjelljeve të rrezikshme drejt ekstremizmit të dhunshëm duhet të përfshihen strukturat e mbrojtjes së fëmijës, shërbimet sociale, institucionet e drejtësisë për të mitur, shkollat, familja, etj.

PUNONJËSIT E ADMINISTRATËS PUBLIKE që bëjnë pjesë në ministritë e linjës (si p.sh., Ministria e Brendshme, Ministria e Shëndetësisë dhe Mbrojtjes Sociale, Ministria e Arsimit dhe e Sporteve, Ministria e Drejtësisë dhe të gjitha strukturat e varësisë) që kanë rol në ndërhyrjet përkatëse dhe mbështetjen institucionale për zbatimin e proceseve rehabilituese dhe riintegruese për të kthyerit nga zonat e konfliktit dhe familjet e tyre.

PUNONJËSIT E POLICISË kanë një rol të rëndësishëm në procesin e parandalimit dhe luftën kundër ekstremizmit të dhunshëm. Punonjësit e policisë nëpërmjet rolit të tij në ruajtjen e sigurisë publike dhe policimit në komunitet identifikojnë personat e cenueshëm nga indoktrinimi në ekstremizëm të dhunshëm, dhe në veçanti ato persona që janë në fazat e para të radikalizimit. Nga ana tjetër, punonjësit e policisë ndihmojnë edhe për proceset deradikalizuese, apo për shpëputjen nga ekstremizmi i dhunshëm.¹⁷ Oficerët e policisë që merren me personat e kthyer orientohen kështu për përgatitjen e dosjeve për këdo që është larguar për në Siri (ndjekjen dhe hetimin, parandalimin e veprimeve rekrutuese, dhe përfshirjen me familjen, sidomos për çështjet e mbrojtjes së fëmijës dhe çështjet e abuzimeve me fëmijët, etj.). Krahas dosjes individuale, strukturat e policisë përgatisin planet e masave për komunikimin, burimet e disponueshme, procedurat e nevojshme etj. Oficerët e policimit në komunitet duhet të punojnë së bashku me aktorë të tjerë vendorë, si organet e qeverisjes vendore, shkolla, familja, institucionet fetare, OSHC-të dhe aktorë të tjerë interesi në komunitete.

OFICERI I SIGURISË NË SHKOLLA bashkëpunon për identifikimin dhe zgjidhjen e rasteve të sjelljeve ekstreme të dhunshme për fëmijët e radikalizuar, me të gjithë aktorët e shkollës. Oficeri i sigurisë ka për detyrë monitorimin e rregullt të mjedisit të shkollës edhe për situata të dyshimta, si dhe punon me stafin mësimor për të rritur ndërgjegjësimin për çështje të tilla si përdorimi i drogës, ngacmimi, siguria në internet, efektet e dhunës dhe krimin, përfshirë çështje të radikalizimit në shkolla.¹⁸

AUTORITETET/STRUKTURAT VENDORE konsiderohen aktorë të rëndësishëm jo vetëm në parandalimin, trajtimin dhe monitorimin e radikalizimit dhe ekstremizmit të dhunshëm, por edhe përgjatë procesit të rehabilitimit dhe riintegrimin e personave të kthyer. Në kontekstin vendor, NJQV-të mund të kontribuojnë në: parandalimin e polarizimit dhe të forcimit të kohezionit social; ndërtimin e partneriteteve vendore dhe krijimin e një marrëdhënieje besimi me organizatat e shoqërisë civile dhe komunitetet fetare; hartimin e strategjive dhe planeve vendore bazuar në qasje parandaluese dhe integruese; hartimin e planeve individuale për personat e identifikuar që kanë nevojë për mbështetje, bazuar në nevojat dhe karakteristikat e individit. Institucionet vendore janë aktorë të domosdoshëm në riintegrimin e personave të kthyer duke identifikuar dhe mundësuar punësimin, strehimin, trajnimin, zhvillimin profesional dhe angazhimin në komunitet të të kthyerve.¹⁹

SHOQËRIA CIVILE luan një rol vendimtar në “qasjen e integruar të shoqërisë” për parandalimin dhe luftën kundër ekstremizmit të dhunshëm dhe radikalizimit. Aktorët e shoqërisë civile pozicionohen qartë dhe garantojnë besueshmëri dhe japin përvojën e tyre në ndërhyrjet komunitare me grupe të veçanta, në identifikimin dhe trajtimin e problemeve dhe pakënaqësive të individëve/grupeve më të prekshme ndaj ndikimit të grupeve ekstremiste të dhunshme. Rinia, gratë dhe përfaqësuesit e komuniteteve janë aktorët kryesorë të shoqërisë civile në përpjekjet kundër ekstremizmit të dhunshëm dhe radikalizimit në sajë të ndikimit dhe aftësisë që kanë për të nxitur ndryshime shoqërore.²⁰

DREJTUESIT E KOMUNITETEVE mund të luajnë rol të rëndësishëm ndërmjetësues midis komuniteteve dhe autoriteteve qeveritare për trajtimin e një sërë shqetësimesh të lidhura me sigurinë publike, që përfshijnë edhe parandalimin e ekstremizmit të dhunshëm. Puna me drejtuesit e komunitetit për të krijuar ndjenjën e qëllimit të përbashkët mbi qasjen parandaluese ndaj ekstremizmit të dhunshëm është një investim i mirë, i cili çon në rezultate të suksesshme. Udhëheqësit fetarë përfaqësojnë një formë të veçantë të udhëheqjes së komunitetit dhe komunitetet fetare janë disa nga institucionet më të organizuara civile në botë. Udhëheqësit fetarë shërbejnë jo vetëm si udhëheqës shpirtërorë, por dhe si vendimmarrës me ndikim komunitar dhe politik në një komunitet.

SHKOLLAT (strukturat drejtuese, mësuesit, psikologët, punonjësit socialë) janë veçanërisht të ndjeshme ndaj ekstremizmit të dhunshëm, pasi konsiderohen rrugë të ndërveprimit shoqëror për të rinjtë në ndërtimin e identiteteve të tyre personale dhe shoqërore. Strukturat arsimore, si punonjësit e vijës së parë, janë çelësi për të parandaluar ekstremizmin e dhunshëm, jo vetëm për shkak të aftësisë për të dhënë dije – me anë të së cilës ata mund të ushtrojnë ndikim mbi botëkuptimin dhe sistemin e vlerave të nxënësve – por edhe për faktin se ata mund të identifikojnë individët e cenueshëm nga ndikimet dhe ata në nevojë për mbështetje. Trajnimi i mësuesve për të kuptuar rreziqet e ekstremizmit dhe për t’iu qasur situatës në mënyrë të kujdesshme dhe konstruktive është investim kritik. Ata mund të mbështesin përpjekjet për parandalimin e ekstremizmit të dhunshëm nëpërmjet kurrikulave, orëve mësimore apo veprimtarive jashtëshkollore për të nxitur respektin për diversitetin dhe promovimin e normave të shëndosha shoqërore larg dhunës dhe krimit.

Transformimi i rolit parandalues të shkollave njihet dhe madje rekomandohet edhe në teoritë e parandalimit të ekstremizmit të dhunshëm dhe si një moment kthese i qasjeve që lidhen me sigurinë për t’u ndërthurur me ato në nivel komuniteti. Risitë e angazhimit të institucioneve shtetërore kombinojnë shumë faktorë socialë, zhvillimorë që sjellin një ndikim të drejtpërdrejtë tek të rinjtë, familjet dhe komunitetet më gjerë.

Roli i psikologut të shkollës është të shmangë dëmin tek përfituesi i shërbimit psikologjik apo edhe tek të tjerët në trajtimin e problematikave të shëndetit mendor dhe në menaxhimin e faktorëve të rrezikut psikosocial. Psikologët janë në gjendje të identifikojnë cenueshmërinë e klientit (ose familjes ose shokëve të klientit) ndaj shenjave të hershme të radikalizimit dhe ekstremizmit të dhunshëm e, më tej, t’u ofrojnë atyre mbështetjen e duhur psikologjike.

Edhe pse nuk ka një lidhje shkakësore midis shëndetit mendor dhe radikalizimit, analiza e rasteve të të kthyerve në Shqipëri nga zonat e konfliktit tregojnë se shëndeti mendor mund të jetë një nga faktorët që mund ta bëjë një person më të cenueshëm ndaj radikalizimit dhe ekstremizmit të dhunshëm. Reduktimi i dëmit ndaj vetes dhe të tjerëve (përfshirë komunitetin) është një komponent thelbësor i garantimit të sigurisë dhe cilësisë në ofrimin e shërbimeve shëndetësore dhe është përgjegjësi e profesionistëve të kujdesit shëndetësor, përfshi këtu edhe psikologët dhe punonjësit socialë. Nëse ekziston një dyshim i arsyeshëm se një nxënës po radikalizohet drejt ekstremizmit të dhunshëm, rekomandohet që së pari të ndërmerret një vlerësim i plotë i situatës dhe, për pasojë, vlerësim i nivelit të ndërhyrjes së kërkuar.

IV.

TIPOLOGJITË E TRAJTIMIT
DHE/OSE PARANDALIMIT
E EKSTREMIZMIT TË
DHUNSHËM NË SHKOLLA

Parandalimi i radikalizimit dhe ekstremizmit të dhunshëm përfaqëson qasjet e buta që ndërmerren në aspekte të ndryshme sociale, ekonomike, ligjore, edukuese dhe ndërgjegjësuese dhe që kanë ndërmerren para aktit të dhunshëm, dhe që pozicionohen jashtë kuadrit të masave të sigurisë.

Vitet e fundit janë ndërmarrë veprime të shumta për të reaguar dhe luftuar kundër radikalizimit dhe ekstremizmit të dhunshëm. Në këtë veprime përfshihen masat e sigurisë për zbatimin e “luftës kundër terrorizmit”, strategjitë dhe bashkëpunimi ndërkombëtar; programet e rehabilitimit dhe riintegritimit pas kthimit të luftëtarëve terroristë të huaj (familjeve të tyre me gra dhe fëmijë e të afërm) në vendet e origjinës, si dhe hartimi e zbatimi i shumë programeve parandaluese kundër radikalizimit dhe ekstremizmit të dhunshëm (Borum, 2011; Mastroe & Szmania, 2016; Trautmann et al., 2017).

QASJET PARANDALUESE janë programe, politika dhe ndërhyrje që nxisin përfshirjen dhe angazhojnë grupet në risk (përfshi gratë, të rinjtë dhe komunitetet) për të zvogëluar ekspozimin ndaj faktorëve të rrezikut që kërcënojnë zhvillimin e shëndetshëm dhe që synojnë aksesin në burime që promovojnë mirëqenien.

QASJET E TRAJTIMIT/ NDËRHYRJEVE janë programe, politika dhe ndërhyrje që u shërbejnë grupeve në rrezik (përfshi fëmijët dhe të rinjtë) për të kryer akte të dhunshme. Programet e ndërhyrjes mund të organizohen edhe nga organizata të shoqërisë civile apo organizate komunitare.

Edukimi nuk mund të parandalojë një individ të kryej një akt të dhunshëm në emër të një ideologjie ekstremiste, por informimi i duhur mund të ndikojë në krijimin e një terreni mbrojtës, gjë që do ta vështirësonte përhapjen e ideologjive ekstremiste dhe akteve të dhunshme mes të rinjve. Përmes një edukimi cilësor, të rinjtë ndërgjegjësohen se si të dallojnë propagandën ekstremiste, të bëjnë zgjedhjet e duhura dhe të informuara për të vënë në pikëpyetje legjitimitetin e ideve me përmbajtje ekstremiste. Pra, në një farë mënyre shkolla është një instrument kyç në procesin e parandalimit dhe luftës kundër ekstremizmit të dhunshëm. Edukimi formal ose jashtëkurrikular mund të përdoret si mjet efikas për të kufizuar ndikimin e faktorëve shtytës dhe tërheqës që çojnë në radikalizëm dhe rekrutim, si dhe të rrisë qëndresën e nxënësve ndaj ekstremizmit të dhunshëm.²¹

Si mund të forcohet qëndresa personale ndaj ekstremizmit të dhunshëm në shkolla?

Së pari, mësuesit dhe gjithë stafi mësimor mund të krijojnë një mjedis gjithëpërfshirës:²²

- ▶ Të krijojnë një hapësirë të sigurt për dialog konstruktiv në klasë, ku nxënësit ndihen të lirshëm të shprehin pikëpamjet e tyre dhe respektojnë mendimin ndryshe.
- ▶ Të angazhojnë nxënësit në aktivitete të cilat forcojnë tolerancën dhe aftësinë e tyre për të adresuar problemet në mënyrë konstruktive.

- ▶ Të asistojnë të rinjtë për të rritur inteligjencën emocionale dhe forcojnë ndjenjën e identitetit dhe përkatësisë.
- ▶ Të promovojnë qasje që nxisin vetë-reflektimin, të menduarin kritik dhe leadershipin
- ▶ Të ndihmojnë të rinjtë të zhvillojnë shprehje dhe aftësi për t'u përballur me situata të vështira.
- ▶ Të ndihmojnë të rinjtë të përvetësojnë aftësitë komunikuese dhe ndërpersonale për t'u qasur në mënyrë paqësore konflikteve.

Në ndërhyrjet programatike me bazë komunitare ballafaqohemi me dinamika rasti që kërkojnë përgjigje të koordinuara dhe sisteme referimi që veprojnë në përputhje me procedurat standarde dhe praktikat më të mira, si më poshtë:

- **Vlerësimi i riskut** ndaj personave shqetësues, duke u fokusuar në shenjat dhe sjelljet paralajmëruese. Ndërhyrjet duhet të kenë disa instrumente vlerësimi të riskut kur një individ ka rrezik të kryejë aktivitete potencialisht të rrezikshme ose të dëmshme. Ndërhyrjet duhet të fokusohen te shenjat dhe sjelljet paralajmëruese si tregues për qëllimin e dhunës dhe jo te faktorët e rrezikut që lidhen me dhunën.
- **Puna kërkimore studimore për vlerësimin e riskut të dhunës**, vlerësimi i kërcënimeve dhe shqyrtimi e parandalimi i vetëvrasjeve ofrojnë prova të forta se shenjat dhe sjelljet paralajmëruese janë më të rëndësishme për t'u marrë parasysh sesa faktorët e rrezikut. Sjelljet paralajmëruese janë akte (p.sh., identifikimi, agresioni i ri, rrjedhja e informacionit, kërcënimi i komunikuar drejtpërdrejt, etj.) që përbëjnë dëshmi të rritjes së rrezikut të dhunës së synuar.
- **Ndërhyrje me fokus tek individët e marginalizuar**, që shfaqin shenja paralajmëruese, dhe/ose që kanë ndërmarrë veprime, që frekuentojnë faqet e internetit të grupeve ekstremiste ose që kanë bërë deklaratë në mbështetje të organizatave ekstremiste të dhunshme. Megjithatë nuk tregojnë se dikush do të mobilizohet domosdoshmërisht për të përdorur dhunë, këto veprime mund të jenë tregues i riskut dhe bëjnë kështu të domosdoshëm vlerësimin. Në kontekstin e shëndetit mendor, një shembull i synimit të ndërhyrjeve ndaj atyre me shenja paralajmëruese është ekzaminimi i rasteve të vetëvrasjes, depresionit, abuzimit me substancat dhe historisë me vetëvrasje në familje.
- **Përfshirja e një paketë mbështetëse shumëdimensionale** me nivele të ndryshme ndërhyrjesh për individët në rrezik. Një shembull i kësaj është reagimi me ndërhyrje në arsim, i cili synon të zhvillojë mbështetje për nxënësit bazuar në nivelet e arritjeve akademike. Në kontekstin e shëndetit mendor, Terapia e Sistemeve të Traumës për Refugjatët është një ndërhyrje me shumë nivele që ofron edukim në komunitete për grupe të përvetësimit të aftësive, ndërhyrje individuale të përqendruar te trauma dhe ndërhyrjeve sociale-mjedisore në familje dhe në shtëpi në varësi të nivelit dhe llojit të veçantë të nevojave të identifikuara. Programi "Channel" i Qeverisë Britanike (2012) ofron një paketë mbështetëse që përfshin aftësitë për jetën, mentorimin, terapinë njohëse/sjellore, qasjet konstruktive, edukimin dhe trajnimin profesional, mbështetjen e familjes, kujdesin shëndetësor, strehimin etj.
- **Funksionimi i ekipeve multidisiplinare** ku bëjnë pjesë individë nga disiplina të ndryshme që punojnë në bashkëpunim për të trajtuar shumë nivele dhe nevoja

të personave që marrin ndërhyrje/trajtim apo angazhohen në parandalim. Ekipet që bazohen në lloje të ndryshme ekspertize strukturojnë proceset e komunikimit në mënyrë që ndërmjet palëve të interesuara të shkëmbehet informacioni. Për shembull, planet individuale të trajtimit në Bashkinë Tiranë e Bashkinë Cërrik në fakt kanë funksionuar falë këtij kombinimi ekspertësh.

- **Mbështetja dhe edukimi për familjet e personave në nevojë ose në rrezik** për të rritur ndërgjegjësimin dhe njohuritë e tyre për reduktimin e rreziqeve të ekstremizmit të dhunshëm. Studimet kanë evidentuar se familjet janë shpesh një sistem paralajmërimi i hershëm për rekrutim, por atyre u mungon mbështetja për format e ndërhyrjes. Një model nga fusha e arsimit sugjeron se një mjet efektiv për edukimin e familjeve është përfshirja e strukturave arsimore me tema të veçanta që kanë rëndësi të veçantë për familjet dhe që konsiderohen si një shërbim i dobishëm, siç janë, p.sh., përpjekjet për t'u siguruar familjeve akses në informacione të rëndësishme për shkollat ku mësojnë fëmijët e tyre, kurset jashtëshkollore, etj. si një mënyrë për të angazhuar familjet në komunitetin e shkollës.

Hartimi i programeve bazuar në nivelet e ekologjisë sociale

Hartimi i programeve bazuar në pikat e forta të komunitetit angazhon në mënyrë efektive familjet, shfrytëzon burimet ekzistuese dhe pakëson problemet e stigmës që lidhen me qasjet e përqendruara tek problemi. Në këtë mënyrë mund të trajtohen pika të veçanta të ekologjisë sociale të një komuniteti si, p.sh:

- **Qëndresa tek forca e individit dhe e komunitetit.** Programet duhet të bazohen në premisën se të gjithë individët dhe komunitetet kanë pika të forta të rëndësishme dhe kapacitetin për të qenë rezistentë pavarësisht vështirësive. Ashtu si në trajtimin individual psikologjik, qëndresa dhe qasjet e bazuara tek forca krijohen më shumë mbi premisën se çdo fëmijë/ person ka pika të forta dhe aftësi për të kapërcyer vështirësitë/stresin si dhe për të pasur sukses pavarësisht sfidave sesa në premisën që të kërkojnë të reduktojnë ose eliminojnë faktorët e rrezikut që krijojnë probleme ose ndikime që nxisin dështimin. Qëndresa e komunitetit shtrihet përtej karakteristikave të një individit për t'u përfshirë në proceset kulturore, rrjetet dhe praktikatat sociale që ndihmojnë një individ të kapërcejë fazën e stresit dhe fatkeqësisë.
- **Promovimi i programeve ndërkulturore.** Me mësuesit në kurrikulat shkollore mund të zhvillohen orë që pasqyrojnë perspektiva dhe grupe tradicionalisht të marginalizuara, që prezantohen për anët e mira. Përmes psikologut të shkollës mund të përdoren instrumente për të siguruar që perspektivat dhe njohuritë kulturore të jenë integrale për të gjitha programet dhe ndërhyrjet.
- **Vlerësimi i individit në kontekstin familjar dhe social.** Duhet përfshirë nivele/ faktorë të ndryshëm të ndikimit (p.sh., bashkëmoshatarët, familja, shkollat) që tregojnë se kush janë dhe çfarë bëjnë të rinjtë. Ndërhyrjet në shëndetin mendor që synojnë faktorët e shumtë të ndikimit kanë treguar efektivitet falë ndërthurjes së punës me individin, familjen dhe shkollën. Në strategjitë e ndërhyrjes në shumë nivele mund të bëjnë pjesë, ndër të tjera, fushatat e ndërgjegjësimit publik (niveli shoqëror) dhe shërbimet e shëndetit mendor për të rinjtë me rrezik të lartë (si individë).

➤ **Trajtimi i faktorëve strukturorë që nxisin marginalizimin dhe rrezikun.**

Komunitetet mund të përfitojnë shumë nga zbatimi i aktiviteteve të përgjithshme të mirëqenies dhe parandalimit që kanë në fokus vështirësitë strukturale në mjedisin social (p.sh., ndarja e banesave; strehimi, arsimit dhe kujdesi shëndetësor; varfëria; racizmi; pabarazitë e burimeve; mungesa e aktiviteteve jashtëshkollore etj.) që duket se janë të lidhura me cënueshmërinë dhe rrezikun për veprime të dhunshme në përgjithësi. Kjo i shërben parandalimit të dyfishtë: reduktimit të vështirësive praktike që kontribuojnë në zhgënjim dhe pakënaqësi e ankesa si dhe në zvogëlimin e stigmës duke e lokalizuar dhe trajtuar “problemin” në mjedis dhe jo tek një individ i caktuar.

Programe të qëndrueshme që orientojnë praktikën:

- **Hartimi i programeve të trajtimit dhe/ose parandalimi.** Programet duhet të bazohen në të dhëna empirike si dhe në njohje të kontekstit social-kulturor. Kjo qasje është përdorur me sukses në fushën e shëndetit mendor dhe ka çuar në zhvillimin e programeve të ndërhyrjes dhe parandalimit të bazuara në fakte për një gamë të gjerë çrregullimesh dhe problemet.
- **Ngritja e kapaciteteve për të ndihmuar profesionistët dhe punonjësit e komunitetit** kërkon rritjen e njohurive, zhvillimin e aftësive dhe sistemeve në të cilat mbështeten përpjekjet për parandalimin e ekstremizmit të dhunshëm. Në procesin e ndërtimit të kapaciteteve duhet të përfshihen burimet njerëzore, kapacitetet institucionale, rrjetet dhe partneritetet.

4.1 QASJE PARANDALUESE NË SHKOLLA: ROLI I EKIPIT PSIKO-SOCIAL

Çdo shkollë harton për vitin akademik një plan aktiviteteve “Kundër Ekstremizmit të Dhunshëm”. Ky është një plan i cili bazohet në planin e veprimit të MASR-së, por që është specifik për çdo shkollë. Plani hartohet duke pasur në vëmendje problematikat dhe nevojat specifike të shkollës gjatë viteve, analizën e faktorëve shtytës e tërheqës të ekstremizmit të dhunshëm në shkolla dhe mundësitë e shfaqjes së ekstremizmit dhe radikalizimit në shkollë dhe në komunitetin ku ajo zhvillon veprimtarinë (Ferizaj et. al, 2021).

Praktikë e mirë: “Shkolla qendër komunitare”²³

Parandalimi i ekstremizmit të dhunshëm nëpërmjet edukimit është pjesë e një përpjekje më të gjerë parandaluese në të cilën përfshihen familja, komuniteti dhe media, të cilët janë “aktorë specifik për të konsideruar krijimin e mekanizmave për të promovuar një kulturë paqeje, tolerance, dialogu ndërkulturor dhe ndërfaqësor që përfshijnë të rinjtë dhe dekurajojnë pjesëmarrjen e tyre në akte dhune, terrorizmi, ksenofobie dhe të gjitha format e diskriminimit”.

“Shkolla qendër komunitare” është një nismë e ndërmarrë nga Ministria e Arsimit, Sportit dhe Rinisë në vitin 2013 me qëllim ridimensionimin dhe përmirësimin e cilësisë dhe rolit të shkollës dhe sistemit arsimor shqiptar jo vetëm në komponentin e mësimdhënies dhe të nxënies, por edhe për hapjen e shkollës ndaj komunitetit.

“Shkolla Qendër Komunitare” është një instrument që e vendos shkollën në qendër të komunitetit dhe synon ta kthejë atë në vendin ku ndërtohet partneriteti shkollë-familje-komunitet dhe ku komuniteti mbështet shkollën. Ky model synon ta kthejë shkollën në një mjedis që është në shërbim dhe në bashkëveprim me komunitetin, i cili kontribuon në zhvillimin dhe aftësimin e të rinjve, nxit qytetarinë aktive, mbështet zhvillimin e komuniteteve dhe forcon demokracisë vendore. Në thelb të kësaj qasjeje qëndron ndërtimi i një partneriteti strategjik shumaktorial në nivel vendor si dhe bashkëpunimi i këtyre institucioneve me komunitetin e prindërve, qeverinë e nxënësve, të rinjtë, organizatat e shoqërisë civile, komunitetet fetare dhe komunitetin e biznesit. Një ndërveprim i tillë shumaktorial forcon kohezionin social dhe është një përpjekje për të krijuar komunitete të qëndrueshme në përbalimin e sfidave të sigurisë dhe ekstremizmit të dhunshëm.

Për më tepër, funksionimi i këtij modeli nëpërmjet bashkëpunimit të të gjithë aktorëve vendorë, jep një kontribut të rëndësishëm në identifikimin e hershëm dhe parandalimin e këtij fenomeni tek të rinjtë.

Fushat e standardeve

- » Sigurimi i arsimit cilësor për çdo nxënës.
- » Sigurimi i mirëqenies sociale, emocionale, shëndetësore të nxënësve.
- » Angazhimi dhe zhvillimi i komunitetit.
- » Vendimmarrja e përbashkët.
- » Gjithëpërfshirja dhe respektimi i diversitetit.

Praktikë e mirë e zbatimit të modelit SHQK përmes OSHC-ve²⁴

Instituti për Demokraci dhe Ndërmjetësim ka filluar zbatimin e modelit “Shkolla Qendër Komunitare” që prej vitit 2017 që aktualisht po zbatohet në 24 shkolla të mesme të përgjithshme në vend. Projekti i shndërron shkollat në bashkitë e synuara në qendra të komunitetit, duke krijuar kështu një hapësirë që i shërben komunitetit dhe aktorëve vendorë të shtetit për t’u rritur e për t’u bërë partnerë të rëndësishëm në ndërmarrjen e veprimeve dhe përgjegjësive të përbashkëta për të parandaluar çdo formë të ekstremizmit të dhunshëm. Kjo qasje ka si qëllim forcimin e qëndresës dhe parandalimin e çdo forme radikalizimi që çon në ekstremizëm të dhunshëm përmes masave parandaluese shumaktoriale. Tre shtyllat kryesore të zbatimit të kësaj qasjeje nga IDM janë:

- a) Ndërtimi i partneritetit strategjik mes aktorëve e faktorëve në nivel vendor.

- b) Ngritja e kapaciteteve dhe mbështetja e shkollës dhe e grupeve të komunitetit.
- c) Promovimi i rrjetëzimit dhe ndarjes së përvojave të komuniteteve të qëndrueshme.

Suksesi i zbatimit të qasjes shumaktoriale “Shkolla Qendër Komunitare” për komunitete të qëndrueshme qëndron në angazhimin e përbashkët të të gjithë aktorëve vendorë (si drejtoria dhe stafi i shkollës, përfaqësues të qeverisë së nxënësve, përfaqësues nga bordi i prindërve, bashkia, komisariati i policisë, zyra vendore arsimore, komunitetet fetare në nivel vendor, organizatat e shoqërisë civile, biznesi vendor dhe aktorë të tjerë të interesit), si anëtarët e Grupit Këshillimor dhe marrjes së përgjegjësive për realizimin e të gjitha veprimtarive në kuadër të modelit SHQK.

Angazhimi i stafit psiko-social të shkollës në grupin këshillimor/ekipin koordinues të Shkollës Qendër Komunitare luan një rol të rëndësishëm jo vetëm përgjatë vlerësimit dhe trajtimit të nevojave me natyrë psiko-sociale por edhe në dhënien e kontributit në të gjithë procesin e zbatimit të modelit SHQK.

4.2 QASJA PËR MENAXHIMIN E SJELLJEVE EKSTREME DHE RADIKALE NGA NXËNËSIT

Nuk ka një rrugë të vetme për radikalizimin drejt ekstremizmit të dhunshëm, por disa elementë të përbashkëta në përvojat e shumicës së njerëzve që janë radikalizuar ndaj dhunës në Shqipëri mund të identifikohen lehtësisht.

Shumica e individëve fillojnë procesin e radikalizimit drejt ekstremizmit të dhunshëm në një nga tre fushat e jetës së tyre: marrëdhëniet e tyre shoqërore (p.sh., ndryshimi i sjelljes ose pamjes për t'u lidhur me një grup të caktuar); ideologjia (p.sh., deklarata për epërsi morale ndaj grupeve të tjera ose urrejtje ndaj grupeve të tjera); ose veprimtari kriminale (p.sh., sulmet dhe krimet e urrejtjes ndaj atyre që shihen si të ndryshëm ose që kanë pikëpamje të kundërta).

Nëse një individ po radikalizohet drejt ekstremizmit të dhunshëm, sjellja e tij/saj ose besimet e deklaruara shpesh do të ndryshojnë dhe do të bëhen më intensive dhe më ekstreme me kalimin e kohës, kur krahasohen me sjelljen e tij/saj ‘normale’ ose të mëparshme. Kjo mund të ndodhë gjatë disa muajve, ose vetëm për disa javë, dhe mund të pasqyrojë motivimin e tij/saj kryesor. Duhet të merren parasysh rrethanat dhe mjedisi individual, pasi mund të ketë një shpjegim alternativ të vlefshëm për ndryshimet në sjellje. Megjithatë, në disa raste mund të jetë shenjë e radikalizimit drejt dhunës.

Roli kryesor i psikologut është të shmangë dëmtimin e klientit të tij dhe të tjerëve, të trajtojë çrregullimet mendore (nëse evidentohen) dhe të menaxhojë faktorë të tjerë të rrezikut psikosocial. Psikologët kanë aftësinë të identifikojnë kur klienti i tyre (ose familja ose miqtë e klientit të tyre) mund të jenë në rrezik ose shfaqin shenja të radikalizimit drejt ekstremizmit të dhunshëm.

Ndonëse nuk ka asnjë lidhje shkakësore midis shëndetit mendor dhe radikalizimit, rastet e fundit tregojnë se shëndeti mendor mund të jetë një nga faktorët që mund ta bëjë një person më të prekshëm ndaj radikalizimit drejt ekstremizmit të dhunshëm. Reduktimi i dëmit ndaj vetes dhe të tjerëve (përfshirë komunitetin e gjerë) është një komponent i

rëndësishëm i garantimit të sigurisë dhe cilësisë në ofrimin e shërbimeve shëndetësore dhe është përgjegjësi e të gjithë profesionistëve shëndetësorë, jo vetëm atyre që punojnë në një kontekst mjeko-ligjor. Nëse psikologu dyshon se një klient po radikalizohet drejt ekstremizmit të dhunshëm, rekomandohet që ai të bëjë në radhë të parë një vlerësim të situatës dhe më pas të përcaktojë nivelin i ndërhyrjes së nevojshme.

1. Vlerësimi i situatës

- ▶▶ *Lehtësimi i komunikimit të hapur.* Individët që radikalizohen drejt ekstremizmit të dhunshëm bëhen gjithnjë e më të vështirë për t'u angazhuar, refuzojnë ndihmën dhe përjashtojnë njerëzit që nuk kanë pikëpamjet e tyre. Ndërtimi i raporteve të mira dhe zhvillimi i kanaleve pozitive të komunikimit mund të zvogëlojnë izolimin social dhe të bëjnë një vlerësim më të mirë të procesit të radikalizimit dhe rrezikut të dëmtimit.
- ▶▶ *Kërkoni të kuptoni çështjet themelore të situatës dhe motivimit të personit.* Një ngjarje e rëndësishme, ose një grumbullim incidentesh, mund të shkaktojë dhe/ose të përshpejtojë procesin e radikalizimit. Trajtimi me këto çështje përpara se ato të përshkallëzohen mund të parandalojë një person që të radikalizohet më tej drejt ekstremizmit të dhunshëm. Ka një sërë motivimesh për përdorimin e dhunës për të çuar përpara ndryshimin. Motivimet mund të rrjedhin nga ideologji të veçanta (p.sh. lëvizjet politike, besimet fetare, shqetësimet mjedisore ose ekonomike, çështjet ortnike ose separatiste) ose një kombinim ideologjish. Është e rëndësishme të theksohet se individët që janë radikalizuar drejt ekstremizmit të dhunshëm mund të mos ndjekin një ideologji në kuptimin më të ngushtë të fjalës dhe mund të pajtohen vetëm me disa elementë të asaj ideologjie.
- ▶▶ Në këto çështje mund të përfshihen:
 - » **Funksionimi personal:** probleme me vetëvlerësimin, marrëdhëniet, identiteti ose heqja e të drejtës; problemet shëndetësore dhe varësia.
 - » **Ankesat:** ankesa të fiksuara, të personalizuara ose të çuditshme ose ato që shikohen përmes një ideologjie të krijuar, ngjarjet jashtë shtetit që perceptohen se dëmtojnë komunitetin, familjen ose miqtë e tyre.
 - » **Ideologjia:** niveli i pasionit ose i preokupimit me një ideologji, refuzimi i atyre që nuk përputhen me pikëpamjet ekstremiste, identifikimi me ekstremistët (p.sh., bashkimi me një grup aktivistësh), ekspozimi ndaj qëndrimeve dhe veprimeve të urrejtjes (si viktimë ose agresor).
 - » **Aktiviteti në internet:** kontakti ose kërkimi i vërtetimit nga njerëz me mendime të ngjashme me pikëpamje ekstreme (online ose jashtë linje), krijimi i faqeve të internetit ose postimeve që mbrojnë kauzën e tyre, përfshirja në video lojëra me natyrë të dhunshme ose luftarake.
 - » **Faktorë/sjellje të tjera:** ndryshimi i emrit ose identitetit, pamjes ose sjelljes, biseda për udhëtime në zonat e konfliktit, dëshmi të hapave të prekshëm për të rregulluar udhëtimin (p.sh., organizimi i pasaportave).

2. Përcaktimi i rrugës së referimit dhe përgjigjes së përshtatshme

Qasja do të varet nga faktorë të shumtë, veçanërisht nga vlerësimi i vazhdueshëm i rrezikut, dhe mund të përfshijë ndërhyrje të hershme, referimi tek shërbimet e specializuara ose masa të menjëhershme për të shmangur dëmtimin e të tjerëve ose të vetvetes. Vlerësimi i vazhdueshëm i rrezikut është i rëndësishëm dhe kur vendoset për nivelin e duhur të ndërhyrjes, psikologët duhet të marrin parasysh hapjen e klientit ndaj komunikimit dhe nëse ai/ajo po shpreh aktualisht qëllimin e përdorimit të dhunës.

Në ndërhyrjen e hershme mund të përfshihet stabilizimi i çrregullimeve të shëndetit mendor si dhe trajtimi i faktorëve të mëposhtëm:

- ▶ Marrëdhëniet sociale: Nëse individi është tërhequr nga miqtë e ngushtë dhe familja dhe po kalon shumë kohë me një tjetër grup (përfshirë grupet në internet), strategjitë mund të fokusohen në lidhjen e klientit me rrjetet sociale pozitive.
- ▶ Ideologjia: Nëse një individ mban qëndrime agresive dhe armiqësore me bazë ideologjike, lufta dhe kundërshtia ndaj këtyre besimeve mund të jetë forma e përshtatshme e punës. Gjetja e kuptimit dhe besimit është pjesë e natyrës njerëzore. Megjithatë, disa individë janë radikalizuar drejt dhunës duke u bazuar në një kuptim shumë selektiv të një ideologjie. Duke iu përgjigjur kësaj, psikologët mund ta nxisin klientin të lidhet me modele pozitive dhe të besueshme për të shqyrtuar dhe testuar besimet radikale.
- ▶ Veprimtaria kriminale: Disa njerëz tashmë të përfshirë në krime të vogla mund të përdorin arsyet ideologjike ose fetare për të justifikuar veprimet e tyre kriminale. Mund të jetë e dobishme të përfshihen strategji për të ndihmuar klientët të përdorin sjellje më pozitive, përfshirë këtu forma si referimi tek programet që trajtojnë sjelljet negative.

Ashtu si edhe në situata të tjera, nëse psikologu është i shqetësuar për sjelljen e një klienti, është mirë që të diskutojë opsionet me menaxherin e rastit apo me një epror dhe të ndiqen protokollet e institucionit. Po ashtu, duhet bërë referimi menjëherë tek shërbimi i shëndetit mendor, të kontaktohet policia apo ndërthurja e këtyre përgjigjeve për të trajtuar shqetësimet e psikologut.

Për psikologët që nuk kanë ende të zhvilluara kompetencat për të punuar me individë të cenueshëm që mund të radikalizohen drejt ekstremizmit të dhunshëm, rekomandohet që:

- ▶ Të kuptojnë përgjegjësitë ligjore, etike dhe praktike kur vendosin se çfarë veprimi të merret.
- ▶ Të konsultohen me një epror ose menaxherin e rastit për t'u siguruar që ndërhyrja i përmbahet protokolleve të brendshme.
- ▶ Të kontaktojnë me një shërbim këshillimor ose raportimi sipas informacionit. Po ashtu, nëse ekziston rreziku i një dëmtimi serioz, atëherë psikologu duhet medoemos ta marrë seriozisht kërcënimin dhe të veprojë menjëherë duke kontaktuar Policinë në 112 ose 127.

V.

MENAXHIMI I RASTEVE:
PROCESI I VLERËSIMIT,
REFERIMIT DHE TRAJTIMIT
TË RASTEVE QË SHFAQIN
SHENJA TË RADIKALIZIMIT
DHE EKSTREMIZMIT TË
DHUNSHËM NË SHKOLLA

5.1 FAZAT KRYESORE NË MENAXHIMIN E RASTEVE DHE PLANET INDIVIDUALE TË NDËRHYRJES

Njësia e shërbimit psiko-social në shkollë është përgjegjëse për menaxhimin e rasteve, të cilat mund të referohen nga aktorë të ndryshëm, të tillë si mësuesit, prindërit, profesionistë të tjerë apo vetë punonjësit e shërbimit psiko-social. Mësuesi koordinator kundër EDH. Në mungesë të mësuesit koordinator kundër EDH, përfaqësues të njësisë së shërbimit psiko-social në shkollë mund të delegohen me përgjegjësi për menaxhimin e rastit.²⁵

Në kontekstin e punës në menaxhimin e rasteve për personat e radikalizuar/të kthyer nga zonat e konfliktit procesi i menaxhimit të rasteve kalon në disa hapa/faza të rëndësishme, si në vijim:

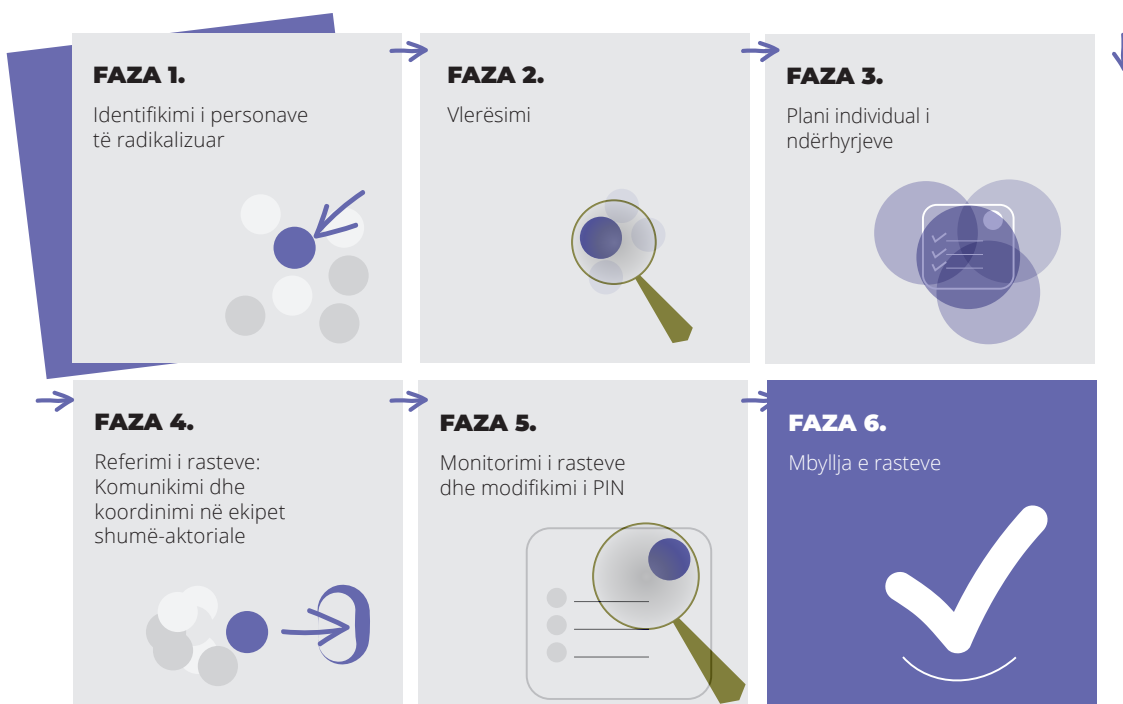

Figura 5. Fazat e menaxhimit të rasteve: Procesi i vlerësimit, referimit dhe trajtimit të rasteve që shfaqin shenja të radikalizimit dhe ekstremizmit të dhunshëm në shkolla

Faza 1. Identifikimi i personave të radikalizuar

Identifikimi përcaktohet si procesi i verifikimit, konstatimit dhe /ose të provuarit se një person është në kushtet e kthimit nga zonat e konfliktit, apo ka pasur histori të mëparshme rekrutimi, udhëtimi në zonat e konfliktit, apo ka treguar qasje radikale në komunitet. Është një proces që mund të ndërmerret nga çdo aktor me informacionin dhe njohuritë për radikalizimin, ekstremizmin e dhunshëm apo terrorizmin.

Ndonjëherë, për shkak të fshehtësisë dhe sjelljes manipuluese, fshehëse nga personat e radikalizuar/të kthyer nga zonat e konfliktit, në kushte të vështira sociale dhe familjet e tyre, ky proces duhet të marrë kohën e duhur dhe profilizimin e profesionistëve të vijës së parë. Askush nuk do që procesi të refuzohet që pa nisur. Ndaj profesionistët duhet të jenë të bindur që mbështetja të jetë e dakordësuar nga të dyja palët.

Identifikimi mund të bëhet nga gjithkush në kontakt me personat e radikalizuar/të kthyer nga zonat e konfliktit, në kushte të vështira sociale dhe familjet e tyre. Në kontekstin e institucioneve arsimore, identifikimin e fëmijëve që shfaqin shenja të ekstremizmit të dhunshëm mund të bëhet nga staf i institucionit arsimor: titullari i institucionit, mësuesi kujdestar, shërbimi psiko-social, mësuesi i lëndës, oficeri i sigurisë. Gjatë procesit të identifikimit aktorët e vijës së parë duhet të kenë parasysh një sërë faktorësh të grupuar si më poshtë dhe të detajuar në kategori të ndryshme sipas modelit “Barometri i sjelljeve”.

- ▶▶ Treguesit e sjelljes, psikologjikë dhe emocionalë.
- ▶▶ Treguesit socialë.
- ▶▶ Tregues praktikë/pamja e jashtme.

Reagimet e pritshme nga individë të kthyer nga zonat e konfliktit:

- Ndjenjat e ankthit, frikës dhe shqetësimit për sigurinë e vetes dhe të tjerëve:
 - » Fëmijët mund të kenë të rritura nivelet e frikës dhe shqetësimet rreth ndarjes nga anëtarët e familjes.
 - » Fëmijët e vegjël mund të lidhen më shumë me prindërit, motrat ose mësuesit e tyre.
- Ndryshimet në sjellje:
 - » Rritje e nivelit të aktivitetit.
 - » Ulje të përqendrimit dhe vëmendjes.
 - » Rritje të nervozizmit.
 - » Tërheqje.
 - » Shpërthime emocionale.
- Ankesat fizike (dhimbje koke, dhimbje barku, lëndime).
- Ndryshime në arritjet në punë, në shkollë (për fëmijët).
- Të qenit i/e fiksuar në mënyrë të vazhdueshme tek trauma (duke folur vazhdimisht për të).
- Reagime të forta në lidhje me kujtimet mbi udhëtimin (bombardimet, vrasje, dëmtime individuale apo të të tjerëve, etj.).
- Rritje e ndjeshmërisë ndaj tingujve (sirena, zhurma me zë të lartë, gjëra që bien ose përplasen).
- Ndryshime në gjumë dhe oreks.
- Mungesë e interesit për aktivitete të zakonshme të përditshme.
- Sjellje regresive tek fëmijët e vegjël (kthim në biseda të përshtatshme për bebet, urinim gjatë gjumit, shpërthime inati).
- Rritje të sjelljeve me rrezik të lartë tek adoleshentët (pirja e alkoolit, duhanit, abuzimi me substancat, sjelljet vetë-dëmtuese).

Raportimi

Kush raporton dhe si bëhet raportimi i rastit? Raportimi bëhet nga:

- ➔ çdo person.
- ➔ çdo punonjës i institucioneve publike dhe private.
- ➔ çdo mësues.
- ➔ ofrues i shërbimit psiko-social në shkollë.
- ➔ punonjës i institucioneve shëndetësore apo i përkujdesjes së fëmijës.

Raportimi bëhet me çdo mjet komunikimi (telefon, email, postë, etj.) duke kontaktuar me punonjës të strukturave të Policisë së Shtetit apo të strukturave vendore të mbrojtjes së fëmijës.

Faza 2. Vlerësimi

Vlerësimi realizohet përmes një qasjeje gjithëpërfshirëse dhe shumëplanëshe. Të zbatosh një qasje të tillë do të thotë të kuptosh dhe pranosh që jeta është shumëdimensionale. Qenia njerëzore është 4-dimensionale (shpirt, mendje, emocione, trup fizik). Situatat dhe përvojat tona janë shumëdimensionale dhe jo vetëm perceptimi ynë.

Vlerësimi fillestar bazohet në informacionin e disponueshëm nga identifikimi ose raportimi si dhe nga informacioni që mund të merret nga institucionet, organizatat apo persona të tjerë që kanë dijeni për rastin dhe/ ose janë në kontakt me vetë fëmijën. Kjo formë vlerësimi përfshihen informacione mbi sjelljet dhe arritjet e nxënësit në klasë, sjelljet problematike, çështje mbi motivimin dhe emocionet, informacione mbi familjen dhe marrëdhëniet me shokët e klasës dhe mësuesit apo punonjës të tjerë në ekipin mësues.

Vlerësimet e individëve të radikalizuar/të kthyer nga zonat e konfliktit, në kushte të vështira sociale dhe familjet e tyre, realizohen nga ekupe multidisiplinare (mjek i përgjithshëm, mjek psikiatër, psikoterapist, psikolog, punonjës social, jurist, etj.). Ato janë multidimensionale që do të thotë se kanë të bëjnë me:

- ➔ Vlerësimin psikosocial.
- ➔ Shëndetin fizik.
- ➔ Situatën sociale.
- ➔ Aspektin arsimor dhe zhvillimor.
- ➔ Çështjet ligjore.
- ➔ Çështjet penale, etj.

Vlerësimi është identifikimi i nevojave urgjente dhe detyruese të individëve të radikalizuar/të kthyer nga zonat e konfliktit, në kushte të vështira sociale dhe familjet e tyre për rehabilitim dhe (ri)integrim të suksesshëm të tyre.

Vlerësimi psiko-social

Në kontekstin e vlerësimit psiko-social, një rol të rëndësishëm luajnë profesionistët e shëndetit mendor, psikologët dhe punonjësit socialë. Vlerësimi kryhet për çdo rast të fëmijës në nevojë dhe ka si qëllim të përcaktojë në mënyrë të plotë nivelin e rrezikut në të cilin ndodhet fëmija si dhe të mbledhë të gjithë informacionin e nevojshëm për hartimin e PIN.

Vlerësimi psikologjik dhe social për personat e radikalizuar/të kthyer nga zonat e konfliktit, në kushte të vështira sociale dhe familjet e tyre kryhet nga ekupe multidisciplinare (mjek psikiatër, psikolog, punonjës social, etj.). Pjesë e rëndësishme e vlerësimit të shëndetit mendor të këtyre individëve është “vlerësimi psikiatrik dhe psikologjik”, që konsiderohet si një mjet diagnostikues i përdorur nga psikiatri e psikologu.

Kohëzgjatja e një vlerësimi ndryshon nga një person tek tjetri. Sasia dhe natyra e informacionit të nevojshëm ndihmojnë për të përcaktuar afatin kohor që duhet për vlerësimin. Një vlerësim psikiatrik zgjat nga 30 deri në 90 minuta. Vlerësimi kryhet sa më shpejt që të jetë e mundur, mundësisht brenda 48 orëve pas raportimit, ku vlerësohet niveli i rrezikut për një periudhë

afatshkurtër, duke mbajtur në konsideratë sigurinë, mbrojtjen fizike, shëndetin e fëmijës dhe nevojën për masa emergjente për mbrojtje, shërbimet e domosdoshme, me qëllim përmbyshjen e nevojave të identifikuar në kushtet e emergjencës.

Llojet e vlerësimit psikologjik:

1. Vlerësimi i Përgjithshëm: (Synon të përcaktojë nëse një person ka një çrregullim mendor dhe ka nevojë për kujdes të specializuar (psikiatër apo psikolog).
2. Vlerësimi i urgjencës: (Realizohet me persona: a- të shqetësuar, b- jo bashkëpunues, c- të dhunshëm, d- sjellje vetëdëmtuese e-persona që përbëjnë kërcënim për jetën e vet dhe të tjerëve, f- psikotikë, g- konfuzë, h- të traumatizuar, i- përdorues të substancave.
3. Konsultimi klinik: (Kjo ndihmon në diagnostikimin tek personat që mund të kenë probleme me sjelljen ose të menduarit. Në disa raste këta persona mund të mos jenë në gjendje të kërkojnë ndihmë për shkak të sëmundjes së tyre, apo kur konsulta klinike kryhet me kërkesë të anëtarëve të familjes, mjekut, psikologut)
4. Konsultime të tjera: (të cilat drejtohen drejt zgjidhjes së çështjeve specifike ligjore, administrative, ose pyetje të tjera jo klinike), siç janë:
 - a. Vlerësimet e rasteve që kanë shkelur ligjin.
 - b. Vlerësimet për kujdestarinë e fëmijëve.
 - c. Vlerësimet e aftësisë së kufizuar.

Procedurat e vlerësimit nga psikologu i shkollës dhe punonjësi social

Vlerësimi duhet të kryhet me përfshirjen e të gjithë familjes dhe të rrjetit mbështetës që ekziston jashtë shkollës. Rezultatet do të ndihmojnë ekipin e shkollës të vlerësojë jo vetëm kapacitet mësimor të fëmijëve por nevojat e tij/ saj në të gjitha sferat e jetës, përfshirë ato

me natyrë psiko-emocionale. Vlerësimi është një proces që shoqërohet me një produkt, që është formulari i vlerësimit, bashkëlidhur si aneks.

Procesi i vlerësimit të gjendjes psikologjike të nxënësve që shfaqin shenja të ekstremizmit të dhunshëm mund të rezultojë tepër sfidues për profesionistët e shëndetit mendor, nëse hasin rezistencë nga nxënësit. Për këtë qëllim, vlerësimi duhet të kryhet me përfshirjen e të gjithë familjes dhe rrjetit mbështetës që ekziston jashtë shkollës. Ekipi psiko-social mund të planifikojë një vëzhgim në klasë dhe, sipas nevojës, bëhet vizitë në shtëpi nga punonjësi social dhe të administrojë teste psikologjike për të vlerësuar sjelljen dhe gjendjen psiko-emocionale të nxënësit.

Rezultatet do të ndihmojnë ekipin të realizojnë një vlerësim sa më gjithëpërfshirës të nevojave.

Si pjesë e mbështetjes bazë psikosociale mund të jetë edhe vlerësimi i nevojave të fëmijëve dhe familjeve për mbështetje të mëtejshme, duke i lidhur ata me shërbimet komunitare ose me mbështetje sociale, siç janë familja e madhe, miqtë ose organizatat e shoqërisë civile.

Çështje për t'u marrë parasysh gjatë procesit të intervistës vlerësuese

Gjatë intervistës, momenti i parë i takimit është me rëndësi tejet të madhe, sepse kontribuon në vendosjen e komunikimit dhe besimit reciprok. Gjatë kryerjes së intervistës, duhet t'i kushtohet vëmendje rrethanave:

- ▶ Përgjegjësi për rastin duhet të mendojë për një strukturë të intervistës.
- ▶ Vendi i realizimit të intervistës duhet të jetë në një ambient të qetë, me dritë dhe pa zhurma.
- ▶ Përgjegjësi për rastin duhet të përgatitet para intervistës (në lidhje me pyetjet që do bëjë, informacionin që ka në dorë për historinë traumatike të përfituesit, shërbimet e ofruara, njohja reciproke, etj.).
- ▶ Duhet të saktësojë qëllimin dhe përmbajtjen e intervistës.
- ▶ Të përcaktojë dhe të informojë personin e referuar në lidhje me pjesëmarrësit në intervistë (nëse intervista nuk do të jetë vetëm me përfituesin, por në prani të të tjerëve (familjarë apo drejtues të qendrës) për kryerjen e intervistës).

Faza 3. Plani individual i ndërhyrjeve (PIN)

Përpara se nxënësit të referohen në struktura e tjera në komunitet, shkolla është e detyruar të trajtojë nxënësin në bazë të një plani individual me një kurrikul gjithëpërfshirëse dhe qasje jashtëshkollore. Për këtë qëllim, në çdo shkollë ngrihet një grup koordinues pune, i cili ka për qëllim identifikimin, menaxhimin dhe trajtimin e raste të ndryshme të ekstremizmit të dhunshëm.

Ekipi kryesohet nga mësuesi koordinator kundër ekstremizmit të dhunshëm dhe ka në përbërjen e tij mësues të tjerë, psikologun/punonjësin social, prindër, oficerin e sigurisë në shkollë, nëse ka ose dhe përfaqësues nga komuniteti duke përfshirë Njësinë për Mbrojtjen e Fëmijëve (NJMF), oficerin e policimit në komunitet, pushtetin vendor, etj. Çdo fillim viti akademik ekipi harton dhe ndjek e realizimit e planit të shkollës kundër ekstremizmit

të dhunshëm. Grupi është përgjegjës për hartimin planeve të veçanta për trajtimin e rasteve të ndryshme të ekstremizmit të dhunshëm. Në plan përcaktohen qartë rolet dhe përgjegjësitë e secilit aktor brenda shkollës në lidhje me kontributin për menaxhimin e rastit. Ekipi koordinues planifikon dhe organizon aktivitete të ndryshme për trajtimin e rastit duke hartuar një plan individual të ndërhyrjeve dhe në fund harton një raport individual për ecurinë e rastit.

Plani i ndërhyrjeve është një instrument që orienton bashkëveprimin dhe bashkërendimin në terren, rolin e çdo shërbimi dhe aktori, si dhe orientimin e ndërhyrjeve në mënyrë praktike. Në kontekstin e institucioneve arsimore plani i ndërhyrjeve nga ekipi psiko-social apo menaxheri i rastit (punonjësi -social) mund të trajtojë:

- a) nxënësit e kthyer nga zonat e konfliktit.
- b) nxënësit që shfaqin shenjat e hershme të radikalizimit dhe ekstremizmit.

a) Rehabilitimi dhe riintegrimi i personave nga zonat e konfliktit

Procesi i trajtimit të familjeve të kthyer nga zonat e konfliktit nuk është i njëjtë dhe i unifikuar për të gjitha shtetet. Duke u bazuar në dinamikën dhe kompleksitetin e personave të kthyer, shtetet mund të përzgjedhin mes “qasjes së ashpër” ose “qasjes së butë”. “Qasja e ashpër” ka të bëjë me ndjekjen penale dhe burgosjen e të rikthyerve, ndërkohë që “qasja e butë” konsiston në riintegrimin përmes pjesëmarrjes komunitare. Kjo e fundit e vë theksin tek roli i rëndësishëm që kanë aktorët dhe institucionet e qeverisjes vendore në trajtimin e këtij fenomeni.²⁶ Shqipëria ka përkrahur përgjithësisht “qasjen e butë” në trajtimin e shtetasve të kthyer nga zonat e konfliktit. Sukseset e nismave të tilla konsiston në bashkëpunimin dhe bashkërendimin sa më efikas ndërinstytucional, përmes qasjeve shumaktoriale dhe partneritetit mes institucioneve në nivel qendror dhe vendor. Një rol të rëndësishëm në gjithë këtë proces gjithëpërfshirës luan edhe Qendra e Koordinimit kundër Ekstremizmit të Dhunshëm, e cila është përgjegjëse për koordinimin ndërinstytucional me partnerët vendorë dhe ndërkombëtarë, mbështetjen e institucioneve vendore, si dhe monitorimin e vazhdueshëm e të gjithë procesit të rehabilitimit dhe riintegrimit të të kthyerve.²⁷

Në vlerësim të praktikave të deritanishme, disa çështje që kërkojnë vëmendje të veçantë lidhen me një shumëllojshmëri ndërhyrjesh që shërbejnë për të garantuar sigurinë e fëmijëve të kthyer. Këto ndërhyrje fokusohen në rehabilitimin dhe risocializimin e tyre, në mënyrë të veçantë, në një mjedis të sigurt dhe të qëndrueshëm (p.sh., kthimi në shkollë²⁸, marrja e këshillimit, pjesëmarrja në aktivitete të kohës së lirë). Kjo qasje ka për qëllim sigurimin e mirëqenies së fëmijëve dhe parandalimin e rrezikut të mundshëm të shndërrimit të sjelljeve të fëmijëve në sjellje të dhunshme dhe/ose të radikalizuara në të ardhmen.

Qasja në arsim merr një rëndësi themelore për procesin e rehabilitimit dhe riintegrimit të fëmijëve të kthyer. Riintegrimi përmes qasjes në arsim është një faktor i rëndësishëm mbrojtës, sepse sjell një ndjesi sigurie, normalizon jetën e përditshme të familjes dhe veçanërisht të fëmijës, siguron prezantimin me diversitetin kulturor dhe rrit bashkëveprimin me individët jashtë shtëpisë. Parimi kryesor, gjatë punës me personat e kthyer në kontekstin arsimor, është “të kthehen në normalitet” sa më shpejt të jetë e

mundur. Shkollat duhet të ofrojnë hapësirë të sigurt, ku fëmijët të ndihen të mbështetur. Rreziku që një nxënës të shihet si “i ndryshëm” duhet të minimizohet, duke bërë përpjekje edhe për të minimizuar vëmendjen e tepruar. Struktura drejtuese arsimore duhet të sigurohet që fëmija të marrë vëmendje speciale përmes ndjekjes së një plani individual edukativ. Nga ekipi i menaxhimit të rastit në shkollë duhet të parashikohen programe të posaçme për fëmijët e kthyer, duke bërë kujdes për të shmangur izolimin dhe identifikimin personal për trajtim “special”. Por kjo nuk hedh poshtë nevojën për programe mbështetëse individuale të personalizuara sipas një vlerësimi të nevojave. Është e këshillueshme të caktohet një anëtar i stafit të shkollës për menaxhimin, mbikëqyrjen dhe monitorimin e progresit të fëmijës hap pas hapi.

b) Plani individual i ndërhyrjes psiko-sociale për nxënësit e identifikuar me shenja të para të ekstremizmit të dhunshëm dhe radikalizimit

Programi i edukimit psiko-social për nxënësit e identifikuar me shenja të para të ekstremizmit të dhunshëm dhe radikalizimit duhet të ketë në fokus kryesor forcimin e qëndresës personale kundër ekstremizmit të dhunshëm.

Qëndresa në përgjithësi i referohet aftësisë së një individi për të kapërcyer sfidat që kanë një ndikim negativ në mirëqenien e tyre emocionale dhe fizike. Në kontekstin e ekstremizmit të dhunshëm, “qëndresa” i referohet aftësisë për t’i bërë ballë –ose jo-pikëpamjeve dhe opinioneve që e portretizojnë botën në të vërteta ekskluzive, të cilat përligjin urrejtjen dhe përdorimin e dhunës. Në arsim, kjo nënkupton zhvillimin e aftësive të nxënësve për të menduar në mënyrë kritike, për të mësuar me anë të kërkimit (të mësuarit e bazuar në kërkim) dhe për të verifikuar faktet në mënyrë që të mos bien pre e të menduarit thjesht dhe një dimensional rreth botës që propagandohet nga grupet ekstremiste të dhunshme. Ndërtimi i rezistencës mes të rinjve përmes planeve të individualizuara është një nga masat kyçe që mund të zbatohet nga sektori i arsimit për të parandaluar përhapjen e ekstremizmit të dhunshëm.

Plani individual i trajtimit që përgatitet nga ekipi është i veçantë për secilin nxënës dhe si i tillë në të duhet të merren parasysh nevojat dhe interesat individuale të personit të referuar. Plani duhet të trajtojë me kujdes bashkëveprimin kompleks të faktorëve biologjikë, socialë dhe psikologjikë.

Gjatë procesit kompleks të formulimit të rastit duhet të mbahen parasysh këto pyetje:

- a) Cilët faktorë e mundësojnë problemin?
- b) Cilët faktorë e përkeqësojnë problemin?
- c) Cilët faktorë e përjetësojnë problemin?

Fushat e ndërhyrjeve psiko-emocionale me objektivat dhe treguesit e ndryshimit

Fushat	Objektivat	Treguesit e ndryshimit
Njohëse	<ul style="list-style-type: none"> » Të zhvillojnë aftësitë për të menduarin kritik. » Të fitojnë njohuri në lidhje me adresimin e sfidave dhe problematikave që hasin në shkollë dhe komunitet. 	<ul style="list-style-type: none"> » Nxënësit ndërgjegjësohen dhe njohin format e manipulimit dhe të propagandës. » Krijojnë një vetëdije për stereotipet, paragjykimet dhe ndikimi të tyre në sjellje. » Aftësohen për të bërë dallimet mes fakteve dhe opinionëve. » Analizojnë në mënyrë kritike burimet e informacionit. » Janë më të informuar rreth aspekteve të ndryshme të ekstremizmit të dhunshëm.
Social-emocionale	<ul style="list-style-type: none"> » Të rrisin ndjeshmërinë dhe përgjegjësinë personale ndaj vlerave humane dhe të drejtat të njeriut. » Të forcojnë ndjeshmërinë ndaj solidaritetit dhe respektojnë dallimet dhe diversitetin e të zhvillojnë kompetencat ndërkulturore. » Të zhvillojnë dhe të përmirësojnë të menduarit kritik dhe të aftësive psiko-sociale. 	<ul style="list-style-type: none"> » Përvetësojnë vlera që udhëhiqen nga parimet e të drejtave të njeriut. » Respektojnë diversitetin. » Zhvillojnë aftësi të inteligjencës emocionale për të njohur emocionet që përjetojnë nga të tjerë. » Kuptojnë dinamikën personale, stilet e jetesës dhe sjelljet e individëve nga kultura të ndryshme. » Zhvillojnë aftësi për të ndërvepruar në mënyrë efektive dhe të përshtatshme me individë nga kultura të ndryshme.
Sjellore	<ul style="list-style-type: none"> » Të ndërveprojnë në mënyrë efektive dhe me përgjegjësi gjatë komunikimit. » Të shprehen me vetëbesim dhe të adresojnë konfliktin pozitivisht. » Të zhvillojnë një qasje për të ndërmarrë veprimet të bazuara në evidencë. 	<ul style="list-style-type: none"> » Zhvillojnë aftësi për të dëgjuar me dhembshuri e respekt këndvështrime, të cilat ndryshojnë nga qasja dhe këndvështrimi personal. » Kanë vetëbesim të shprehin opinionet e tyre në publik dhe pranojnë mendimin ndryshe. » Kryejnë veprime të përgjegjshme dhe të orientuara nga evidencat konstruktive.

Në Planin Individual të Ndërhyrjes (PIN) duhet të përfshihen:

- ✓ Të dhënat demografike të rasteve.
- ✓ Përshkrimi narrativ i rasteve/problematikës.
- ✓ Vlerësimi psiko-emocional.
- ✓ Veprimet apo ndërhyrjet konkrete sipas fushave të ndërhyrjes.
- ✓ Afatet kohore të ndërhyrjes.
- ✓ Aktorët përgjegjës/pjesëmarrës.
- ✓ Burimet ekzistuese.
- ✓ Monitorimi i zbatimit të këtij plani.

Tipologjitë e aktiviteteve parandaluese në kuadër të Planit Individual të Ndërhyrjes

Për sa i përket ndërhyrjeve konkrete apo veprimeve të Planit Individual të Ndërhyrjes mund të përfshihen aktivitete me natyrë psiko-sociale, si më poshtë, por jo vetëm:

- ▶▶ Mbështetja psiko-emocionale përmes seancave të këshillimit individual dhe në grup.
- ▶▶ Aktivitete dhe teknika të argëtimit dhe çlodhjes me nxënësit.
- ▶▶ Aktivitete që forcojnë qëndrueshmërinë emocionale, zhvillojnë dhe forcojnë aftësitë mbrojtëse të fëmijëve që rrezikohen nga bullizmi.
- ▶▶ Seanca për menaxhimin e zemërimit, emocioneve, aktivitete që synojnë këshillimin për të negociuar konfliktet në mënyrë jo të dhunshme.
- ▶▶ Seanca për menaxhimin e ankthit, aktivitete dhe terapi për të kontrolluar dhe përmirësuar emocionet, qëndrimet dhe sjelljet.
- ▶▶ Trajnime tematike për promovimin e gjithë-përfshirjes dhe ndërgjegjësimi për respektimin e diversitetit.
- ▶▶ Zhvillimi dhe forcimi i aftësive mbrojtëse të fëmijëve që rrezikohen nga bullizmi përmes lojërave psiko-sociale.
- ▶▶ Seanca informuese kundër ekstremizmit të dhunshëm me nxënësit me asistencën e trajnerëve të jashtëm, psikologes dhe oficerit të sigurisë në shkollë.
- ▶▶ Angazhimi i të rinjve në realizimin e fushatave ndërgjegjësuese.
- ▶▶ Aktivizimi dhe përfshirja e të rinjve në nisma komunitare që kanë për qëllim mirëqenien psiko-emocionale dhe rritjen e kohezionit social.
- ▶▶ Angazhimi i të rinjve në praktika vullnetare dhe nxitja e frymës së solidaritetit.
- ▶▶ Aktivitete ndërgjegjësuese nga vetë të rinjtë kundër diskriminimit dhe paragjykitimit (postera, vizatime, ese, konkurse sportive etj. me mesazhe sensibilizuese).
- ▶▶ Takime informuese ndërgjegjësuese ndërmjet përfaqësuesve të shëndetit mendor mbi mirëqenien sociale dhe mendore, menaxhimin e situatave problematike dhe nxitja e raportimit në institucionet kompetente.

- ▶ Takime periodike diskutimi të udhëhequra nga psikologu i shkollës në bashkëpunim me stafin mësimor, oficerin e policisë për evidentimin dhe raportimin e situatave problematike në shkollë.
- ▶ Seanca informuese me prindër/komunitet/nxënës për fenomenin e sjelljeve anti-sociale në shkollë.
- ▶ Identifikimi i shenjave të hershme të dhunës dhe agresionit që mund të çojnë në ekstremizëm dhe radikalizim.
- ▶ Promovimi i modeleve të suksesshme dhe sjelljeve pro-sociale në shkollë.
- ▶ Seanca informuese për internetin e sigurt dhe sigurinë kibernetike online për të parandaluar format e propagandës ekstremiste online.
- ▶ Vlerësime cilësore dhe sasiore për identifikimin e sjelljeve anti-sociale/kundërshtuese.
- ▶ Aplikimi i testeve psikometrike nga psikologu.
- ▶ Realizimi i lojërave/ushtrimeve me natyrë psiko-sociale me qëllim rritjen e ndërgjegjësimit, frymën e bashkëpunimit me njëri tjetrin.
- ▶ Këshillime psiko-edukuese me prindërit, mësuesit dhe anëtarë të tjerë të stafit mësimor/ të shkollës.
- ▶ Fokus grupe dhe seanca për edukimin psiko-emocional (forcimi i empatisë).
- ▶ Zhvillimi i aftësive komunikuese dhe bashkëpunuese.
- ▶ Rritja e aftësisë për të identifikuar dhe shprehur ndjenjat/emocionet.
- ▶ Rritja e kontaktit me sy dhe e të dëgjuarit aktiv.
- ▶ Ushtrime për rritjen e përqendrimit.
- ▶ Shprehja përmes komunikimit joverbal.

Në dokumentacionin për çdo rast të referuar brenda kontekstit të institucioneve arsimore parauniversitare përfshihen:

1. Deklarata e informimit dhe pranimit të shërbimit.
2. Procesverbalet e referimit.
3. Intervista paraprake të realizuar gjatë kontaktit të parë me përfituesin.
4. Raporti i vlerësimit.
5. Plani individual i asistencës nga ofruesi i shërbimit i plotësuar me informacionin aktual.
6. Intervista e plotësuar.
7. Deklarata e konfidencialitetit.
8. Dokumente të tjera të komunikimit me institucionet e tjera që kanë të bëjnë me shërbimet që po i jepen rastit.
9. Dokumenti i kujdestarisë dhënë ofruesit të shërbimit, nëse përfituesi është fëmijë.

10. Dosja mjekësore, e cila përmban ekzaminimet dhe trajtimin aktual.
11. Instrumentet e vlerësimeve të specializuara, etj.
12. Plani individual i trajtimit, ku përcaktohet personi përgjegjës i rastit dhe ndërhyrjet specifike.

Anëtarët e ekipit koordinues të shqyrtojnë vlerësimin e plotë duke e plotësuar, sipas rastit, informacionin e hedhur në formularin e vlerësimit. Njëkohësisht ekipi shqyrton planin individual të ndërhyrjeve dhe bën rekomandimet përkatëse. Mësuesi koordinator kundër ekstremizmit të dhunshëm/ menaxheri i rastit miraton PIN dhe sigurohet që anëtarët e tjerë të ekipit koordinues të jenë dakortësuar për tipologjit e ndërhyrjeve.

Ekipi koordinues i punës për menaxhimin e rasteve

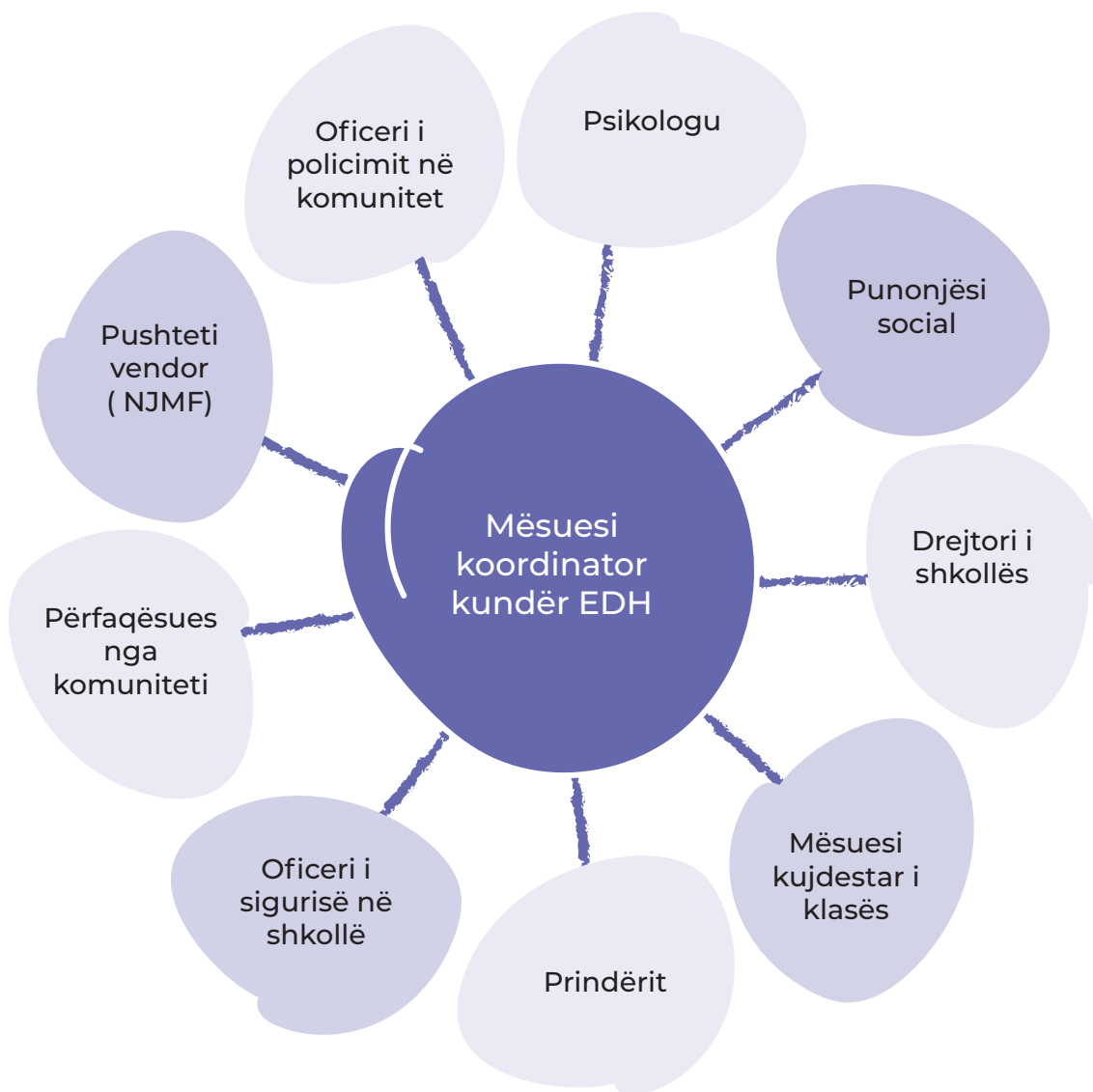

Figura. 6 Ekipi koordinues i punës për menaxhimin e rasteve:

Rolet dhe përgjegjësitë e ekipit koordinues të punës

Mësuesi koordinator:

- ▶▶ Zbaton detyrimet e parashikuara në “Planin e Veprimit Kundër Ekstremizmit të Dhunshëm” të Ministrisë së Arsimit, Sportit dhe Rinisë, si dhe të gjitha angazhimet/ orientimet e përcjella nga struktura përkatëse.
- ▶▶ Harton dhe realizon në bashkëpunim me mësuesit e tjerë planin e veprimit kundër ekstremizmit të dhunshëm për shkollën.
- ▶▶ Kontribuon në identifikimin, menaxhimin dhe trajtimin e nxënësve që shfaqin shenja të ekstremizmit të dhunshëm në ambientet e shkollës.
- ▶▶ Drejton grupin e punës për menaxhimin dhe rehabilitimin e nxënësve që shfaqin shenja apo sjellje ekstreme të dhunshme duke hartuar planin individual për trajtim të nxënësit në shkollë.
- ▶▶ Planifikon takime dhe veprimtari konkrete për zgjidhjen e rasteve të sjelljeve ekstreme të dhunshme për fëmijët e radikalizuar.
- ▶▶ Monitoron në mënyrë periodike realizimin e planit individual mbi ecurinë e nxënësit.
- ▶▶ Raporton për ecurinë e rastit sipas nevojës tek grupi i punës, drejtori i shkollës dhe zyra vendore arsimore apo në platformën online (Ferizaj et. al, 2021)

Psikologu

Psikologu planifikon dhe ofron mbështetjen e tij për zhvillimin e nxënësit në aspektin personal.

Ai identifikon dhe vlerëson nxënësit me probleme në sjellje, nxënësit me vështirësi në të nxënë si dhe harton plane individuale për trajtim psikologjik. Psikologu duhet të jetë pjesë e temave në orët e kujdestarisë së çdo klase, si dhe pjesë e hartimit të planit të shkollës për mbështetje psikosociale të nxënësve duke organizuar veprimtari në funksion të krijimit të një mjedisi pozitiv, miqësor dhe të konsoliduar në shkollë. Ai duhet të ketë aftësi profesionale për të trajtuar raste të ndryshme të nxënësve me probleme në sjellje, përkatësisht atyre me shfaqje ekstreme të dhunshme duke bërë vlerësimin e tyre gjatë ecurisë së trajtimit si dhe duke mundësuar rekomandime për përmirësimin e punës ose për referimin e rastit tek mekanizma të tjerë institucionalë, në agjencitë për mbrojtjen e fëmijëve në njësitë vetëqeverisëse të pushtetit vendor. (Ferizaj et. al, 2021)

Psikologu i shkollës në shkollë, si punonjës i ekipit të shërbimit psiko-social, mund të ketë këto përgjegjësi në disa fusha:²⁹

a. Përmirësimi i arritjeve akademike

- ▶▶ Të promovojë motivimin dhe përfshirjen e nxënësve.
- ▶▶ Të kryejë vlerësime psikologjike dhe në raste të veçanta vlerësime akademike, në bashkëpunim me mësuesin kujdestar apo lëndor.
- ▶▶ Të individualizojë udhëzimet dhe ndërhyrjet te nxënësit.
- ▶▶ Të japë udhëzime dhe orientime për mësuesit dhe punonjësit arsimorë për menaxhimin e sjelljes së nxënësve në klasë dhe shkollë.

- ▶ Të monitorojë përparimin e nxënësve.
- ▶ Të mbledhë dhe interpretojë të dhënat e nxënësit dhe klasës.

b. Promovimi i sjelljes pozitive dhe shëndetit mendor

- ▶ Të përmirësojë aftësitë komunikuese dhe ato sociale të nxënësit.
- ▶ Të vlerësojë nevojat emocionale dhe ato sjellore të nxënësit.
- ▶ Të sigurojë këshillim individual apo në grup.
- ▶ Të përforcojë aftësitë pozitive të përballimit dhe ripërtëritjes.
- ▶ Të promovojë marrëdhënie pozitive mes nxënësve dhe zgjidhje të problemeve sociale.
- ▶ Të bëjë referime dhe të ndihmojë koordinimin e shërbimeve komunitare të ofruara në shkollë.

c. Mbështetja e nxënësve me aftësi ndryshe

- ▶ Të vlerësojë nevoja të ndryshme të nxënësit.
- ▶ Të ofrojë shërbime për nxënësit dhe familjet me prejardhje të ndryshme kulturore.
- ▶ Të planifikojë programe të individualizuara të përshtatshme arsimore për nxënësit me aftësi të kufizuara.
- ▶ Të përshtatë mjetet e klasës dhe rutinat me qëllim përmirësimin e përfshirjes së nxënësit në procesin e të nxënësit.
- ▶ Të monitorojë dhe të komunikojë efektivisht me prindërit për përparimin e nxënësve.

d. Krijimi i një klime të sigurt dhe pozitive në shkollë

- ▶ Të mbështesë të nxënësit social-emocional.
- ▶ Të vlerësojë klimën e shkollës dhe të përmirësojë lidhjet me shkollën.
- ▶ Të zbatojë dhe promovojë disiplinën pozitive.
- ▶ Të identifikojë nxënësit në rrezik në shkollë.
- ▶ Të sigurojë shërbime ndërhyrjeje në krizë.

e. Forcimi i partneritetit familje-shkollë

- ▶ Të ndihmojë familjet të kuptojnë nevojat e të nxënësit dhe shëndetit mendor të fëmijës së tyre.
- ▶ Të ndihmojë në ecurinë e proceseve të edukimit special.

- ▶▶ Të ndihmojë në përfshirjen e familjeve në mënyrë efektive me mësuesit dhe stafin e shkollës.
- ▶▶ Të përmirësojë mirëkuptimin dhe përgjegjshmërinë e stafit ndaj prejardhjeve të ndryshme kulturore.
- ▶▶ Të ndihmojë nxënësit në tranzicionin mes mjediseve mësimore të shkollës dhe komunitetit, siç janë trajtimi rezidencial ose programet e drejtësisë për të mitur.

Punonjësi social i shkollës

Punonjësit socialë përdorin një perspektivë zhvillimore për të kuptuar nevojat për të individualizuar shërbimet, duke i përshtatur ato shërbime posaçërisht për funksionimin zhvillimor, promovojnë duke ofruar shërbime të specializuara që mund të përfshijnë:

- ▶▶ Identifikimin e faktorëve biologjikë, psikologjikë, kulturorë, sociologjikë, emocionalë, ekonomikë, mjedisorë, dhe sistemikë që ndikojnë të nxënit.
- ▶▶ Zbatimin e programeve të duhura të ndërhyrjes dhe parandalimit në bazë të nevojave të identifikuara, të cilat mund të përfshijnë: ndërhyrjet në situata krize, zgjidhjen e konflikteve, parandalimin e dhunës, parandalimin e abuzimit të substancave, parandalimin e abuzimit të fëmijëve, ndërtimin e imazhit pozitiv për veten, zhvillimin e aftësive sociale dhe edukimin, përmes konsultimit dhe/ose këshillimit individual, në grup dhe/ose këshillimit për familjen.
- ▶▶ Krijimin e marrëdhënieve bashkëpunuese me institucione të ndryshme në komunitet dhe profesionistë.
- ▶▶ Identifikimin e strukturave dhe pikave të forta të familjes, për t'i mundësuar familjeve që të funksionojnë sipas një qasjeje që mbështet edukimin dhe mirëqenien e fëmijëve të tyre.
- ▶▶ Lehtësimin e ofrimit të shërbimeve të drejtpërdrejta sociale si dhe ofrimin e shërbimeve sociale menjëherë për raste të veçanta apo për grupe nxënësish.
- ▶▶ Konsultimin me mësuesit mbi teknikat/aktivitetet/strategjitë për krijimin e një klime pozitive, në të cilën fëmijët janë të lirë dhe të motivuar të mësojnë, duke interpretuar ndikimet kulturore dhe sociale në jetën e fëmijëve, duke lehtësuar angazhimin e moshatarëve për të ndihmuar një fëmijë të shqetësuar, ose duke asistuar në menaxhimin e marrëdhënieve brenda një klase.
- ▶▶ Zhvillimin dhe mbajtjen e lidhjeve mes shkollës dhe disa prej fushave të rëndësishme të punës sociale: si përkujdesi dhe mbrojtja e fëmijëve, drejtësia penale për të mitur, shëndeti mendor dhe shërbimet ligjore. Lidhje të tilla lehtësojnë shërbime komunitare më efektive për fëmijët e shkollave dhe familjet e tyre, asistojnë me ndryshime të planifikuara në modelet organizative të programeve komunitare dhe burimeve të mirëqenies sociale dhe veprojnë si katalizator për të ndryshuar modelin e strukturës sociale.

Në aspektin personal, punonjësi social i shkollës ndihmon nxënësit:

- ▶▶ Të përmirësojnë marrëdhëniet ndërpersonale.
- ▶▶ Të rrisin rezultatet akademike përmes aplikimit të teknikave të ndryshme individuale sipas nevojave specifike.
- ▶▶ Të zhvillojnë vetëvlerësim dhe vetëkontroll, të përballen me situatat e vështira dhe krizat e ndryshme në shkollë dhe jashtë saj.
- ▶▶ Të mësojnë zgjidhjen e problemeve, zgjidhjen e konflikteve dhe zhvillojnë aftësitë vendimmarrëse.
- ▶▶ Të zhvillojnë aftësi të përshtatshme për bashkëveprim shoqëror.
- ▶▶ Të eliminojnë/zvogëlojnë pengesat që lidhen me suksesin akademik.
- ▶▶ Të identifikojnë nevojat specifike, duke përgatitur historikun social ose të zhvillimit për fëmijët me nevoja të veçanta dhe duke marrë pjesë në takimet që zhvillohen për vlerësimin e këtyre fëmijëve, si dhe në takimet individuale të planifikimit arsimor.³⁰

Faza 4. Referimi i rasteve: Komunikimi dhe koordinimi në ekipet shumë-aktoriale

Nëse rasti nuk gjen zgjidhje brenda ekipit koordinues të shkollës, atëherë ai referohet në Njësinë për Mbrojtjen e Fëmijëve për trajtim ndërinstitucional. Në kuadër të procedurës së menaxhimit të rastit³¹, drejtuesi i institucionit arsimor cakton personin përgjegjës që do të asistojë punonjësit e institucionit, për raportimin e rasteve të identifikuara dhe koordinimin e veprimeve për mbrojtjen e fëmijëve. Përfaqësuesi i institucionit arsimor (rekomandohet mësuesi koordinator) ndjekin rastin në kuadër të pjesëmarrjes së tij në takimet e grupit teknik të ndërhyrjes dhe është përgjegjës për lehtësimin dhe mbështetjen e zbatimit të Planit Individual të Mbrojtjes, hartuar nga Njësia për Mbrojtjen e Fëmijëve (Ferizaj et. al, 2021)

Grupet teknike ndërsektoriale – menaxhimi shumaktorial

Kuadri ligjor (Neni 52 i Ligjit Nr. 18/2017) parashikon se në çdo bashki dhe njësi administrative me mbi 3,000 fëmijë ngrihet Grupi i posaçëm Teknik Ndërsektorial për Mbrojtjen e Fëmijës, me pjesëmarrje të aktorëve kryesorë të arsimit, shëndetësisë, policisë, shërbimeve sociale dhe aktorë të tjerë, të cilët identifikohen të rëndësishëm për rastin që trajtohet. Ky mekanizëm ligjor mundëson një ndërhyrje ndërsektoriale të bashkërenduar. Detyrimi që kanë tashmë të gjithë profesionistët që punojnë me fëmijët është të raportojnë çdo rast të dyshuar apo të ndodhur abuzimi, keqtrajtimi ose dhune ndaj fëmijëve. Profesionistët që kanë këtë detyrim janë mësuesit dhe psikologët e shkollave, punonjësit e institucioneve shëndetësore apo të përkujdesjes së fëmijës, publike ose private (duke parashikuar edhe sanksione në rast mospërmbushjeje të këtij detyrimi).

Rastet e nxënësve që mund të jetë radikalizuar mund të referohen nga mësuesi koordinator kundër ekstremizmit të dhunshëm në shkolla edhe pranë Qendrës së Koordinimit kundër Ekstremizmit të Dhunshëm (QKEDH).

Qendra e Koordinimit kundër Ekstremizmit të Dhunshëm u krijua si rezultat i një sërë masash që Qeveria Shqiptare ndërmori për të trajtuar shfaqjen e ekstremizmit të dhunshëm tek shtetasit shqiptarë që iu bashkuan radhëve të organizatave ekstremiste në konfliktet në Lindjen e Mesme vitet e fundit, duke përfshirë të ashtuquajturin Shtet Islamik në Siri dhe Irak (ISIS). Në vitin 2015, Qeveria Shqiptare miratoi Strategjinë Kombëtare Kundër Ekstremizmit të Dhunshëm me VKM Nr. 930 "Për miratimin e Strategjisë Kombëtare për Luftën Kundër Ekstremizmit të Dhunshëm dhe Planit të Veprimit", e cila parashikon përfshirjen e aktorëve kryesorë në parandalimin e ekstremizmit të dhunshëm, duke promovuar vlerat demokratike dhe trajtimin e shqetësimeve në nivel vendor që mund të nxisin radikalizimin. Pas miratimit të Strategjisë Kombëtare dhe Planit të Veprimit Kundër Ekstremizmit të Dhunshëm, Këshilli i Ministrave krijoi njëkohësisht Qendrën e Koordinimit Kundër Ekstremizmit të Dhunshëm në Shqipëri si një qendër për koordinimin dhe zhvillimin e kapaciteteve të aktorëve vendorë dhe punonjësve të vijës së parë të përfshirë në përpjekjet për të luftuar ekstremizmin e dhunshëm në vend dhe në rajon, duke ndarë praktikat më të mira dhe duke hartuar masa të bazuara në dëshmi efektive për të luftuar kërcënimet nga ekstremizmi i dhunshëm.

Qëllimet e Qendrës së Koordinimit Kundër Ekstremizmit të Dhunshëm:

- ▶ Forcimi i koordinimit, bashkëpunimit dhe partneritetit në nivel lokal, kombëtar dhe ndërkombëtar, ndërmjet agjencive qeveritare, organizatave joqeveritare, sektorit privat, komuniteteve fetare dhe mediave, në identifikimin dhe zbatimin e ndërhyrjeve efektive;
- ▶ Inkurajimi i hulumtimit vendor si mjet për të kuptuar kushtet, faktorët dhe shkaqet që nxisin radikalizimin që mund të kalojë në dhunë dhe qëndresën e komunitetit ndaj ekstremizmit të dhunshëm;
- ▶ Forcimi i qëndresës së komunitetit dhe zvogëlimi i tërheqjes ndaj radikalizimit dhe ekstremizmit të dhunshëm nëpërmjet programeve dhe politikave të arsimit, punësimit dhe parandalimit nga policia në komunitet;
- ▶ Ulja e ndikimit të propagandës ekstremiste në rrjetet sociale dhe rekrutimit në internet, duke shfrytëzuar mediat sociale si kanale të komunikimit për të promovuar narrativa alternative dhe mesazhe pozitive;
- ▶ Qendra QKEDH synon të bashkëpunojë me aktorët e sektorit publik dhe privat për të ruajtur dhe promovuar vlerat e tolerancës dhe harmonisë fetare, mbrojtjen e të drejtave të njeriut, sundimin e ligjit dhe demokracinë, si dhe ruajtjen e shoqërisë shqiptare nga ekstremizmi i dhunshëm.

Faza 5. Monitorimi i rasteve dhe modifikimi i PIN

Menaxheri i rastit duhet të organizojë takime periodike me ekipin koordinues të punës sipas nevojës, për të vlerësuar realizimin e detyrave që janë përcaktuar në planin e ndërhyrjes apo për të modifikuar planin fillestar të ndërhyrjeve në varësi të ecurisë dhe progresit të nxënësit. Menaxheri i rastit duhet të pasqyroj në raportet e menaxhimit të rastit dokumentacionin dhe evidencat për monitorimin periodik të rasteve në përputhje me PIN.

Faza 6. Mbyllja e rasteve

Menaxheri i rastit e vlerëson se sa kohë do të zgjasë trajtimi dhe shërbimet për fëmijën, në konsultim me psikologun, prindin apo kujdestarin dhe profesionistët e tjerë, pas së cilit mbyll rastin. Rasti mbyllet kur treguesit e sjelljes, psikologjikë dhe emocionalë janë përmirësuar dukshëm dhe rasti nuk paraqet më rrezik potencial për veten dhe për të tjerët. Edhe pse rastet mund të jenë mbyllura rekomandohet monitorim herë pas here për të parë nëse situata është në kontroll dhe nuk paraqet rrezik.

5.2 PARIME TË PËRGJITHSHME ETIKE QË UDHËHEQIN PUNËN E STAFIT PSIKO-SOCIAL NË SISTEMIN ARSIMOR

a. Standardet e punës për grupe të ndryshme përfituesish

Parime të përgjithshme

Mbrojtja e të drejtave dhe lirive themelore: Sfidat institucionale të agjencive të angazhuara për trajtimin dhe parandalimin e radikalizimit dhe ekstremizmit të dhunshëm konsiston në gjetjen e mekanizmave efikasë për mbrojtjen e të drejtave dhe lirive themelore, në respektim të së drejtës humanitare ndërkombëtare për konfliktet e armatosura. Kjo qasje jetësohet në përgatitjen e politikave që balancojnë sigurinë dhe të drejtat e njeriut, siç pretendojnë të bëjnë shumë politika kundër terrorizmit dhe të riintegritit të të kthyerve nga zonat e konfliktit.

- ▶ **Asnjë rrethanë nuk mund të justifikojë ndërhyrjen në të drejtat universale³².** Cenimi i të drejtave universale nuk lejohet në asnjë rrethanë. Të drejta të tilla përfshijnë situata ligjore kur personi nuk mund të dënohet për një veprim apo mosveprim, i cili në kohën e kryerjes së tij nuk përbënte vepër penale (prapaveprimi). Gjithashtu, tek të drejtat universale përfshihen prezumimi i pafajësisë, ndalimi i torturës dhe keqtrajtimeve të tjera, e drejta për një proces të rregullt ligjor, e drejta për barazi dhe mosdiskriminim, aspekte të lirisë së shprehjes dhe të besimit, etj.³³
- ▶ **Kufizimet e disa të drejtave duhet të përcaktohen me ligj,** të jenë të nevojshme dhe proporcionale, si dhe jodiskriminuese. Për pjesën më të madhe, të drejtat që cenohen në rastin e trajtimit të luftëtarëve terroristë të huaj (e drejta për privatësi, liria e shprehjes dhe shoqërimit ose liria e besimit) janë të drejta të kualifikuara dhe i nënshtrohen kufizimeve, në përputhje me rrethanat. Kufizimet e të drejtave dhe lirive themelore bëhen vetëm me ligj dhe duhet të jenë të domosdoshme, proporcionale, si dhe jodiskriminuese. Ato duhet të zbatohen atëherë kur kufizimi i tyre bëhet për një interes shumë më të lartë, që argumentohet në mënyrë bindëse në bazë të rrethanave.
- ▶ **Qasja rast pas rasti.** Kuadri ligjor kërkon një qasje të synuar dhe refuzon zgjidhjet “një format për të gjithë”. Ligjet në vetvete kanë një natyrë të përgjithshme dhe pritshmëritë e synuara arrihen vetëm nëse ndiqen procedurat e drejta që trajtojnë në mënyrë individuale çdo rast konkret, në mënyrë që ligji të bëhet i zbatueshëm dhe të jetë efikas. Edhe në rastet kur ligji është shumë i mirë në përmbajtje, por aktet nënligjore që e zërthejnë atë nuk janë të mirë studiuar a të detajuara rast pas rasti, ligji e humb vlerën e tij gjatë zbatimit në praktikë. Analiza e rasteve lehtëson analizën e riskut dhe hartëzimin e nevojave me kapacitetet institucionale.

- ▶ **Shkeljet duhet të plotësohen me mjete të përshtatshme juridike dhe llogaridhënieje.** Pavarësisht se sanksionet e ligjit nuk janë qëllim në vetvete, ato janë arma më e mirë për të siguruar zbatimin e tij në mënyrë të barabartë dhe jodiskriminuese ndaj të gjithë shkelësve. Mjetet juridike për ata që kanë shkelur ligjin, si dhe dëmshpërblimi për ata të cilëve u janë shkelur të drejtat, janë një kontribut i rëndësishëm në reflektimin ndaj gabimeve dhe krijimin e precedentëve për të ardhmen.
- ▶ **E drejta e shtetësisë** është e mishëruar në Deklaratën Universale të Drejtave të Njeriut dhe traktate të panumërta të ratifikuara nga shumë shtete. Duhet të ekzistojnë masa mbrojtëse dhe procese që i mbrojnë personat nga statusi “pa shtetësi”. Të gjithë individët kanë të drejtën e një emri, identiteti dhe një kombësie, ndaj privimi arbitrar i shtetësisë është i ndaluar sipas ligjit ndërkombëtar. Për më tepër, shtetet duhet të pranojnë shtetasit dhe fëmijët e tyre, t’u japin atyre shtetësinë dhe të ndërmarrin veprime konkrete që ndalojnë çdo veprim që pengon këtë të drejtë. Shtetet duhet të sigurojnë që gratë dhe fëmijët të kenë dokumentacionin e duhur në kthim.

b. Parimet etike dhe qasja ndaj të drejtave dhe lirive themelore

Në ndryshim nga parimet bazë dhe standardet për mbrojtje e të drejtave themelore, parimet etike kanë natyrë frymëzuese.

- ▶ **PËRFITIMI DHE RUAJTJA NGA DËMTIMI** janë bashkërisht një nga parimet më të rëndësishme në menaxhimin e rasteve të individëve të kthyer nga zonat e konflikti apo punës me familjet e tyre. Në aktivitetin e tyre profesional aktorët shtetërorë dhe joshtetërorë përpiqen të sigurojnë mirëqenien dhe të drejtat e çdo personi, duke parandaluar që faktorët personalë, financiarë, socialë, institucionalë dhe politikë të nxisin keqpërdorim profesional të tyre.
- ▶ **BESNIKËRIA DHE PËRGJEGJËSIA PERSONALE:** aktorët shtetërorë dhe joshtetërorë (psikologë³⁴, mjekë³⁵, punonjës terreni, punonjës të shërbimeve sociale të bashkisë, etj.) krijojnë marrëdhënie besimi me personat me të cilët punojnë. Ata janë të vetëdijshëm për përgjegjësitë e tyre profesionale dhe shkencore, për shoqërinë dhe për komunitetet e veçanta ku punojnë. Këta aktorë duhet të respektojnë standardet e sjelljes profesionale, të qartësojnë pozicionin e tyre profesional, dhe detyrimet që rrjedhin prej tij, të pranojnë përgjegjësitë përkatëse për sjelljen e tyre dhe të shmangin konfliktet e interesit, që mund të çojnë në përfitime të padrejta apo dëmtime të të tjerëve. Këta aktorë duhet të konsultohen, t’u referohen ose të bashkëpunojnë me profesionistë dhe institucionet e tjera për t’u shërbyer sa më mirë interesave të atyre me të cilët punojnë. Ata duhet të jenë të vëmendshëm dhe të evidentojnë çdo rast kur konstatojnë sjellje jo etike profesionale apo shkencore të kolegëve të tyre si dhe të përpiqen të ofrojnë një pjesë të aktivitetit të tyre profesional kundrejt shpërblimeve minimale apo pa përfitim personal.
- ▶ **INTEGRITETI:** aktorët shtetërorë dhe joshtetërorë (psikologë, mjekë, punonjës terreni, punonjës të shërbimeve sociale të bashkisë, etj.) kanë si qëllim të nxisin saktësinë, ndershmerinë dhe vërtetësinë në shkencë, mësimdhënie dhe në ushtrimin e profesionit të psikologut. Në këto veprimtari këta aktorë nuk duhet të përfshihen në manipulime apo shtrembërime të qëllimshme të fakteve. Këta aktorë përpiqen të mbajnë premtimet dhe t’u shmangen angazhimeve të papërgjegjshme ose të paqarta. Para se të zgjedhin të përdorin manipulimin, ata duhet të vlerësojnë: a) nëse është etikisht i justifikueshëm për të arritur në maksimum rezultatet e shërbimit

të ofruar dhe për të minimizuar dëmin; b) pasojat e mundshme; c) si dhe duhet të marrin përgjegjësinë për minimizimin e efekteve të tjera të dëmshme, që mund të lindin nga përdorimi i teknikave të tilla.

- ▶▶ **DREJTËSIA:** Ky parim u jep të drejtë të gjithë personave për të përfituar njësoj nga shërbimet mbështetëse për menaxhimin e rasteve, si dhe të kenë të njëjtën cilësi në proceset, procedurat dhe shërbimet e kryera nga aktorët shtetërorë dhe joshtetërorë (psikologë, mjekë, punonjës terreni, punonjës të shërbimeve sociale të bashkive, etj.). Këta aktorë duhet të jenë të arsyeshëm dhe të marrin masa paraprake për të shmangur praktikat jo të drejta. Për këtë qëllim, duhet të mbajnë në konsideratë kufijtë e kompetencës dhe ekspertizës së tyre.
- ▶▶ **RESPEKT PËR DINJITETIN DHE TË DREJTAT E NJERIUT:** aktorët shtetërorë dhe joshtetërorë (psikologë, mjekë, punonjës terreni, punonjës të shërbimeve sociale të bashkive, etj.) duhet të respektojnë dinjitetin dhe vlerën e të gjithë njerëzve, të drejtat e individëve për privatësi, konfidencialitet dhe vendimmarrje. Këta aktorë janë të vetëdijshëm se mund të nevojiten masa të veçanta mbrojtëse për të garantuar të drejtat dhe mirëqenien e personave ose komuniteteve, kufizimet e të cilëve dëmtojnë vendimmarrjen e tyre autonome. Ata janë të vetëdijshëm dhe respektojnë dallimet kulturore, individuale dhe të roleve të caktuara, përfshirë ato të bazuara në moshë, gjini, identitet gjinor, racë, etni, kulturë, origjinë kombëtare, fe, orientim seksual, paftësi gjuhësore dhe status social-ekonomik, dhe i mbajnë në vëmendje këta faktorë gjatë punës së tyre me anëtarë të këtyre grupeve. Në punën e tyre, këta aktorë përpiqen të shmangin efektin e paragjykimeve të bazuara në këta faktorë, dhe, me vetëdije, nuk marrin pjesë ose shmangin aktivitete të bazuara në të tilla paragjykime.

Konsiderata etike dhe politikat e sigurisë

- ▶▶ **KONSULTOHUNI:** Gjatë vlerësimit, personat përgjegjës për rastin dëgjojnë reagimet e individëve të referuar dhe fillojnë t'u ofrojnë atyre një sërë shërbimesh. Ky është hapi i parë për pjesëmarrjen e individëve të referuar, ndonëse personat përgjegjës të rastit ende drejtojnë rastin dhe kanë kontrollin e procesit të menaxhimit.
- ▶▶ **MERRNI VENDIMET BASHKËRISHT:** Gjatë planifikimit të veprimit, personat përgjegjës mund t'i nxisin personat e referuar të japin idetë e tyre dhe t'i përfshijnë ata në procesin e vendimmarrjes për të përcaktuar rrugën e tyre më të mirë drejt (ri) integritit. Kjo arrihet përmes analizës, planifikimit dhe vendimmarrjes së përbashkët. Këta persona dhe familjet e tyre tani kanë shërbimet e tyre. Në këtë pikë ata duhet të mobilizohen vetë, ndërsa personat përgjegjës të rastit duhet të luajnë një rol këshillues apo lehtësues, duke u ofruar këshilla dhe duke i mbështetur ata për të fuqizuar veten në lidhje me situatën e re në jetën e tyre.
- ▶▶ **VEPRONI NË EKIP:** Gjatë zbatimit të shërbimit dhe rishikimit të planit të veprimit, personat përgjegjës duhet të fillojnë të punojnë si partnerë dhe lehtësues në planifikimin e çështjeve. Personat e referuar dhe familjet e tyre duhet të jenë në partneritet me personat përgjegjës të rastit dhe të ndajnë në mënyrë të barabartë kompetencat dhe përgjegjësitë në përcaktimin e rrugës drejt (ri)integritit.
- ▶▶ **OFRONI MBËSHTETJE:** Nismat e pavarura. Në fazat përfundimtare të shërbimeve të menaxhimit të çështjeve fuqia dhe kontrolli i situatave të jetës.

c. Ndhimja e specializuar dhe roli i psikologut të shkollës dhe punonjësit social në punën me personat e kthyer

Psikologu

Roli i psikologut është t'i ofrojë popullatës një shërbim profesional bazuar në metodat dhe parimet e psikologjisë shkencore. Konkretisht, ai vlerëson funksionimin psikologjik dhe mendor, përcakton dhe ndërmerret ndërhyrjet ose trajtimin e duhur për të përmirësuar apo ristabilizuar shëndetin psikologjik të individit në raport me mjedisin e tij. Informimi, promovimi i shëndetit mendor dhe fizik, parandalimi i sëmundjeve, problemeve sociale janë gjithashtu pjesë e praktikës së punës së psikologut me individin, familjen dhe komunitetin.

Procesi i vlerësimit psikologjik është një proces mjaft i rëndësishëm dhe i domosdoshëm për t'u realizuar nga profesionistët e shërbimit psiko-social me personat që ushtrojnë përgjegjësi prindërore, planifikon dhe realizon shërbime të përshtatshme meqë ndihmojnë zhvillimin arsimor, social dhe personal të nxënësit. Psikologu në përgjithësi, dhe sidomos ai i shkollës dhe ai klinik, ka detyrë kryesore aplikimin e testeve të ndryshme psikologjike me synimin e vlerësimit të rastit. Psikologu i shkollës është përgjegjës për të gjitha vlerësimet e testimit psikologjike, ndërsa punonjësi social është përgjegjës për intervistimin e individëve të rrethit familjar dhe shoqëror.

Për vlerësimin psikologjik mundësitë janë po ashtu të kufizuara, për shkak të mungesës së testeve të standardizuara. Megjithatë ekzistojnë disa teste që mund të përdoren pa ndonjë përshtatje të madhe. Në shumë vende perëndimore, për shkak të kohës së kufizuar, vetëm testimi psikologjik mund të identifikojë aftësi të kufizuara të të nxënësit dhe të nxjerrë në pah mjaft probleme tek nxënësit, duke qenë se mjaft nga problematikat e vështirësive apo çrregullimeve të të nxënësit lidhen me proceset themelore psikologjike, që shkaktojnë më pas edhe probleme gjuhësore. Këto procese psikologjike mund të vlerësohen me anë të testimit të standardizuar psikologjik. Në kushtet e mungesës së këtyre testeve të standardizuara për vendin tonë, mund të kombinohen testet psikologjike me ato edukative³⁶.

Disa nga detyrat e psikologut janë:

- ▶ Kryen vlerësimin e funksionimit psikologjik dhe mendor, si pjesë e vlerësimit multidimensional që i bëhet Individit pas kontaktit të parë në shërbim. Vlerësimi mund të bëhet në bazë të intervistës së strukturuar klinike, ose duke përdorur teste të standardizuara të aftësive mendore ose psikologjike.
- ▶ Ofron këshillim psikologjik duke nxitur pacientët të shprehin ndjenjat e tyre dhe të diskutojnë mbi çfarë i shqetëson në jetën e tyre dhe të zhvillojnë një njohje më të mirë të vetes dhe marrëdhënieve me të tjerët.
- ▶ Ofron ndërhyrje terapeutike afatshkurtra dhe afatgjata individuale dhe në grup. Qëllimi i këtyre ndërhyrjeve është që Individit ose klientit të kuptojë natyrën e çrregullimit të tij mendor apo emocional, origjinën e tij dhe faktorët që kontribuojnë në të, si dhe të zhvillojë aftësi e strategji të reja për tu përballur me problemin.
- ▶ Ndërhyn në situatë krize duke përdorur teknika të relaksimit si dhe aftësitë komunikuese e të menaxhimit të marrëdhënieve.
- ▶ Angazhohet në aktivitete psikoedukuese dhe aktivitete të tjera individuale ose në grup me qëllim rehabilitimin psikosocial dhe parandalimin e përsëritjes.

- ▶▶ Referon te profesionistët e tjerë të ekipit për vlerësim ose rivlerësim të gjendjes së Individit në varësi të nevojave të identifikuara gjatë ndërhyrjes së ofruar prej tij.
- ▶▶ Përgatit dhe ruan të gjitha shënimet dhe raportet e nevojshme për trajtimin e një Individit.
- ▶▶ Nxit dhe ndërmerr iniciativa që ndihmojnë në informimin e publikut mbi shëndetin mendor, luftën kundër stigmës dhe paragjytimeve që shoqërojnë personin me çrregullime mendore dhe të afërmit e tij në komunitet. Rolet, përgjegjësitë dhe kompetencat bazë të profesionistëve të shëndetit mendor
- ▶▶ Zhvillon praktikën e të mësuarit reflektiv, vetëvlerësimit;
- ▶▶ Merr pjesë në trajnime dhe aktivitete të edukimit në vazhdim dhe trajnon anëtarë të ekipit ose kolegë jashtë ekipit mbi aftësitë komunikuese, teknika terapeutike, etj.

Punonjësi social

Profesioni i punonjësit social nxit ndryshimin social, zgjidhjen e problemeve të marrëdhënieve njerëzore dhe fuqizimin e individit për të përmirësuar mirëqenien.

Punonjësi social ndërhyr në ato aspekte ku njerëzit ndërveprojnë me mjedisin. Baza e praktikës së punonjësit social janë parimet e të drejtave të njeriut dhe të drejtësisë sociale. Shumë prej roleve që kryen punonjësi social janë të njëjta me ato të profesionistëve të tjerë të shëndetit mendor. Ajo çka e dallon punonjësin social nga të tjerët është roli i tij në ndërtimin e partneritetit midis profesionistëve, kujdestarëve dhe familjarëve; bashkëpunimi me komunitetin, me qëllim krijimin e mjediseve mbështetëse për pacientët, advokimi për shërbimet, trajtimet dhe burimet e përshtatshme për ata, ndryshimi i politikave sociale në lidhje me çështjet e varfërisë, punësimit, strehimit dhe drejtësisë sociale dhe mbështetjen e programeve parandaluese.

Detyrat kryesore të punonjësit social janë:

- ▶▶ Realizon vlerësimin psikosocial të individit si pjesë e vlerësimit multidisiplinar, duke përfshirë nivelin e funksionimit individual, në çift/familje, në komunitet; vlerësimin e nevojave psikologjike edhe sociale, vlerësimin e burimeve të brendshme, motivacionit dhe mundësive objektive. Ky vlerësim mund të bëhet nga punonjësi social në shërbim ose vendin e qëndrimit të Individit, me Individin ose/dhe familjarë, miq a kujdestarë të tij. Vlerësimi mund të bazohet në një intervistë të kryer nga punonjësi social ose në formularë standard të miratuar nga shërbimi i shëndetit mendor.
- ▶▶ Ofron këshillim social me qëllim ndihmën, orientimin dhe lehtësimin e procesit të zgjidhjes së situatave problematike të lidhura me punësimin, strehimin, përfitimin e shërbimeve të mundshme si dhe të drejtave të tjera të Individit ekonomike dhe sociale; situatave problematike në çift, familje dhe komunitet.
- ▶▶ Ofron këshillim me natyrë psikologjike me qëllim mbështetjen dhe lehtësimin e gjendjes së rënduar të individit ose familjarëve /kujdestarëve rolet, përgjegjësitë dhe kompetencat bazë të profesionistëve të shëndetit mendor të tij për shkak të problemit mendor me të cilin po përballen ata dhe pasojave që shoqërojnë atë.
- ▶▶ Ofron ndërhyrje në krizë me qëllim stabilizimin e situatës. Ky shërbim mund të kryhet si në qendrën komunitare, në banesë, në shërbimin me shtretër etj.

- ▶▶ Ofron menaxhim të rastit që përfshin krijimin dhe nxitjen e bashkëpunimit midis profesionistëve të ekipit multidisiplinar të një shërbimi dhe midis shërbimeve të ndryshme në funksion të përmirësimit të situatës psikosociale apo zgjidhjes së problematikave të një Individidi ose grupi pacientësh; gjetjen dhe vënien në lëvizje të burimeve të nevojshme për realizimin e planit të kujdesit për Individin ose grupin e pacientëve.
- ▶▶ Ofron mbrojtje duke monitoruar respektimin e të drejtave të pacientëve që vuajnë nga problemet e shëndetit mendor dhe familjarëve të tyre, duke siguruar përmbushjen e procedurave ligjore për shtrimin, trajtimin, etj. Si dhe punon aktivisht me komunitetin për të identifikuar probleme të shëndetit mendor nga këndvështrimi i komunitetit.
- ▶▶ Ofron edukim psikik individual ose në grup për pacientët dhe familjarët e tyre.
- ▶▶ Përfshihet në aktivitete me natyrë rehabilituese me qëllim mbështetjen e individit në rikthimin e funksionimit të mëparshëm (pas daljes nga kriza), në përmbushjen cilësore të nevojave bazë fizike, sociale dhe emocionale përmes organizimit të grupeve të ndihmës së vetvetes ose aktiviteteve të tjera sociale në grup dhe individualisht.
- ▶▶ Harton raporte profesionale mbi shërbimet e kryera prej tij për efekt dokumentimi brenda institucionit ku punon ose reference për institucione të tjera.
- ▶▶ Referon te profesionistët e tjerë të ekipit për vlerësim ose rivlerësim të gjendjes së individit kur gjatë ndërhyrjes së ofruar prej tij identifikohet nevoja për një gjë të tillë.

VI.

SHTOJCAT

Shtojca 1. Model për referimin e rastit

Shtojca 2. Model i një plani individual të ndërhyrjeve për psikologët e shkollave

Shtojca 3 Teste psikometrike

Shtojca 4. Model i intervistës së vlerësimit psikologjik

Shtojca 5. Shembull: Plan individual i aktiviteteve / ndërhyrjeve

Shtojca 6. Teknika ndihmëse për trajtimin e problemeve psiko-emocionale

Shtojca 7. Deklaratë për ruajtjen e fshehtësisë dhe të dhënave personale

SHTOJCA 1. MODEL PËR REFERIMIN E RASTIT

Model për referim rasti

Data: __/__/____

Të dhënat personale:

Emri Mbiemri:

Viti shkollor:

Shkolla:

Klasa:

Data e lindjes:

Kontakti: (nr. cel, adresë email) _____

Referimi:

Referues:

Arsyeja e referimit:

Emër Mbiemër: _____

Firma

SHTOJCA 2. MODEL I NJË PLANI INDIVIDUAL TRAJTIMI PËR DOSJEN PERSONALE

Plani Individual i Ndërhyrjeve			
Nr. i regjistrimit (kodi): Data e miratimit të Planit Individual të Trajtitimit: __/__/__ Data e rishikimit të Planit Individual të Trajtitimit: __/__/__			
Veprimet e nevojshme	Personi përgjegjës dhe buxheti	Afati kohor	Komente mbi progresin e arritur (datat)
Intervista individuale	Ekipi psiko-social	Menjëherë pas plotësimit të pyetësorit të shenjave të para	
Intervista me anëtarë të stafit pedagogjik (mësues)			
Intervista me pjesëtarë të familjes	Psikologu i shkollës	Pas intervistës personale ballë për ballë	
Intervista me bashkëmoshatarë të fëmijës/të riut që intervistohet	Psikologu i shkollës	Në formatin e një fokus grupi,	
Historia e plotë e përshkruar:			
Veprimet e nevojshme	Personi përgjegjës dhe buxheti	Afati kohor	Komente mbi progresin e arritur (datat)
Masat e propozuara për ndjekje: Rekomandimet, sugjerimet dhe metodologjia e ndjekjes së rastit	Psikologu i shkollës	Në formatin e një fokus grupi,	
Personat të cilët janë vënë në dijeni:			
Rishikimi dhe aprovimi nga drejtori i institucionit:			

SHTOJCA 3. TESTE PSIKOMETRIKE

Instrumenti "BECK"- Inventari i Depresionit (tek adoleshentet)

Emri: _____

Mosha: _____

Profesioni: _____

Arsimi: _____

Udhëzim: Ky pyetësor përbëhet nga 21 pohime.

Lexo me vëmendje çdo grup pohimesh dhe përzgjidhni pohimin brenda secilës çështjen që përshkruan më saktë mënyrën se si jeni ndjerë gjatë 2 javëve të fundit, përfshirë ditën e sotme.

Qarkoni numrin përkrah pohimit të përzgjedhur. Nëse brenda të njëjtës çështje janë disa pohime të vërteta të barasvlershme, atëherë qarkoni numrin më të lartë për atë grup. Sigurohuni që nuk keni zgjedhur më shumë se një pohim për një çështje.

Shënim: Nëse e gjykon të arsyeshme, këtë procesverbal mund ta plotësojë psikologu gjatë intervistës klinike.

Përshkrimi	Pikët	Pohimi
1. Trishtimi	0	Nuk ndihem i trishtuar.
	1	Ndihem i trishtuar.
	2	Ndihem i trishtuar gjatë gjithë kohës dhe nuk lirohem dot nga kjo gjendje.
	3	Jam kaq i trishtuar e i palumtur saqë nuk mund ta duroj dot.
	0	Nuk më dekurajon e ardhmja.
2. Pesimizmi	1	Ndihem i dekurajuar nga e ardhmja.
	2	Ndjej se nuk pres gjë nga e ardhmja.
	3	E ndjej se e ardhmja është pa shpresë dhe se gjërat nuk mund të përmirësohen.
	0	Nuk ndjej veten të dështuar.

Përshkrimi	Pikët	Pohimi
3. Dështimi i së shkuarës	1	E ndjej se kam dështuar më shumë se një person i zakonshëm.
	2	Kur i hedh një vështrim prapa jetës sime, shikoj dështime të shumta.
	3	E ndjej se jam tërësisht i dështuar si person.
	0	Marr po aq kënaqësi sa më parë nga gjërat që më pëlqejnë.
4. Pakënaqësia	1	Nuk më shijojnë më gjërat sa më parë.
	2	Marr fare pak kënaqësi nga gjërat që më parë më pëlqenin.
	3	Jam i pakënaqur dhe i mërzhitur nga çdo gjë.
	0	Nuk e ndjej veten fajtor.
5. Ndjenjat e fajit	1	Ndihem fajtor pjesën e mirë të kohës.
	2	Ndihem fajtor shumicën e kohës.
	3	Ndihem fajtor gjithë kohën.
	0	Nuk ndjej se jam ndëshkuar.
6. Ndjenjat e ndëshkimit	1	E ndiej se mund të kem qenë i ndëshkuar.
	2	Pres të ndëshkohem.
	3	E ndjej se jam duke u ndëshkuar.
	0	Ndihem po njëllon ndaj vetes.
7. Pakënaqësia ndaj vetes	1	E kam humbur besimin tek vetja.
	2	Jam i zhgënjyer nga vetja.
	3	E përbuz veten.
	0	Nuk e kritikoj ose e fajësoj veten më shumë se zakonisht.
8. Kritikat ndaj vetes	1	Jam më kritik ndaj vetes sesa kam qenë më përpara.
	2	E kritikoj veten për të gjitha gabimet e mia.
	3	E fajësoj veten për çdo gjë të keqe që ndodh.
	0	Nuk kam pasur ndonjë mendim për të vrarë veten.
9. Mendimet ose dëshirat për vetëvrasje	1	Kam menduar të vras veten, por s'do ta bëj një gjë të tillë.
	2	Do të doja ta vrisja veten.
	3	Do ta vras veten nëse më jepet rasti.
	0	Nuk qaj më shumë sesa më përpara.

Përshkrimi	Pikët	Pohimi
10. Të qarët	1	Tani qaj më shumë se më parë.
	2	Qaj edhe për gjërat më të vogla.
	3	Kam nevojë të qaj, por nuk qaj dot.
	0	Nuk ndjehem më i shqetësuar apo i irrituar se zakonisht.
11. Shqetësimi	1	Ndjehem më i shqetësuar apo i irrituar se zakonisht.
	2	Jam kaq i shqetësuar e irrituar, sa që e kam të vështirë të qëndroj pa lëvizur.
	3	Jam kaq i shqetësuar e irrituar sa që më duhet patjetër të lëviz apo të bëj diçka.
	0	Nuk e kam humbur interesin mbi njerëzit dhe aktivitetet.
12. Mungesa e interesit	1	Jam më pak i interesuar mbi njerëzit dhe aktivitetet sesa më përpara.
	2	Përgjithësisht e kam humbur interesin mbi njerëzit dhe aktivitetet.
	3	E kam shumë të vështirë të interesohem për ndonjë gjë.
	0	I marr vendimet po aq mirë sa dhe më parë.
13. Pavendosmëria	1	E kam më të vështirë të marr vendime se zakonisht.
	2	Kam më shume vështirësi në marrjen e vendimeve se më parë.
	3	E kam thujse të pamundur të marr vendime.
	0	Nuk mendoj se jam i pavlefshëm.
14. Denjësia	1	Nuk e quaj veten aq të vlefshëm e të dobishëm sa më përpara.
	2	Ndjehem më pak i dobishëm se njerëzit e tjerë.
	3	Ndjehem tërësisht i padenjë.
	0	Kam po aq energji sa më parë.
15. Mungesa e energjive	1	Kam më pak energji se më parë.
	2	Nuk kam mjaftueshëm energji për të bërë gjërat që duhet të bëj.
	3	Nuk kam energji për të bërë thujse asgjë.
	0	Nuk kam asnjë ndryshim në gjumë.

Përshkrimi	Pikët	Pohimi
16. Ndryshime të gjumit	1	A. Fle diçka më shumë se zakonisht. B. Fle diçka më pak se zakonisht.
	2	A. Fle shumë më shumë se zakonisht. B. Fle shumë më pak se zakonisht.
	3	A. Fle pjesën më të madhe të ditës. B. Zgjohem 1-2 orë përpara, e nuk fle dot më.
	0	Nuk jam më i nervozuar se zakonisht.
17. Nervozizmi	1	Jam më i nervozuar se zakonisht.
	2	Jam shumë i nervozuar.
	3	Jam gjithë kohës.
	0	Oreksin e kam njëlloj si më parë.
18. Ndryshime të oreksit	1	A. Kam më pak oreks se më parë. B. Kam më shumë oreks se më parë.
	2	A. Kam shumë më pak oreks se më parë. B. Kam shumë më shumë oreks se më parë.
	3	A. Më ka humbur fare oreksi. B. E kam mendjen tek të ngrënët gjatë gjithë kohës.
	0	Përqendrohem po aq sa zakonisht.
19. Vështirësi për t'u përqendruar	1	E kam më të vështirë të përqendrohem se zakonisht.
	2	E kam të vështirë të mbaj mendjen te ndonjë gjë për një kohë të gjatë.
	3	Me duket se nuk mund të përqendrohem dot fare.
	0	Nuk ndjehem më i lodhur se zakonisht.
20. Lodhja	1	Lodhem më shpejt se më parë.
	2	Ndjehem shumë i lodhur për të bërë shumë nga gjërat që më parë i bëja.
	3	Ndjehem aq i raskapitur sa mund të bëj shumë pak.
	0	Nuk kam vene re ndryshime në interesin ndaj seksit.
21. Mungesa e interesit ndaj seksit	1	Më shkon më pak mendja tek seksi.
	2	Jam shumë më pak e interesuar për seksin tani.
	3	E kam humbur fare interesin ndaj seksit.

INTERPRETIMI I TESTIT TË DEPRESIONIT

Mblidh pikët e 23 pyetjeve në bazë të përgjigjeve të qarkuara. Totali më i madh i pikëve është 63 pikë. Kjo do të thotë që janë qarkuar të gjitha përgjigjet e fundit. Pikëzimi më i vogël është 0. Shkalla e depresionit vlerësohet në bazë të tabelës.

	Totali i pikëve	Niveli i Depresionit
I Ulët	1-10	Ulje dhe ngritje normale
	11-16	Shqetësim i lehtë
I Moderuar	17-20	Depresion në kufi (Mbahet në vëzhgim)
	21-30	Nivel i moderuar depresioni
I rëndësishëm	31-40	Depresion i rëndë
	Mbi 40	Depresion i thellë

SHTOJCA 4. MODELI I INTERVISTËS PËR VLERËSIMIN PSIKOLOGJIK

Të dhënat	Seksioni orientues mbi përmbajtjen dhe administrimin e saktë të të dhënave
Informacione identifikuese	<p><i>Emri:</i></p> <p><i>Mosha:</i></p> <p><i>Statusi:</i></p> <p><i>Profesioni:</i></p> <p><i>Arsyeja e vlerësimit psikologjik:</i></p> <p><i>Statusi ligjor:</i></p>
Arsyeja kryesore e intervistës vlerësuese	<i>Të shkruhet me fjalët e vetë personit, jo më shumë se 2 ose 3 fjali. Nuk duhet të redaktohet, nuk duhet të interpretohet dhe nuk duhet të konsiderohet si diagnozë.</i>
Historia e sëmundjes së pranishme (nëse ka)	<i>Përshkruhet simptoma kryesore duke filluar nga koha kur personi ndihej mirë. Bëhen përpjekje për të kuptuar historinë e plotë të zhvillimit dhe shprehjen e simptomës kryesore në kontekst të jetës së personit. Finalizohet shkaku aktual i intervistës vlerësuese. Duhet bërë kujdes për pyetjet për çështjet sensitive si orientimi seksual apo çështje që lidhen me personalitetin.</i>
Histori të shkuara të shëndetit mendor (nëse ka pasur)	<p><i>Përshkruhen diagnostikimet e mëparshme ose të vazhdueshme psikiatrike, datat dhe kohëzgjatja e episodeve të mëparshme të sëmundjes mendore, trajtimet e mëparshme, përfshirë mjekimin, psikoterapi, kontakt i mëparshëm me shërbimet psikiatrike (p.sh. referime, pranime).</i></p> <p><i>Vlerësimi ose trajtimi i mëparshëm për probleme të shëndetit mendor legjislacioni, historia e vetë-dëmtimit, ideve apo veprimeve vetëvrasëse.</i></p>
Histori të kaluara mjekësore	<i>Profesionistët duhet të informohen për sëmundjet mjekësore ose procedurat kirurgjikale, nëse ka dëmtim të kokës ose ndërhyrje kirurgjikale, kushtet neurologjike (p.sh. epilepsia) dhe anomalitë endokrine (p.sh. problemet e tiroides), nëse merr mjekime aktuale apo reaksione dhe alergji.</i>
Historia familjare	<i>Prani të çrregullimit mendor (përfshirë vetëvrasjen dhe abuzimin me substancat) në anëtarët e familjes. Nëse prindërit nuk jetojnë, identifikohen shkaqet e vdekjes. Përshkruhet nëse ka sëmundje fizike të rëndësishme në familje, numri i motrave dhe vëllezërve dhe renditja sipas moshës, cilësia e marrëdhënieve të personit me anëtarët e ngushtë të familjes.</i>

Të dhënat	Seksioni orientues mbi përmbajtjen dhe administrimin e saktë të të dhënave
Historia personale	<p><i>Shtatzënia e nënës së përfitueses dhe ndërlikimet e lindjes (p.sh. lindje e parakohshme, vuajtje fetale, lindje me operacion).</i></p> <p><i>Zhvillimi psikomotor: foshnjëria dhe fëmijëria e hershme deri në moshën 5 vjeç, (gurët themeltarë të zhvillimit, kontrolli i sfinkterave), sëmundjet e fëmijërisë, sjelljet e pazakonta agresive ose dëmtimi i ndërveprimit social.</i></p> <p><i>Fëmijëria dhe adoleshenca, arsimi i lartë.</i></p> <p><i>Puberteti: marrëdhënia dhe përvoja të rëndësishme të hershme, orientimi seksual, historia e abuzimit fizik, seksual ose emocional, performanca akademike, numri dhe lloji i shkollave të ndjekura, moshë e largimit, marrëdhëniet me prindërit, mësuesit dhe bashkëmoshatarët.</i></p> <p><i>Viktimë ose autor i ngacmimit, probleme të sjelljes, përfshirë sjelljen antisociale, përdorimi i drogës.</i></p>
Ecuria shkollore (frekuentimi, arritjet mësimore):	<p><i>Detajet e martesës / divorcit, fëmijët. Aftësi për t'u përfshirë në marrëdhënie të kënaqshme seksuale. Mosfunksionimi seksual.</i></p>
Rrethanat shoqërore	<p><i>Akomodimi, mbështetjet sociale, marrëdhëniet, punësimi, rrethanat financiare dhe hobet.</i></p> <p><i>Identifikohet nëse personi ka kontakte të shpeshta aktuale me fëmijë, shqetësim për mbrojtjen e fëmijëve.</i></p>
Përdorimi i alkoolit dhe substancave	<p><i>Abuzimi dhe Varësia nga alkooli; Abuzimi me substance (lloji, frekuenca dhe rruga e marrjes)</i></p>
Historia ligjore / penale	<p><i>Informacion mbi sjelljet antisociale, konfrontime me policinë, arrestime, ndjekjet penale, ndalime, dënimet/me burgim/. Pyetje në lidhje me krimin e dhunshëm, moshë e dhunës së parë të personit. Në disa raste akuzat në pritje mund të jenë: 1- burim stresi. 2- arsye për të raportuar simptoma të shëndetit mendor me qëllim përfitimin dytësor. Individët mund të jenë në shërbimin e provës, të liruar me kusht, ose mund të kenë detyrim paraqitje në pritje të vendimit të gjykatës. Të gjitha situatat e lartpërmendura ndikojnë në planifikimin e trajtimit.</i></p>
Ekzaminimi i gjendjes psikologjike apo shqetësime të shëndetit mendor	<p><i>Përmes të dhënave që lidhen me pamjen e jashtme, qëndrimi, sjellja, të folurit, emocionet, mendimi, perceptimi, funksionet intelektuale, kujtesa, fondi i njohurive, abstragimi, gjykimi, kritika.</i></p>
Historia e punësimit te hiqet	<p><i>Lloji i profesionit, histori të mëparshme punësimi, cilësia e marrëdhënieve në punë (të hiqet).</i></p>

Të dhënat	Seksioni orientues mbi përmbajtjen dhe administrimin e saktë të të dhënave
Vlerësimi i rrezikut në lidhje me sjelljen personale	<p><i>Kundrejt vetes: përmes tentativës vetë-dëmtuese, tentativës së vetëvrasjes, vetë- neglizhimit.</i></p> <p><i>Kundrejt të tjerëve: përfshi krimin e dhunshëm.</i></p> <p><i>Kundrejt fëmijëve: përfshi abuzimin fizik, emocional dhe neglizhimin.</i></p> <p><i>Kundrejt pronës: përfshi zjarrvënien dhe shkatërrimin fizik të pronës.</i></p>
Niveli i riskut i vlerësuar për gjendjen psiko-emocionale të nxënësit	<ul style="list-style-type: none"> » Nuk ka rrezik » Nivel rreziku i ulët » Nivel rreziku mesatar » Nivel rreziku i lartë
Rekomandime për ndërhyrjen	<ul style="list-style-type: none"> » Këshillim individual » Këshillim në grup » Mbështetje psiko-sociale » Referim të rastit në NJMF, QSHM etj.

SHTOJCA 5. SHEMBULL: PLAN INDIVIDUAL I AKTIVITETEVE/NDËRHJRJEVE

Emër mbiemër: _____

Dt. __/__/__

Mosha: _____

Prindi/kujdestari ligjor: _____

Këshilluesi: _____

Kohëzgjatja e ndërhyrjes/trajtimit: _____

Shqetësimi i parashtruar mbi bazën e intervistës fillestare:

Tabela e ndërhyrjeve:

Komponenti: Psiko-emocional

Qëllimi i planit të ndërhyrjes: Rritja e vetëvlerësimit përmes identifikimit dhe ristrukturimit të perceptimeve negative për veten.

Objektivat specifik

- ▶ Vlerësimi i nivelit të vetëvlerësimit përmes testeve psikometrike/shkalla e Rosenbergut për vetëvlerësimin (të vendoset).
- ▶ Rritja e nivelit të ndërgjegjësimit dhe përballja me frikën e pranimit.
- ▶ Identifikimi dhe ristrukturimi i vlerësimeve negative për veten.
- ▶ Rritja e vetëdijes personale për vetë-efikasitetin dhe mënyrën e shprehjes së emocioneve negative.

Aktivitetet/ Ndërhyrjet	Treguesit e ndryshimit	Burimet	Afati kohor	Aktorët e tjerë përgjegjës/ pjesëmarrës	Monitorimi

SHTOJCA 6. TEKNIKA NDIHMËSE PËR TRAJTIMIN E PROBLEMEVE PSIKO-EMOCIONALE

Hipnoza dhe sugjerimi përdoren në një metodë mësimore aktive me elemente të relaksimit, sugjerimit dhe lojës.

Gjumi i sugjeruar për pushim konsiderohet si ilaç efektiv në psikoprofilaksinë e stresit neuropsikik në një sërë gjendjesh mendore.

Psikologët identifikojnë dy mënyra për të kapërcyer ankthin tek fëmijët. **Zhvillimi i mënyrave konstruktive të sjelljes** në situata të vështira për fëmijën, si **dhe zotërimi i teknikave për të përballuar eksitim dhe ankthin e tepërt**. Forcimi i vetëbesimit, zhvillimi i vetëvlerësimit dhe vetë-imazhit, kujdesi për “rritje personale” të një personi. Dhe pikërisht në këto situata metodat sugjестive mund të ndihmojnë. Kushtet e përgjithshme për efektivitet gjatë përdorimit të metodave dhe teknikave sugjестive janë:

1. Vendosja e marrëdhënieve të favorshme për sugjerim (nënshtrimi, besimi, autoriteti i psikologut).
2. Një mënyrë e përshtatshme për të ndërtuar një formulë sugjerimi (shënjestrimi, shkurtësia, imperativiteti).
3. Përshkrimi i tipareve të moshës, cilësitë individuale dhe gjendja e fëmijës në momentin e sugjerimit.
4. Korrespondenca e përmbajtjes së sugjeruar me detyrat korrektuese.
5. Menaxhimi i emocioneve nga sugjeruesi, përzgjedhja e formës së saktë për shprehjen e ndjenjave. Teknikat sugjестive e ndihmojnë fëmijën të kapërcejë pengesat psikologjike që ndërhyjnë në sjelljen konstruktive, kanë një ndikim të thellë psikologjik që ndihmon t'i japë fëmijës një ndjenjë vetëbesimi, të kapërcejë ankthin, ndrojtjen, etj. Teknikat sugjестive holistike të ndikimit psikoterapeutik përfshijnë vetë-trajnimin, metodën e kontrollit verbal-figurativ emocional-vullnetar të gjendjes.

Metoda e trajnimit autogjen (AT) bazohet në përdorimin e ushtrimeve që kontribuojnë në shfaqjen dhe thellimin e ndjesive të rëndësës, trupit dhe të ftohtit, pushim në pjesë të caktuara të trupit, gjë që çon në relaksim. Teknika AT përfshin edhe përdorimin e ushtrimeve të frymëmarrjes në versione qetësuese dhe mobilizuese, teknika mësimore për përqendrimin e vëmendjes dhe vetëkontrollin, një kombinim të metodave qetësuese dhe mobilizuese të vetërregullimit.

Metodat e informimit nëpërmjet diskutimit zbatohen në formën e një diskutimi individual midis psikologut dhe fëmijës, ose diskutim në grup (me terapi në grup). Një diskutim në grup bën të mundur qartësimin e mendimeve, qëndrimeve të anëtarëve të grupit në procesin e komunikimit të drejtpërdrejtë, si dhe ndryshimin e tyre. Gjatë një diskutimi në grup, mund të ndiqen këto qëllime:

1. T'u ofrojë pjesëmarrësve të grupit të punës mundësinë për të analizuar problemin në shumë mënyra.
2. Reflektimi në grup aspekte të ndryshme problemet përmes analizës së përvojave individuale.
3. Reduktimi i rezistencës së anëtarëve të grupit ndaj pjesëmarrjes në punë të mëtejshme.

4. Forcimi i kohezionit të grupit.
5. Lehtësimi i vetë-zbulimit të pjesëmarrësve.
6. Aktualizimi dhe zgjidhja e konflikteve të fshehura dhe eliminimi i paragjykimeve emocionale përmes deklaratave të hapura.
7. Ofrimi i një mundësie për pjesëmarrësit që të demonstrojnë kompetencë dhe të plotësojnë nevojat për njohje, respekt, vetë-afirmim.

Metodat aktivizuese të psikoterapisë (gjimnastikore, muzikore, kërcime, dhe lëvizja) kryejnë një funksion akordues, ndihmojnë për të kapërcyer gjendjet e depresionit, apatisë, indiferencës, stimulojnë ndërveprim më intensiv midis pjesëmarrësve fëmijë.

Psiko-gjimnastika është një nga format e psikoterapisë (kryesisht të grupit), në të cilën mjeti kryesor i komunikimit është shprehja motorike. Kërkon shprehjen e emocioneve përmes shprehjeve të fytyrës, pantomimës. Ushtrimet psiko-gjimnastike ndihmojnë në uljen e tensionit, zvogëlimin e distancës emocionale midis anëtarëve të grupit terapeutik, zhvillimin e aftësisë për të shprehur gjendjet e tyre dhe për të kuptuar ndjenjat e të tjerëve pa ndihmën e fjalëve.

Metodat e aktivizimit muzikor përfshihen në arsenalin e terapisë muzikore që rregullon proceset psiko-vegjetative, gjendjet emocionale, duke kontribuar në rritjen e aktivitetit social të fëmijëve. Ka "katalogë shërues" të muzikës me përzgjedhjen e veprave me efekt aktivizues.

Metodat e terapisë së kërcimit përdoren për të kapërcyer çrregullimet emocionale, çrregullimet e komunikimit, ndërveprimin ndërpersonal. Detyrat kryesore të terapisë së kërcimit janë zbatimi i lëvizjeve spontane, motivimi për lirinë dhe ekspresivitetin e lëvizjeve, zhvillimi i lëvizshmërisë, forcimi i trupit dhe forcë mendore. Terapia e vallëzimit promovon ndërveprimin e fëmijës për trupin e vet, zhvillimit të imazhit pozitiv të trupit të tij, zhvillimi i aftësive sociale.

Ushtrimet e lëvizjes që synojnë lehtësimin e kapëseve të muskujve janë të shumëllojshme, duke përfshirë ushtrimin "biçikletë" të kombinuar me frymëmarrje të thellë, imitim të lëvizjeve protestuese (për shembull, goditjet) të shoqëruara me klithma protestuese ("jo!", "Unë nuk do!"). goditja e një dyshek ose karrige për të shprehur emocione negative, mundje dhe lloje të tjera të kontaktit fizik me anëtarët e grupit, rezistencë e anëtarëve të grupit ndaj një përpjekjeje për t'u ngritur ose për të lëvizur në një drejtim të caktuar.

Teknikat për harmonizimin e lëvizjeve kanë për qëllim gjetjen e sistemit optimal të lëvizjeve që dallohen nga lehtësia, butësia, fleksibiliteti, pajtueshmëria me normën e tensionit të muskujve (mungesa e tensionit të tepruar dhe lirshmërisë, dobësi, letargji).

Metodat psikodramatike përdoren në psikoterapinë në grup. Psikodramatika përfshin, në veçanti, teknikat e pantomimës që përfshijnë reflektimin joverbal të reagimeve, aktrimin e situatave pa fjalë; teknika improvizuese për vënien në skenë të gjendjeve të mundshme ose të dëshiruara, komplete për zhvillimin e ngjarjeve; teknikat e situatës për t'iu përgjigjur ngjarjeve në një grup psikoterapeutik.

Në qendër të teknikave psikodramatike janë **metodat e lojës me role** të psikoterapisë, të cilat përfshijnë modelimin e lojërave të problemeve psikologjike të fëmijës, vështirësive, situatave që kërkojnë korrigjim të gjendjes dhe sjelljes. Metodat e lojës me role nënkuptojnë kushtëzimin e situatave të simuluar të jetës, mundësinë e ndryshimit të tyre. Në lojë mund të futen rregulla që modulojnë sjelljen e fëmijës në mënyrën optimale për marrjen e rezultatit. Situatat e aktruara mund të regjistrohen në video për diskutim

të mëvonshëm. Pas përfundimit të lojërave dhe ushtrimeve, grupi diskuton rezultatet e tyre, të cilat kanë lindur midis anëtarëve të grupit të përvojave dhe opinioneve. Metodat e luajtjes së roleve të psikoterapisë ndahen sipas formës së tyre në lojëra me role situatash (duke luajtur situata të komunikimit të përditshëm), imitim (imitim i personazheve, kafshëve), krijuese (ndërtimi dhe loja e kompleteve të krijuara nga anëtarët e grupit), biznesi (rikrijimi i një element i plotë veprimtari profesionale).

Psikoterapia e lojës mund të jetë e drejtuar dhe e padrejtuar. Psikoterapia e lojës e drejtuar ose direktive përfshin Pjesëmarrja aktive drejtuesi në fazat e përcaktimit të skenarit të lojës, aktrimi i situatave (rregullimi i sjelljes së pjesëmarrësve), ndryshimi i veprimit të lojës për qëllime terapeutike, analizimi i veprimeve të pjesëmarrësve. Terapia e lojës jo-drejtuese ose jo-drejtuese nënkupton zhvillimin spontan të skenarit të lojës, vetë-shprehjen e lirë të pjesëmarrësve në lojë, zgjerimin e repertorit të vetë-shprehjes dhe vetë-rregullimin e sjelljes së pjesëmarrësit.

SHTOJCA 7. DEKLARATË PËR RUAJTJEN E FSHEHTËSISË DHE TË DHËNAVE PERSONALE

Deklaratë për ruajtjen e fshehtësisë

Të gjitha informacionet shëndetësore të pacientit konsiderohen si të mbrojtura dhe përfshijnë informacionin mjekësor dhe financiar të pacientit, të dhënat e punonjësve, të dhënat personale të nxënësve, të dhënat financiare dhe operative të rastit në trajtim dhe çdo informacion tjetër të një natyre private ose të ndjeshme, konsiderohen konfidenciale. Informacioni konfidencial nuk duhet të lexohet ose diskutohet nga asnjë punonjës, përveç nëse ka të bëjë me kërkesat specifike të punës së tij/saj.

Shembuj të nxjerrjes apo publikimit të gabuar të këtij informacioni janë rastet kur:

- ▶▶ Punonjësit diskutojnë ose nxjerrin informacione shëndetësore të pacientit ose informacione të tjera konfidenciale të miqve ose anëtarëve të familjes.
- ▶▶ Punonjësit diskutojnë ose nxjerrin informacionet shëndetësore të pacientit ose informacione të tjera konfidenciale punonjësve të tjerë pa një nevojë legjitime për t'i ditur ato.
- ▶▶ Evidentohet prania e një pacienti në zyrë, spital ose institucion tjetër mjekësor, i cili mund të zbulojë natyrën e sëmundjes, pa pëlqimin e pacientit, një pale të paautorizuar pa një nevojë legjitime për ta ditur.

Zbulimi i paautorizuar i informacioneve shëndetësore të pacientit ose informacioneve të tjera konfidenciale nga punonjësit mund të bëhet subjekt i përgjegjësisë civile dhe penale ndaj gjithkujt.

Zbulimi i informacioneve shëndetësore të pacientit ose informacioneve të tjera konfidenciale personave të paautorizuar, ose aksesi i paautorizuar, ose keqpërdorimi, vjedhja, shkatërrimi, ndryshimi ose sabotimi i një informacioni të tillë, janë arsye për masa disiplinore të menjëhershme deri në përjashtimin e profesionistit nga kazusi dhe nga ushtrimi i profesionit (shpërdorim detyre).

Marrëveshja për ruajtjen e fshehtësisë dhe të dhënave personale

Nëpërmjet këtij dokumenti, pranoj, përmes nënshkrimit tim, se e kuptoj që informacionet e mbrojtura shëndetësore të pacientit dhe të dhënat konfidenciale me të cilat jam njohur dhe kam akses në rrjedhën e punës sime duhet të mbahen konfidenciale dhe ky konfidencialitet është një kusht i punësimit tim.

Ky informacion nuk i tregohet askujt në asnjë rrethanë, përveç në masën e nevojshme për të përmbushur kërkesat e mia të punës.

E kuptoj që detyra ime për të ruajtur konfidencialitetin vazhdon edhe pas përfundimit të punës sime profesionale. Për shfrytëzimin e të dhënave të mbrojtura, merret miratim përpara se të përdoret çdo informacion.

Po ashtu, e kuptoj se nxjerrja e paautorizuar e informacioneve shëndetësore të pacientit ose informacioneve të tjera konfidenciale është shkak për marrjen e masave disiplinore deri në pushimin e menjëhershëm nga puna.

Në rast të shkeljes së kësaj marrëveshjeje, institucioni përgjegjës mund të ndjekë rrugën ligjore për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve

(emri, mbiemri)

(firma e punonjësit)

(data dhe vendi)

BIBLIOGRAFIA

1. UNESCO. 2016a. *Education 2030. The Incheon Declaration and Framework for Action*.
2. IDM. "Hartëzimi i programeve të rehabilitimit dhe riintegritimit (R&R) për personat e kthyer nga zonat e konfliktit". Modul trajnimi për punonjësit e vijës së parë, 2022.
3. Holmer, G. dhe Shtuni, A. (2017). *Returning Foreign Fighters and the Reintegration Imperative*. United States Institute of Peace. Washington, DC
4. Qirjazi, R. dhe Shehu, R. (2018). *Perspektivat Komunitare në Parandalimin e Ekstremizmit të Dhunshëm në Shqipëri*. Raport studimor, Berlin: Berghof Foundation.
5. IDM. "Hartëzimi i programeve të rehabilitimit dhe riintegritimit (R&R) për personat e kthyer nga zonat e konfliktit". Modul trajnimi për punonjësit e vijës së parë, 2022.
6. Vurmo, G., Lamallari, B., Aleka, P. & Dhëmbo, E. (2015). *Religious Radicalism and Violent Extremism in Albania*. Marrë nga: <https://idmalbania.org/ep-content/uploads/2015/07/Religious-Radicalism-Albania-web-final.pdf>
7. Vurmo, G. & Sulstarova, E. (2018). *Violent Extremism in Albania: A National Assessment of Drivers, Forms, and Threats*. Institute for Democracy and Mediation. Tirana: Albania
8. VKM 737/2017. "Për ngritjen Qendrës së Koordinimit kundër Ekstremizmit të Dhunshëm" (ndryshuar)
9. <https://cve.gov.al/wp-content/uploads/2018/11/strategjia-2018-me-ndryshime.pdf>
10. VKM 826/2020. "Për ofrimin e shërbimeve për pritjen dhe akomodimin e fëmijëve të pashoqëruar të kthyer nga Siria dhe Iraku".
11. Halluni, I. (2020). Mbërrijnë në Shqipëri 4 fëmijë dhe 1 grua nga kampi famëkeq i Sirisë, Al Howl TRT: E disponueshme në <https://www.trt.net.tr/shqip/ballkani/2020/10/29/mberrijne-ne-shqiperi-4-femije-dhe-1-grua-nga-kampi-famekeq-i-sirise-alhowl-1518301>;
12. Euronews Albania. (2021). Pesë gra dhe 14 fëmijë riatdhesohen nga kampet e ISIS në Siri, Rama: Operacioni, i rrezikshëm. <https://euronews.al/al/vendi/aktualitet/2021/08/01/pese-gra-dhe-14-femije-riatdhesohennga-kampi-al-hol-ne-siri-rama-operacioni-i-rrezikshem/>
13. <https://info-radical.org/en/>
14. CPRLV, Kanada ka zhvilluar një sistem të kategorizimit të 'barometrit të sjelljes' si një udhëzues për vlerësimin e sjelljeve që mund të japin një tregues të procesit të radikalizimit të një individi. Kjo dallon qartë, në njërin anë, aktivizmin jo të dhunshëm dhe demokratik dhe, nga ana tjetër, sjellje radikale që tregojnë me fjalë ose veprime gatishmëri për të përdorur dhunën.
15. Përshtatur nga Randy Borum, "Understanding the Terrorist Mindset," *Mental Health Law & Policy Faculty Publications* (2003), 228.

16. Redion Qirjazi dhe Romario Shehu, "Perspektivat Komunitare në Parandalimin e Ekstremizmit të Dhunshëm në Shqipëri" Raport studimor, Berlin: Berghof Foundation (2018)
17. IDM. (2021). *Manual: Parandalimi i Radikalizmit dhe Ekstremizmit të Dhunshëm: Rehabilitimi dhe Riintegrimi i të kthyerve nga zonat e konfliktit përmes policimit në komunitet*. IDM. E disponueshme në <https://idmalbania.org/practical-guidelines-for-frontliners-central-and-local-government-officials-police-officers-to-support-rr-for-returning-people-from-conflict-zones/>
18. Qendra Kombëtare kundër Ekstremizmit të Dhunshëm dhe Save the Children, Tirana 2020
19. IDM. (2021). *Udhëzues për njësitë e qeverisjes vendore. Për mbështetjen në rehabilitimin dhe riintegrimin (R & R) e personave që kthehen nga zonat e konfliktit*. IDM. E disponueshme në <https://idmalbania.org/practical-guidelines-for-frontliners-central-and-local-government-officials-police-officers-to-support-rr-for-returning-people-from-conflict-zones/>
20. OSBE (2018). *Roli i shoqërisë civile për parandalimin dhe luftën kundër ekstremizmit të dhunshëm dhe radikalizmit që çon në terrorizëm në Evropën Juglindore*.
21. UNESCO's *Preventing Violent Extremism through Education: A Guide for Policy-makers*
22. *Extremely Together, "Countering Violent Extremism,"* 15.
23. <https://shkollaime.org/>
24. Agolli, I. & Ahehu. A. (2020). *Manuali i punës për punonjësit e njësisë së shërbimit psiko-social. Në sistemin arsimor parauniversitar*. Tirane: Terre des hommes dhe Ministria e Arsimit, Sportit dhe Rinisë, f. 32.
25. Fetiu, A., Mishkova, D., Bećirević, E., Stanchev, E., Vrugtman, L., Petrović, P., Evstatiev, A., Doklev, A. (2020).
26. *Policy brief summarising the EU and other stakeholder's prevention strategy towards violent extremism in the region, the Balkans*. Prevex.
27. VKM 1137/2020; Aktualisht, Qendra CVE është duke punuar për hartimin e një strategjie të re për të luftuar EDH dhe për trajtimin e sfidave në lidhje me rehabilitimin dhe procesin e riintegrimin të të kthyerve.
28. Agolli, I. & Ahehu. A. (2020). *Manuali i punës për punonjësit e njësisë së shërbimit psiko-social*
29. *Në sistemin arsimor parauniversitar*. Tirane: Terre des hommes dhe Ministria e Arsimit, Sportit dhe Rinisë, f.25-26.
30. Agolli, I. & Ahehu. A. (2020). *Manuali i punës për punonjësit e njësisë së shërbimit psiko-social. Në sistemin arsimor parauniversitar*. Tirane: Terre des hommes dhe Ministria e Arsimit, Sportit dhe Rinisë, f.20.
31. Vendim Nr. 578/2018 "Për procedurat e referimit e të menaxhimit të rastit, hartimin dhe përmbajtjen e planit individual të mbrojtjes, financimin e shpenzimeve për zbatimin e tij si dhe zbatimin e masave të mbrojtjes".
32. *Udhëzues për adresimin e rreziqeve dhe sfidave ndaj "Luftëtarëve të huaj terroristë" në kuadër të të drejtave të njeriut*, OSBE-ODIHR, 2018 https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/393503_2.pdf

33. *Module Universitare Trajnimi mbi luften kundër terrorizmit*. UNODC, 2022. <https://www.unodc.org/e4j/en/tertiary/counter-terrorism.html>
34. *Kodi etikës dhe deontologjisë së Urdhërit të Psikologut (2017)* <https://www.urdhriipsikologut.al/wp-content/uploads/2019/10/Kodi-i-Eikes-dhe-Deontologjise-1.pdf>; *Urdhri i Psikologut*. (2017). *Kodi i Etikës dhe i Deontologjisë i Psikologëve në Republikën e Shqipërisë*. Gjendet në adresën: <https://www.urdhriipsikologut.al/wpcontent/uploads/2019/10/Kodi-i-Eikes-dhe-Deontologjise-1.pdf> (konsultuar më shtator 2021). Ligji 163/2014, “Për Urdhrin e Punonjësit Social në Republikën e Shqipërisë”, ndryshuar me Ligjin 45/2017; Ligji nr. 40/2016, datë 14.4.2016, “Për Urdhrin e Psikologut”; Ligji 121/2016, dt. 24.11.2016, “Për Shërbimet e Kujdesin Shoqëror”; Ligji 18/2017 “Për të drejtat dhe mbrojtjen e fëmijës në Republikën e Shqipërisë”.
35. *Kodi i etikës dhe deontologjisë mjekësore (2011)* <https://mjeke.shendetesia.gov.al/wp-content/uploads/2019/05/Kodi-i-Etikës-dhe-Deontologjise-Mjekësore-2011.pdf>;
36. *Urdhri i Psikologut*. (2017). *Kodi i Etikës dhe i Deontologjisë i Psikologëve në Republikën e Shqipërisë*. <https://www.urdhriipsikologut.al/wp-content/uploads/2019/10/Kodi-i-Eikes-dhe-Deontologjise-1.pdf>
37. Briggs, R. “Community Engagement for Counterterrorism: lessons from the United Kingdom.” *International Affairs*, Volume 86, Issue 4, 2010.
38. Borum, R. “Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories.”
39. *Journal of Strategic Security*, 4, 2012. Available <https://scholarcommons.usf.edu/jss/vol4/iss4/2/>
40. Council of the European Union. *Revised EU Strategy for Combating Radicalisation and Recruitment to Terrorism*. 5643/5/14, 2014. Available at: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9956-2014-INIT/en/pdf>
41. Franc, R. and Pavlovic, T. *Systematic Review. Quantitative Studies on Inequality and Radicalisation*, DARE, 2018. Available at: www.dare-h2020.org/uploads/1/2/1/7/12176018/systematic_review_final.pdf
42. Nordbruch, Götz and Sieckelinck, S. “Transforming schools into labs for democracy. A companion to preventing violent radicalization through education.” *RAN policy paper. Radicalization Awareness Network, Centre of Excellence*, 2018. Available at: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_transforming_schools_into_labs_for_democracy_2018_en.pdf
43. Orav, A. “Religious fundamentalism and radicalization.” *European Parliament Briefing*, 2015. Available at: www.europarl.europa.eu/EPRS/EPRS-briefing-551342-Religious-fundamentalism-and-radicalisation-FINAL.pdf
44. Prinziakowitsch, W. “Annex to RAN’s Manifesto for Education: The role of non-formal education in P/CVE.” *RAN issue paper. Radicalization Awareness Network*, 2018. Available at: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-yf-and-c/docs/role_of_non-formal_education_in_pcve_112018_en.pdf
45. Stephens, W; Sieckelinck, S and Boutellier, H. “Preventing Violent Extremism: A review of literature.” *Studies in Conflict and Terrorism*, 2019. DOI: 10.1080/1057610X.2018.1543144

46. Wimelius, M.E.; Eriksson, M; Kinsman, J; Strandh, V. and Ghazinour, M. "What is Local Resilience Against Radicalization and How can it be Promoted? A Multidisciplinary Literature Review." *Studies in Conflict & Terrorism*, vol. 41, 2018.
47. Keeping children and young people safe from radicalisation and extremism. <https://cscp.org.uk/resources/radicalisation-and-extremism-resources/>. <https://cscp.org.uk/parents-and-carers/radicalisation-and-extremism/>
48. Suggit, H. (2018, June). *Staying positive. The power of a strong school ethos.* TeachSecondary.com. Retrieved from <https://www.teachsecondary.com/comment/view/staying-positive-the-power-of-a-strong-school-ethos>
49. Van de Weert, A. & Eijkman, Q. (2018). *Subjectivity in detection of radicalization and violent extremism: a youth worker's perspective.* *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 1-24. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/19434472.2018.1457069>
50. Nordbruch G. dhe Sieckelinck S. (2018). RAN Centre of Excellence. *Transforming schools into labs for democracy. A companion to preventing violent radicalisation through education.*
51. UNESCO Media education: A Kit for Teachers, Students, Parents and Professionals: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001492/149278e.pdf>
52. Canada's Centre for Digital and Media. *Teaching resources developed by Media Smarts,:* <http://mediasmarts.ca/teacher-resources>
53. UNESCO: *A Teacher's Guide on the Prevention of Violent Extremism:* <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002446/244676e.pdf>
54. Miller, D. N., & Eckert, T. L. (2009). *Youth suicidal behavior: An introduction and overview.* *School Psychology Review*, 38(2), 153
55. PHN. (2017). *Mental health treatment plans: A guide for health professionals working in general or private practice.* <https://www.nwmh.org.au/sites/default/files/2017-06/Mental%20Health%20Treatment%20Plans%20North%20Western%20Melbourne%20PHN.pdf>

